

Oxford University Press, Amen House, London E.C.4

GLASGOW NEW YORK TORONTO MELBOURNE WELLINGTON

BOMBAY CALCUTTA MADRAS KARACHI KUALA LUMPUR

CAPE TOWN IBADAN NAIROHI ACCRA

CASSIODORI SENATORIS INSTITUTIONES

Edited from the Manuscripts

by

R. A. B. MYNORS

Oxford

AT THE CLARENDON PRESS

To
My Father
AUBREY BASKERVILLE MYNORS

FIRST PUBLISHED 1937
REPRINTED LITHOGRAPHICALLY IN GREAT BRITAIN
AT THE UNIVERSITY PRESS, OXFORD
FROM CORRECTED SHEETS OF THE FIRST IMPRESSION
1961

PREFACE

Two hundred and fifty years have elapsed since the last edition of the *Institutiones*, and this is the first attempt to provide a critical text based on the manuscript tradition as a whole. In two directions at least it falls short of the ideal. There are no notes on the subject-matter; but it would require far more than my range of knowledge to annotate an author who sits on the threshold between two Ages, and looks before and after. There is no history of the transmission, illustrated from palaeography and from the literature of succeeding centuries; but to attempt this would have meant still more delay. My sole aim has been to establish the relationship of the manuscripts to one another, and to provide at last the materials for a text that can be trusted.

I wish to express here my gratitude to C. H. Turner, Dean Ireland's Professor of Exegesis in the University of Oxford, and Dom John Chapman, Abbot of Downside. With kindness equal to their learning, they helped and encouraged the early stages of this work; it has not been vouchsafed me to offer them its fulfilment. To many living friends I am indebted; particularly, for their interest and advice, to Professor Eduard Fraenkel and Dr. E. A. Lowe, and for information on several points to Mr. R. W. Hunt of the University of Liverpool; above all to the authorities of so many libraries, who have given me access to their manuscripts, or procured me photographs, with courtesy that never failed.

Balliol College, Oxford.

R. A. B. M.

CONTENTS

INTRODUCTION	ix
STEMMATA CODICUM	lvi
CASSIODORI SENATORIS INSTITUTIONUM:	
LIBER PRIMUS DIVINARUM LITTERARUM	I
LIBER SECUNDUS SAECULARIUM LITTERARUM	87
APPENDIX	164
INDEX RERUM	173
INDEX NOMINUM	181
INDEX AUCTORUM	184

INTRODUCTION

WHEN Cassiodorus Senator, in the middle years of the VIth century, set himself to compile for the monks of his foundation at Vivarium an Introduction to their studies, he divided his work into two books: one dealt with Christian learning and in general with their monastic life, the second contained a compendium of such secular knowledge as was indispensable to the study of Holy Writ. There are no signs that he thought of a wider public than his own brethren, and he clearly regarded the two books as parts of a single whole. But they were easily separated; and in the wider circulation which they soon enjoyed, each answered a different need, and could be treated as an independent work. Hence it comes that manuscripts in which both books are found together are extremely rare, and the sources for the text of each must be considered separately. *Book I* is preserved (apart from excerpts of small value) in a number of copies dating from the IXth to the XIth centuries, which fall into well-marked groups; and one particular form of the text was widespread in the XIIth century and later. *Book II* had a more complicated history, and three versions survive, differing greatly in length. The shortest, generally recognized as authentic, is given by those copies which preserve Books I and II together, and by a few others closely related to them. At an early date, in order to increase its value as a handbook of secular learning, this text was shorn of irrelevancies and expanded with fresh materials, largely taken from Boethius; and in numerous copies of the IXth and Xth centuries we have two successive stages of this interpolated version, whose exact relation to the authentic text is a question of some difficulty. The authentic text is here for the first time printed as the standard, and variants of the interpolated versions are added at the foot of the page.

We now proceed to discuss the manuscripts, according as they contain (1) the complete work; (2) Book I only, or excerpts from it; (3) Book II in the authentic form; (4) and (5) the interpolated forms, with the relation of these forms of Book II to one another. I have added brief accounts (6) of manuscripts of Book I dating from the XIIth century and later; (7) of earlier printed editions of the *Institutiones*; (8) of the evidence for the title and orthography of the text.

§ 1. MSS. CONTAINING BOOKS I AND II

B BAMBERG HJ. iv. 15 (Patr. 61) is fully described by H. Fischer in the *Katalog der Handschriften der k. Bibliothek zu Bamberg* I (1903), p. 425, and by E. A. Lowe in *Scriptura Beneventana* (Oxford 1929) I, No. 8 with a reproduction of f. 4^v. It consists of 103 leaves (27.4 × 20.7 cm.), rather carelessly written in an early Beneventan hand ascribed by Lowe to the second half of the VIIIth century, and contains 1^v *Institutiones*, 68 Mallius Theodorus *de Metris*, 75^v Gregory of Tours *de Cursu Stellarum* (first published from this MS. by F. Haase, Breslau 1853), 82^v Isidore *de Natura Rerum*, 102^v Sisebut's *Carmen de eclipsi lunae*. Its origin is uncertain—some connexion with Monte Cassino seems likely, and Traube has conjectured that it was given to Bamberg by Otto III (A.D. 999) or Henry II (A.D. 1022). First place must be assigned to this MS., not only for its antiquity but on account of the celebrated 'subscriptio' on f. 67^v *Codex archetypus ad cuius exemplaria sunt reliqui corrigendi*. Who first wrote this, and where, and in what MS. we cannot tell: one thinks at first glance of the 'archetypes' preserved at Vivarium, e.g. the Psalter (*infra* p. 22, l. 3: 49.7), but it seems likely to date from a time when the work was already in wide circulation, and not to be due to the author himself. In any case, *B* is unfortunately disfigured by numerous errors, and by the omission of words (e.g. 18.26: 47.21: 53.26: 76.11 and in

Book II 89.5: 91.1: 95.14), and its spelling is unreliable: final consonants *m*, *s*, and *r* are wrongly added or omitted, the syllables *os* and *us* are confused, double letters (especially *pp* and *ss*) are written single, consonants are confounded (*b* and *v*, *d* and *r*, *qu* and *c*, sometimes *c* and *g*). Mistakes of this kind are excluded from the *apparatus criticus*, and with them the activity of a later corrector (*B*²), specially concerned with orthography, who from time to time makes an unlucky emendation.

VATICANUS URBINAS lat. 67 [*Codd. Urb. latt. recensuit C. U* Stornajolo, I (1902) p. 86], in a neat XIIth-century hand, contains 1 Augustine *de Doctrina Christiana*, 71 *Institutiones*, 120^v Gregory of Tours *de Cursu Stellarum*—the two middle leaves of the eleventh quire are lost, containing 37.12 *discitur*—45.5 *beatus*. From this MS. the ending of Book II was first printed by Angelo Mai, *Classici Auctores* III (Rome 1831), pp. 350–357. It is unquestionably derived from *B*, having the same errors and omissions and often following the corrections of *B*²; and its readings have rarely been recorded, save in parts of Book II where it shows a certain misguided independence.

PARIS, Bibliothèque Mazarine 660, contains on ff. 75–142 *M* the *Institutiones* (ff. 1–74 are of the XVth century and wholly alien). It is of the early Xth century, and very accurately and beautifully written and ornamented, the work of at least three Italian scribes: the first of whom wrote ff. 75–104, displaying a good many Beneventan characteristics; the second 104–105^v line 7 in a more marked style, using the *re* ligature and distinguishing the hard and soft sounds of *ri*; the third 105^v–106^v more resembles the first, but sometimes distinguishes the *ri*-sounds. All these write 27 lines to the page. After f. 106 the fifth quire is lost, with the text of Book I from 67.11 *Evangeliorum* to the end, and Book II follows with 28 lines to the page, perhaps in the same hand

as ff. 75-104. This MS. was first brought into prominence by V. Mortet, *Revue de Philologie* XXIV (1900), pp. 110-118 (and *tirage à part*). Its origin is lost, one inscription being cut from the first leaf and another erased, and its parentage obscure; the text of Book I is independent, and has very few mistakes, in Book II it is in constant agreement with *B*—sometimes with *B*²—and must be derived from it. Either therefore it derives its text of Books I and II from different sources, or its parent was a copy of *B* in which Book I had been carefully corrected from another source.

St. Gall 199 is the only other extant MS. known to me which contains the two books of the *Inst.* together; but it represents the reunion of two separate traditions, and its two halves will be dealt with where they belong. There have been others: at Cluny in the mid-XIIth century [L. Delisle, *Inventaire des MSS. de la Bibl. nat., Fonds de Cluni* (1884), p. 362 no. 395—'Volumen in quo idem (*sc.* Isidorus) continentur super Genesim, ubi sunt duo libri institutionum Cassiodori divinarum seculariumque litterarum']; at Reichenau, written under Abbot Ruadhelm, A.D. 838-842 [P. Lehmann, *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz* I (1918), p. 255 l. 8—'Item liber in quo continentur institutionum divinarum et saecularium literarum Cassiodori Senatoris libri duo']; at Murbach in the IXth century [*Strassburger Festschrift* (1901), p. 268 no. 189—'Eiusdem libri duo institutionum divinarum seculariumque litterarum'].

§ 2. MSS. CONTAINING BOOK I ONLY

Two lost copies, called here *Θ* and *Ξ*, can be certainly reconstructed, each from three descendants, and dated VIIIth-IXth century at latest, perhaps very much earlier.

The readings of *Θ* we know from these three MSS.:—

Θ ST. GALL 199, of the IXth-Xth century, in the original

binding, contains on pp. 3-113 *Institutiones*, Book I; pp. 115 *et seqq.* contain in two other hands Book II in the interpolated form (p. xxxiv *infra*). The text is good and well written, save for a large number of minor slips, corrected by a painstaking reviser, with the help of another MS. of the kind common in the XIIth century.

FLORENCE Ashburnham 13 (57-14) comes from the Chapter *F* Library at Beauvais, and contains in an elegant IXth-century hand 1 St. John Chrysostom, *Homilies* and other works (lacking the first five quires), 144^v the *Institutiones div. lect.* 'Moyses adiuvante Domino scripsit' (f. 168^v), but the text is deformed by innumerable mistakes.

VALENCIENNES 353 (294 Molinier, 284 Mangeart), IXth *V* century, in several hands, from St. Amand, contains 1 Cassiodorus *de Anima*, 20 *Inst. div. litt.* as far as 84.16 *quis possit*, the first leaf of the volume and all after f. 51 being lost. There are many small errors and omissions, often corrected by a second hand (*V*²).

From the same archetype *Θ* descend the excerpts in Berne 171, written in more than one hand of the IXth-Xth century among works of Jerome and Bede—on f. 220 cc. x and xi, on 110^v c. xxx, printed hence (with the variants of Berne 225) by H. Hagen, *Anecdota Helvetica* (Leipzig 1870), p. cxxxxi.

So close is the agreement of *θFV* that the reading of *Θ* is seldom in doubt, and the errors of its descendants may be neglected; those of *V* and *V*² have been sometimes admitted into the *apparatus* where they are of no interest in themselves, since they have found their way through Pamelius's *editio princeps* into the vulgate text. The most remarkable feature of these three MSS. is their occasional transpositions, as in 30.20: 48.12: 72.1 (*FV* only): 73.20/74.17 and 77.23/26 (*FV* and *θ* differently): 79.21 (*FV* only). And that *FV* in particular are closely related, in spite of their many errors, will appear clearly from the examination of the *apparatus criticus*.

The readings of *Ξ* can be recovered from the following three copies:—

- C CASSEL theol. fol. 29 (from Fulda), written in the mid-IXth century in several hands under more or less strong insular influence: ff. 1–36 (really 37) are five quires numbered XII–XVI, containing *Inst. div. litt.* followed by the chapter *de Grammatica* and a sermon of Ps.-Augustine *De arbore in Paradyso posita* (Migne P. L. 39, col. 1735), then 37 Augustine *de Doctrina Christiana*, 114 *Retractationes*.
- X WÜRZBURG M. p. th. f. 29 (Dombibliothek no. 63), Xth century, contains *Inst. div. litt.* with the chapter *de Grammatica*, followed by *De arbore in Paradyso posita* and a poem of Boniface, first printed from this source by G. Laubmann in the Munich *Sitzungsberichte* for 1878. A noticeable error is the confusion of FA and FIC, e.g. in 8.14: 18.4 and 39.4. C and X stand very close together and have many common mistakes, especially QUI for QU(A)E, which I have not recorded; each has been so carefully corrected (C² using a text like that of Q) that it is not always easy to distinguish the reading of the first hand.
- G WOLFENBÜTTEL Weissenburg 79 (4163), of the early Xth century, in two columns, contains 1 *Inst. div. litt.*, 30 Jerome and Gennadius *de Viris Illustribus* in a different hand (the text akin to that of our Hereford MS.; see A. Feder, *Studien zum Schriftstellerkatalog des hl. Hieronymus*, Freiburg i. B. 1927, p. 37).
- From these three the text of *Ξ* can be derived with some certainty; closely akin to them, but of far less value owing to innumerable alterations, is
- Q VATICANUS Palatinus lat. 274, in a good XIth-century hand, containing on ff. 1^v–32^v *Inst. div. litt.* as far as 84.19 *temptare* (the rest lost). On f. 2 are the words ‘S. Afrae’ and ‘Adelhelmus abbas’; an Adalhalmus became abbot of the monastery of SS. Ulrich and Afra at Augsburg in the year 1050 (A.

Steichele, *Archiv für die Gesch. des Bisthums Augsburg* III, 1860, p. 80 n. 40).

That Θ and *Ξ* have ultimately the same origin may be probably deduced from such passages as 21.3: 40.21: 74.18, where they make the same mistake.

HEREFORD Cathedral Library O. III. 2 contains 2 Jerome *H de Viris Illustribus* (Feder, *op. cit.* pp. 37–40), 35 *Decretum Gelasianum* (E. von Dobschütz, *Das Decr. Gel.*, Texte und Untersuchungen zur Gesch. der altchr. Lit. xxxviii, Leipzig 1912, p. 151), 38 Gennadius *de Viris Ill.*, 58–65 Isidore *de Viris Ill.* (occupying one quire, added after the other quires had been numbered), 66 Augustine’s *Retractationes*, 127^v *Inst. div. litt.*, 163 Isidore’s *Prohemia*, followed by extracts from his *de Eccl. Officiis*, 175 his *de Ortu et Obitu sanctorum Patrum*, 190^v his *Allegoriae* (all these under the title *Liber Primiorum*), 205 extract from the grammarian Terrentius.* Written in two good Carolingian hands of the later IXth century, its origin is obscure; but it is descended from a MS. in insular minuscule, for the Irish abbreviations for *autem* and *per* are found—sometimes taken over, sometimes wrongly interpreted, e.g. 3.23: 5.6—and the scribe has copied two Irish glosses without understanding them.† An Anglo-Saxon word scribbled on f. 31 suggests that the book was in England by the XIth century, at the end of which a copy was made of it,

* ‘Disponere ita debemus, ut Terrentius dicit: in contextu hystoriae vel latinitatis primum verbum indicativi modi dicimus, deinde adverbium, postea infinitivum, deinde rectum casum id est nominativum, deinde pronomen, postea participium et postea obliquos casus, sicque recte hystoriam legat secundum hanc ordinem omnes partes orationis examinabit.’

† Jerome *de Viris Illustribus* c. 40—over ‘sitipio’ (i.e. stibio) ‘id est o dub dabrom’, over ‘fenus’ ‘id est amthi’. Prof. J. Fraser has kindly told me that the former must be a somewhat dilapidated ‘ó dub da bró’ (‘with black for his eyebrows’; a similar explanation is given by Fr. G. Lehmacher S.J., quoted by Feder), the latter meant for ‘aithi’, only known elsewhere as a gloss on ‘fenus’ in a Priscian MS. (the accent being twice misread as the stroke marking omitted *m*). Why von Dobschütz and Feder say that *H* was written in England, I do not know.

now at Salisbury. If it is the direct parent of Bodley 391 (2222), it was about the year 1100 in Canterbury (*infra* p. xlviii); and since at least the XIVth century it has been in Hereford. The text of *H* has many peculiar readings and is of little value in itself, but it is of historical importance as the oldest and best representative of the type of text which seems to have ruled in England and predominated in France and Belgium during the XIIth and following centuries; and therefore its variants have been given in full.*

Somewhere on the Continent not later than the XIth century, and no doubt very much earlier, there must have existed a manuscript which perhaps contained Jerome, Gennadius, and Isidore *de Viris Illustribus* and the *de XII Scriptoribus* ascribed to Jerome; which had a text of *Inst. div. litt.* closely akin to *H*, though independent of it, and divided into two books before c. xxiv. This was the archetype of the family of later MSS. which I have called ξ (*infra* p. xlv).†

D There remains one fragmentary copy, whose value so far as can now be judged seems to be small—BERLIN cod. 162 (Phillipps 1737), fully described by V. Rose in *Handschriften-Verzeichnisse der kgl. Bibl. zu Berlin XII—Verz. der lat. HSS I* (1893), p. 356: ff. 38–43 are the middle six leaves of the last quire of *Inst. div. litt.*, containing 70.2 *Beatus homo*—84.15 *longum est per*, in a IXth/Xth-century hand, the last page so badly damaged by damp as (in the rotographs most

* I am most grateful to the Dean and Chapter of Hereford, and to Canon A. L. Lilley their Librarian, who have twice deposited this MS. in the Bodleian Library for my use.

† Another lost copy was at Bobbio, among the 'libri quos Dungalus praecipuus Scottorum obtulit beatissimo Columbano'; the catalogue (Becker 32, no. 492) records 'librum i Eugeppii in quo continetur liber Cassiodori institutionum divinarum lectionum et Hieronymi illustrium virorum et Soliloquiorum Augustini et expositio Albini in Genesim'.

kindly made for me by the Berlin authorities) to be barely legible.

Of those manuscripts which contain EXCERPTA from the *Inst. div. litt.*, Berne 171 has already been mentioned. The most respectable is Munich lat. 14469 of the IXth century, from St. Emmeram at Ratisbon, of which the third section *E* (ff. 145–175) contains the *Decretum Gelasianum* (von Dob-schütz, *op. cit.* p. 148), abbreviated texts of Junilius and Eucherius, and *Inst. div. litt.* cc. i–ix and xi–xiv in a rather inferior text agreeing with no other known MS. Another Munich MS., clm. 18581 (Tegernsee 581) of the XIIth century, has on ff. 1^v–27 (with the title *Cassiodorus de divinis libris*) our book from the middle of c. xii onwards; but, to judge from readings kindly furnished me by Mr. R. W. Hunt, it is very corrupt, and shares a good many bad readings peculiar to *Q*.

Of the *Oratio* (c. xxxiii) we have an excellent witness in the class of MSS. of Book II which I call Σ (*v. infra*); the *Praefatio* as it stands in Montpellier (École de médecine) 334, IXth century, I have not seen, nor the Xth-century excerpt on St. Augustine in Boulogne-sur-mer 45.

There are several such Excerpta in Italy. Vaticanus lat. 4955, XIth century, from the monastery of S. Sophia at Benevento, has on ff. 140–143, under the title *de Espositoribus divinae legis*, extracts from 18 chapters, to which (in the true spirit of the Senator) additions have been made referring to Augustine, Isidore, Gregory, Bede, Reticus of Autun, and others; these have been published by Paul Lehmann in *Philologus* LXXIII (1914–16), pp. 254–273. Florence San Marco 604, written in the Xth century in the region of Naples—it was among the books bequeathed to San Marco by Niccolò Niccoli—contains on ff. 90–94, under the title *Incipit Cassiodori Senatoris*, extracts from cc. i–ix with a few

later additions;* also (it may be significant) the poem of Sisebut, and on f. 1 a list of the seven divine and seven human wonders of the world, as they are given in the *de Cursu Stellarum* of our Bamberg MS. Akin to these appear to be the excerpts on ff. 99^v–102 of Vercelli, bibl. capitolare 183, written probably in Vercelli itself in the VIIIth century, of which the title is *Notitia librorum catholicorum doctorum, qui in divinis voluminibus expositionem fecerunt. Cassiodori Senatoris*; these I know only from A. Reifferscheid's *Bibl. patrum lat. italica* (Vienna 1865–71) II, p. 203 and from the photograph of f. 102 in Ehrle-Liebaert, *Specimina codicum lat.* (Bonn 1912) no. 9. And here perhaps pertain the *capita i–ix summatis redacta* of Vaticanus lat. 1469, Xth–XIth century, f. 274 (a manuscript of glossaries). These may all be dismissed for our purposes, for it seems safe to say that a reader making such excerpts for his own use did not feel the same obligation to textual accuracy as the transcriber of a book.

If I mention the notes from our Book I in the commonplace book of a XVth-century Italian humanist, now Ambros. F. 36 supra (see ff. 49–54), it is to show that the *Institutiones* had their interest for men of the Revival of Learning: we shall find among the owners of our MSS. the names of Petrarch, of Francesco Pizzolpasso, and of Nicholas of Cusa.

§ 3. MSS. CONTAINING BOOK II ONLY (*Authentic form*)

B, M, U Among the witnesses to the text of the second book, first place is claimed again by our three complete manuscripts, *B, M,* and *U*. But if *B* is on the whole more satisfactory here

* At the end of c. i 'Beatus quoque Hisidorus Spalitanus episcopus in predicto octateucho pulcerrime explanavit': c. iii, on Ezekiel 'Quem beatus Gregorius Romanus aepiscopus xxii omelias (*sic*) suabiter nimis et luculente exposuit': c. vi, after the mention of St. Augustine, 'Quem (*sc.* Job) sanctus Gregorius latius nominis et suaviter sicuti solet usque ad xxxv libros auxiliante Deo perduxit': c. ix, before the mention of Tychonius, 'Passione(m) sancti Petri et Pauli scripsit Marcellus eorum discipulus, passionem Symonis et Iudae Abdias eorum discipulus.'

than in Book I, *M* falls from grace: not only does it agree very closely with *B*, as appears from any page of the *app. crit.*, but it must be derived, and may be copied, from it. Apart from readings where *M* follows mistaken corrections introduced by *B*², as in 90.13: 132.4: 156.21, there are such indications as 143.4 where *B*, short of space at the end of a line, writes *mathesis* thus—*mathesi*: *M* has *mathessi*. And *U* is no less certainly derived from *B*, though here it shows greater independence of readings, due largely no doubt to deliberate alteration.

With these is closely joined the largest and most splendid of all the extant MSS., PARIS lat. 8500, written in the XIVth century in N. Italy and formerly the property of Petrarch. The contents, miscellaneous and largely mythological, will be found described by R. Peiper, *Die hsliche. Ueberlieferung des Ausonius* (Leipzig 1879), pp. 221 ff. and P. de Nolhac, *Pétrarque et l'humanisme* ed. 2 (Paris 1907) I, pp. 204 ff.; the second book of *Institutiones* stands on ff. 30–43^v, and is adorned with miniatures of the Senator among his disciples and of the Seven Arts, reproduced by L. Dorez, *La Canzone delle virtù*, etc. (Bergamo 1904), figg. vi–xii. The text, as might be expected at that date, has suffered a good deal of alteration, but is close enough to the text of *U* to make it clear that they had a common ancestor; and that ancestor was a corrected copy of *B*.

But from sole dependence on *B* we are saved by the readings of a sister-manuscript, which—itself lost—is known to us from five early copies. The best is St. GALL 855 of the IXth century, a small book (18×11.5 cm.) and much worn with use, but very accurately written and of great value. It falls into four parts: pp. 1–179 *Donatus maior* and Alcuin *de Rhetorica*; 180–351 (the last 5 pp. blank) Cassiodorus *Institutiones* II, preceded by the *Oratio* from Bk. I; 352–397 Mallius Theodorus *de Metris*, probably in the same hand as the

Cassiodorus; 398-429 'Capitula de diversa miracula (sic) quae sunt super terra', put together from Gregory of Tours *de Cursu Stellarum* and Isidore *de Natura Rerum* and followed without any break by Sisebut's *Carmen de eclipsi lunae*. One leaf of our text is lost, containing 97.19 *cum de . . . 99.2 causarum aut.*

L LONDON (Br. Museum) Harley 2637, formerly in the Hospital of Nicolaus Cusanus at Cues, is written in several good hands of the late IXth century. It contains 1-52 *Inst. saec. litt.* preceded by the *Oratio*, 53^v-55 Letter of Helisachar to Nidibrius, Archbishop of Narbonne (*Mon. Germ. hist., Epistolae V*, p. 307) in another hand; then in two different hands 55^v-69 a list of verbs (*Abdico alligo . . . tripertior*), 70-76^v Smaragdus on verbs, preceded by a list of chapters, and a prologue in elegiacs printed in *Poetae lat. aevi Carolini I*, p. 612.

K KARLSRUHE Augiensis ccxli, also in more than one hand of the late IXth century, contains *Inst.* preceded by the *Oratio* on ff. 1-47^v, and then the two grammatical tracts found in *L*. (I take it to be the former of the two copies mentioned in the Reichenau catalogue: P. Lehmann, *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz I*, p. 265 l. 38 *de VII liberalibus artibus I*—the other, *sine titulo*, is presumably Augiensis clxxi.) *L* is a very good copy, though not so accurate as *S*; *K* is very close to *L*, but makes more mistakes, and is, I believe, copied directly from it. In two places (131.17: 150.8) words omitted by *K* through *homoeoteleuton* occupy an exact number of lines in *L*; here and there *K* follows *L*'s corrector, as in 91.2 where *L* at the end of a line divides a word thus *et|oemologiis*, *L*² writes *ethimo-* over the syllables *-oemo-*, *K* has *et ethimologiis*: in 102.10 opposite *pacto* *L* has *modo* in the margin, *K* has *pacto modo* in the text: in 102.15 *L* having ended a page with *an* repeats it at the head of the next page, *K* has *an an*: and so on.

BERLIN 176, formerly at Fleury, then Phillipps MS. 1780, in *T* a good Xth-century hand, is fully described by V. Rose in *Die Meerman-Handschriften des Sir Thomas Phillipps* (Berlin 1893). It contains Augustine's *de Dialectica*, and his translation of the *Categories*, Alcuin's *de Rhetorica*, and *de Dialectica*, and then (ff. 45-50) under the title '*Incipit liber Alcuini de VII artibus*' the Preface and first two chapters of the *Inst. saec. litt.*, whence the Preface was published in 1617 by A. du Chesne in his edition of Alcuin's works. The text is not of much value, and has many peculiar readings, which prove its relationship to

CHARTRES 130 (148), of the early Xth century, from St. O Père. In this, the *Inst. saec. litt.* follows (ff. 34^v *et seqq.*) some tracts on music—the *Institutio Harmonica* of Hucbald of St. Amand and the *Scolica Enchiriadis* ascribed to Hoger of Werden—among which (f. 29^v) is our c. v *de Musica*. Consequently, when the scribe came to that chapter in the text of *Inst.*, he omitted it, and O is not evidence for the authentic text of c. v; for the text which he had copied among his works on music was taken from an *interpolated* version (p. xxvi *infra*).

Readings which may be ascribed to the archetype of *S*+*Σ* *KL*+*TO* are marked with the letter *Σ*; *Σ*² indicates *KL*+*TO* where (as not seldom happens) *S* has the right reading and the other four (or three) have a common error—the contrary is almost never found. That *Σ* was independent of *B* is clear from such passages as 89.5: 91.1: 94.4: 95.14: 104.1: 105.17: 131.19: 146.5: 153.9, etc. On the other hand, *Σ* was by no means far removed from *B*—they have common errors; and the presence in *S* (as in *B*) of Mallius Theodorus and Gregory of Tours, etc., suggests that *Σ* (of which *S* is our most faithful descendant) may have contained the same works as *B*, and in fact that *B* and *Σ* may have been copied from the same exemplar.

Excerpts from the authentic version seem to be very rarely found. The chapter on Grammar is found in two MSS. of Book I—C and X (p. xiv *supra*). Chartres 92 (47) of the IXth century has on ff. 30^v–32 under the title *Ex libro breviariorum Pauli abbatis* excerpts on the Seven Arts which seem to come from the authentic text, but are mixed with fragments of Isidore and too badly corrupted to be of any service. This version was used by the compiler of the *Demonstratio artis geometricae* ascribed to Boethius (Lachmann, *Grammatici veteres*, Berlin 1848, pp. 393–394). Again in the IXth century Aurelianus Reomensis in his *Musica disciplina* (Gerbert, *Scriptores musici* I, pp. 28–63) copied parts of c. v from a text of the kind represented by BΣ. But by far our oldest evidence is that of Isidore (died A.D. 636), who made use of the *Inst. saec. litt.* in compiling books I–III of his *Etymologiae*, as has been shown amongst others by P. Lehmann in *Philologus* LXXII (1913), pp. 504–517 and T. Stettner, *ibid.* LXXXII (1926–27), pp. 241ff. The extent of his borrowings may be seen from our Index (at end); and from Lindsay's edition (Oxford 1911) it is clear, not only that his copy was of our authentic version (a few passages make against this—e.g. 100.6: 107.7: 109.9: 113.6: 121.1: 123.22), but that here and there it was already deformed by the same mistakes as BΣ, e.g. 100.8: 100.14: 109.18: 124.6: 127.1 and others.

BΣ *Isid.*, then, are our main sources; only in the *Praefatio*, cc. i and ii, and the conclusion, have *MUPKTO* been cited rather more fully, in order to display the nature of their text.

Some mention may be added here of the brightly coloured drawings found in many of these manuscripts, since they are derived from the archetype and consequently are of great, though unknown, antiquity. In Book I, c. xxix, *de positione monasterii Vivariensis* was illustrated by a drawing of the site, with its two churches of St. Martin and St. Januarius, its 'fluvius Pellena' (*Apellena* B), and the fishponds from which

it drew its name, surrounded by colonnades and filled with fish. This is preserved in B (f. 29^v), whence it is reproduced by F. Milkau (*Zu Cassiodor in Von Büchern und Bibliotheken: Festschrift Kubnert*, Berlin 1928); and was to be found in E, for CX have it and G leaves space for it (so also D); M is defective at this point, and there are no signs of any drawing in ΘH. The drawing in CX is reversed from that in B, and shows differences in detail (X calls the second church *sc̄s ILARIUS*: in C there is no inscription), but the common origin is unmistakable.

The opportunity of illustration in Book II arose from the system of divisions and sub-divisions in the treatment of the Seven Arts. Each of these divisions was set down schematically in the form of a family-tree—even the moods of the syllogism (pp. 115–119) are squeezed into this shape, not written as ordinary continuous text; and at the head of each such 'tree' was drawn some irrelevant ornament. The original purport (if any) of some of these ornaments is not easy to see; they might be columns, vases, fountains, or candelabra; but often they are animals. Thus the schemes on pp. 115 (*formulae syllogismorum*), 125 (*effecta*), and 145 (*symphoniae*) spring from a lion; that on p. 112 (*Isagoges*) from a lamb (it is inscribed *AGNUS* in B); elsewhere we have a bull, a donkey (?), a stag, a leopard, a hare, a she-wolf. There are six birds and two fish. The scheme of *rethorica argumentatio* (p. 104) springs from the bust of a man full-face, with long curling hair, which in B is inscribed *Domnus Donatus eximius grammaticus*, whereas in S it has the cross-nimbus of Our Lord; the scheme of *Philosophia* (p. 110) springs in B from a lily-flower inscribed *Calix domni Donati gramatici*, which in MSL has degenerated into some sort of vase, uninscribed; *divisio topicorum* (p. 125) has a flying (?) human figure bearing a palm-branch (?), recalling some representations of the constellation Virgo; *musicae partes* (p. 144) has a man's bust—in BM a monk with a pen in

his hand, in *SL* a soldier (angel?) with spear. These drawings are found all through Book II in *BM* and *Σ* (except *TO*), in *B* rather rough, in the IXth- and Xth-century manuscripts very elegantly done: how far back in the tradition they originate we cannot be sure, but they are one of its most striking features as we have it now.

§ 4. MSS. CONTAINING BOOK II ONLY (*first interpolated form*)

The existence of more than one recension of the *Inst. saec. litt.*, first pointed out by H. Usener in his *Anecdota Holderi* (Leipzig 1877), pp. 2-3, was fully demonstrated by G. Laubmann's *Mittheilungen aus Würzburger Handschriften* (Sitzungsber. der kgl. bayer. Akad. der Wissenschaften, philos.-philol. und hist. Kl., 1878, Bd. II, pp. 71-96), supplemented by M. Bacherler in the *Philologische Wochenschrift* for 1922, col. 1217-1223. The shortest form of the text, commonly recognized as authentic and here printed as the standard, I shall call **I**; it is preserved, as we have seen, in *B* (*MUp*), *Σ*, and the excerpts of Isidore. Two others—**II** and **III**—distinguished by their variants, and by their omissions and interpolations, are known to us, mainly from MSS. of the IXth and Xth centuries.

Form **II** survives in the following four manuscripts, first associated by P. Lehmann in his *Cassiodorstudien* (*Philologus* LXXI = N.F. XXV, 1912, pp. 282-299):

W. WÜRZBURG M. p. misc. f. 5^a (Dombibliothek no. 58), in an insular hand of the late VIIIth century.

A. KARLSRUHE Augiensis clxxi, in several early IXth-century hands—see Holder's catalogue of the Reichenau MSS.

P. PARIS lat. 2200, ff. 1-85 (the remainder is XIIth century), in a large IXth-century hand, each page (36 × 25 cm.) having but 22 lines; formerly the property of Pithou, de Thou, and Colbert. Leaves 4 and 5 of the first quire, the

second quire, leaf 5 of the eighth, and some leaves at the end are lost.

m. MILAN Ambros. D. 17 infra, written in 1462 in an exquisite italic hand by 'P.A.S.', but descended from a copy akin to the other three; first used by R. Sabbadini in *Studi italiani di filol. class.* XI, 1903, pp. 276-282.

These four books, as Lehmann has shown, though mutually independent, are closely descended from one archetype (*Φ*), and have identical contents—

- (1) *Inst. saec. litt.*, form **II**, with no author's name:
- (2) a short tract *de Topicis*, compiled apparently from *Inst.* iii §§ 15-16 and Martianus Capella, which is printed below (pp. 164-167):
- (3) a tract *de Syllogismis et Paralogismis*, beg. 'Prima figura modos habet quattuor'—ends 'quia particulares similes sunt,' printed in Garet's edition vol. II, pp. 578-580 = Migne 70, col. 1192c-1195a:
- (4) an anonymous *Computus Paschalis* adapted to the year 562, printed from our MSS. by Lehmann, *loc. cit.*:
- (5) a tract *de Propositionum Modis*, beg. 'Omnes propositiones his modis constant'—ends 'non Plato non iustus non est,' printed by Garet p. 580 = Migne col. 1195b-1196a (this tract stands in *m* before the *Computus*):
- (6) Julius Severianus, *Praecepta artis rhetoricae*, printed from *W* by C. Halm in *Rhetores latini minores* (Leipzig 1863), pp. 353-370—hence *Inst.* in *m* has the erroneous title 'clarissimi viri Iulii Severiani de disciplinis liber':
- (7) *excerpta de Dialecticis locis*, beg. 'De dial. locis breviter aliqua dicenda sunt'—ends 'expleti esse noscuntur' (cf. Sabbadini *loc. cit.* pp. 279-280)—these (which are lost from *P* owing to mutilation) come from Boethius *de Differentiis Topicis*, book II (Migne 64, col. 1185a 'Locus est argumenti sedes' to 'probatione non egeant',

and 1186D 'Omnes igitur loci' to the passage dealing with 'partitio'), but all the examples are changed.

The agreement of these four MSS. is so close throughout that we are rarely in doubt as to the reading of their common parent Φ . We can thus recognize as derived from Φ short excerpts in at least two MSS.: in Wolfenbüttel Weissenburg 86 (4170), ff. 140–141, the Preface and c. ii § 8 with the title 'Cassiodorus' (VIIIth century)—in Chartres 130 (148), our *O* above (p. xxi), the chapter on Music;* this has some particular readings in common with *P*, e.g. 143.2 *Censorium*: 144.2 *est disciplina scientia*: 144.13 *om. sunt*.

The text of Φ , as thus reconstructed, presents us with another recension of the text, which I call *II*. That Φ , the archetype of all our MSS., was not the original MS. of *II* as it left the maker's hands, may be probably inferred from certain obvious errors which would naturally be due to intermediate transcription—e.g. 103.11: 106.10: 113.4: 114.12: 157.11; but the text of Φ is so generally satisfactory that we are left in no doubt as to the original text of *II*. Whether that original MS. contained also the other items found in Φ , I do not see that we can tell; this is the view of Prof. Lehmann (*loc. cit.*), who goes farther, and dates the collection in 562, the year of the *Computus*.

What then is the relation between *II* and *I*, the recension commonly accepted as authentic? That they are essentially the same will be clear from a glance at our text, where *I* is printed in full and every place where *II* diverges from it is marked by brackets, thus. In fact, we find that *II* enables us to replace with certainty phrases omitted by all our MSS. of *I* but undoubtedly original, e.g. 100.8: 105.20: 109.18: 124.6: 131.14: 132.16: 137.21: 147.28 (all cases of simple omission by

* This chapter is very likely to be found in other volumes of 'Tractatus musici'—part of it, for example, is in Balliol College (Oxford) 173A, XIth–XIIth cent., f. 79, but the text is so corrupt that its affinity is doubtful.

haplography or *homoeoteleuton*); small errors in all our MSS. of *I* are corrected in 103.22: 150.13 (probably): 152.20: 157.6. But there are striking differences:

(1) *II* omits Preface §§ 1–3 (replacing them with one jejune sentence): c. iii §§ 15–16 *Divisio Topicorum* (they form the basis of the *Topica* found in Φ at the end of its text of Book II *v. supra*): c. iii § 19 in praise of the Arts: c. iv § 8 on the connexion between Arithmetic and Miracles: and the *Conclusio* (pp. 158–163). There are also smaller omissions on pp. 91 (*liber*): 93 (*Capitula*): 94 (*Augustinus de grammatica*): 108 (def. of *disciplina*, referring to Aug. and Mart. Cap.): 129 (Cassiodorus's codex of works on Dialectic): 130 (another ref. to Mart. Cap.).

(2) *II* adds on p. 96 a description of C.'s codex of works on Grammar, and it also makes two large additions of alien matter:—in c. i § 3, after one introductory sentence, excerpts on nouns and verbs from Martianus Capella (ed. A. Dick, Leipzig 1925)—p. 125 l. 18 'Graeca nomina quae apud nos in as' to 134.7 'consequenti adicere canonansque verborum (*sic*)', and 136.14 'Primae coniugationis verba' to 147.13 'dixisse sufficiat':* instead of c. iii §§ 15–16, excerpts from Boethius *de Differentiis Topicis* (ed. Migne *P. L.* 64)—from Book I, columns 1174C–1176A 'Propositio est oratio—diligentius disseruimus' and 1180C–1182D 'Argumentum est oratio—de reliquis explicemus'; from Book II, 1183C–1185B 'Syllogismorum vero alii—supplet ac perficit' and 1186D–1196A 'Omnes igitur loci—differentiae esse dicuntur. THE-MESTII EXPLICIT LOCI DIALECTICI. Nunc ad rethoricos veniamus'; from Book IV, 1208C–1210B 'Rethorica oratio habet partes sex—commissum esse defenditur' and 1212A–1216C 'Atque haec hactenus: nunc de inventione—hic ex contrario'.

* Dick knew these excerpts only from printed editions derived from *P*, in which two-thirds of them are missing owing to mutilation, and his account of their text is incomplete and misleading. But their source was a MS. of the vulgate type, resembling the Reichenau and Bamberg MSS. of Martianus, which is disappointing in view of its antiquity.

(3) **II** makes various *changes of detail*—many of small significance, e.g. pp. 91.7: 91.15: 92.7: 96.3 etc. The most striking are 92.9–13 (on Virgil, Homer, etc.), 94.1–2 (on Helenus and Priscianus), 128–129 (authors on Dialectic), and two small additions on 142.15 (*amicus noster*) and 149.17 (*Mutiani lat(in)um*).

What then is the origin of this second recension, **II** :*

(1) One thing is clear. **II** is not as it stands a revision of **I** made by the Senator himself—the emphasis is all wrong. As Perschinka has pointed out [*Zeitschrift für die oesterr. Gymnasien* 57 (1906), p. 316], it is unthinkable that the author should have omitted such characteristic passages as the Preface §§ 1–3, the application of Arithmetic to Miracles (c. iv. § 8), the pious *Conclusio*. This looks more like the work of some later person, trying to make the book more useful for purely secular studies.

(2) In some points, however, **II** seems to be based on a later version of the authentic text than **I**. The substitution of Boethius for Marius Victorinus as the authority on Dialectic (p. 128), sound as it is, might be the work of any reviser; but the reference to the codex *de Grammatica* formed by Cassiodorus (p. 96) is couched in words which can only be his own. If we can trust the chronological order of his works given in the preface of the *de Orthographia*, this codex was formed subsequently to the completion of the *Institutiones*; and it looks as though the foundation of **II** was a copy of the *Inst.* to which the author has added a reference to this codex. The small additions in 142.15 and 149.17 might also be retouches due to the author's hand.

(3) On the other hand, in some points **II** is definitely erroneous—see especially 94.1 and 12, where Priscian is made

* I am glad to find myself in general agreement with A. van de Vyver, *Cassiodore et son œuvre* (*Speculum* VI 1931, pp. 244–292). [*Addendum* 1960: On this question, see now A. van de Vyver in *Revue Bénédictine* XLIII 1941, pp. 59–88 and P. Courcelle in *Revue des Études Anciennes* XLVI 1942, pp. 65–86.]

to write in Greek. This must surely be the *earlier* form of the passage (written, possibly, by a man who had as yet only heard of Priscian as active in Constantinople); once his work became known, such a mistake could not be made, and we know in fact that at the end of his life Cassiodorus used Priscian for his own *de Orthogr.* (p. 207 Keil 'ex Prisciano grammatico, qui nostro tempore Constantinopoli doctor fuit'), and left a copy in the monastic library (*ibid.* p. 145.25). I can only suggest that our **I** represents a finished copy of the book, in which the mistake about Priscian had been corrected but the reference to the codex *de Grammatica* not yet added; whereas the copy on which **II** is based, although it had (by some chance) that addition, was itself an *earlier draft* of the book, prior to the correction of the mistake. But further: there are certain passages found in **I** but not in **II**—the mentions of Augustine's *de Grammatica* (p. 94), of Martianus Capella (pp. 109 and 130), of Cassiodorus's codex *de Dialectica* (p. 129); the quotation from Eucherius (p. 141). It is possible that the maker of **II** found these in his copy of the book, and for some reason cut them out—van de Vyver suggests, for example (*loc. cit.* p. 289 n. 3), that he may have rejected Aug. *de Gramm.* either as intended merely for *simplices fratres et rudes*, or as of doubtful authenticity; the Eucherius passage may have seemed superfluous. But if his copy was in fact an earlier draft, some or all of these passages may not yet have been written; we should only have to explain, in that case, why they were not added to the copy used by the maker of **II** at the time when it received the authentic retouch on p. 96. Finally, if we accept the hypothesis of two drafts of the book, both from the author's hand, this may throw light on certain minor differences between **I** and **II**, involving small points of style unlikely to interest an interpolator—e.g. 92.9–13: 141.10: 144.2.*

* If the *subscriptio* in *B* comes from Vivarium or its neighbourhood, it

That this hypothetical structure is disappointing, I should be the first to admit; but the evidence seems to lead to no certain result. And even granting that **II** was the work of a single interpolator, and that the same man added the tracts which are found at the end in Φ (which seems likely enough), the time and place at which he worked are questions that require more knowledge of VIth- and VIIth-century literature than we possess.

§5. MSS. CONTAINING BOOK II ONLY (*second interpolated form*)

The third recension of this Book (**III**) survives in a number of manuscripts all descended from one archetype, which I call Δ , and which contained the following works:*

- (1) *Institutiones*, book II.
- (2) *Excerptum de quattuor elementis*, printed below, p. 167.
- (3) Excerpts from the works of St. Augustine which touch on the Liberal Arts, each section with a short heading:
 - (a) *de Doctrina Christiana* II xxxi 48–xxxiv 52 ‘sunt multa quae appellantur sophismata—fiant necesse est’, with some omissions. (b) *ibid.* IV i 2; v 7 (part only); vi 10–vii 13; vii 15 (part); vii 16–20 and 21 (part); parts of xiii 29, xvii 34, xviii 35–36; xx 39–44; xxi 45 ‘primo itaque expectationem—altitudinem quaerat’. This is followed by a note ‘In exponendis considerare convenit haec *etc.*’† and Greek words (names of elements *etc.*), printed by Holder. (c) *Contra Priscillianistas* (i.e. *contra Mendacium*) x 23–24 ‘Non est ergo—peccata portavit’—Zycha, *Corp. scr. eccl. lat.* XXXXI (Vienna

may be explained as a reference to the author’s habit (sufficiently well-attested) of retouching his work. It could hardly be intended, as van de Vyver seems to think (*loc. cit.* p. 285), to distinguish the authentic text from corrupt and interpolated recensions: the corruptions of Φ and Δ did not debar their offspring from widespread popularity, and the interpolations which vitiate them for us made them more serviceable as text-books then.

* A. Holder, *Die Reichenauer HSS.* I (Leipzig 1906), pp. 276–279.

† Cf. the beginning of the Servian *Vita Vergilii*.

1900), pp. 499–501, gives a collation of the Phillipps MS. (λ). (d) *de Musica* I xi 19–xii 26 ‘Ab ipso principio numerorum—convenit’. (e) *de Ordine* II xiv 41–xviii 48 ‘Nonne hic quoque ordo—ista ratione constare’. (f) *de Civitate Dei* XI xxx ‘Unde ratio—disposuisti’ and XII xix ‘Ita vero suis—numerati sunt’. (g) *de Doctrina Christiana* II xxxviii 56 and 59; xl 60 ‘Iam vero numeri—conpertas *etc.*’ (see Holder). (h) *de Genesi ad litt.* IV vii ‘Quamvis enim—perfecta non essent’—Zycha, *ibid.* XXVIII, 1 (Vienna 1894), p. 103. (i) *de Doctrina Christiana* II xvii 27–xviii 28 ‘Facile est animadvertere—veritatem invenerit,’ followed by the words ‘aut cantantium aut tibizantium aut citharizantium’ (cf. Fulgentius *Myth.* 3. 9), set out as a *schema*.

- (4) The poem *de quattuor ventis*—‘Quattuor a quadro . . .’ pr. by A. Riese, *Anthol. lat.* I 2 (Leipzig 1906), no. 484—followed by a Rose of the Winds.
- (5) Excerpt from Boethius—‘Quantis cordis—genera melorum sunt tria’, pr. by Holder; Greek words.

Of this collection we have at least thirteen manuscripts:

α = Berne 212, ff. 1–110 (ff. 111–126 are of the Xth century), a very handsome copy in a bold IXth-century hand,* containing all the items of our *corpus*: on f. 1^v, in the hand of the text (beneath an erased ex-libris mark), is a short excerpt ‘ex libro Victorini contra Candidum Arrianum’ (Migne *P.L.* 8, col. 1021–22—‘quomodo definiendum est id quod non est?’), also found in θ . (f. 1^r, formerly glued to the binding, has in a good IXth-century hand, very badly faded, the end, ll. 76–82, of a poem printed by Traube in *Poetae lat. aevi Carolini* III, p. 259 from the Bible of St. Paul-outside-the-Walls.)

β = Berne 234, in two fairly good IXth/Xth-century hands; the first insular, the second under insular influence.

* Described by Dr. B. Bischoff as typical Mainz script.

ff. 1–53^v contain our *corpus* to the end of (3h), the rest having probably fallen out; ff. 10 onwards have suffered severely from fire or damp.

χ = *Chartres* 90, of the Xth century, from St. Père; very pale ink, sometimes so much faded as to be barely legible; the last seven leaves ruined by crumbling damp, so that it now ends in (2), the *de quattuor elementis*. All diagrams are omitted, the spaces left for them having been sometimes used for irrelevant XIIIth-century additions (see the *Cat. gén. des MSS des . . . Départements* XI 1890, p. 47; the last excerpt is Ambrosius, not Gregorius). The XIth-century catalogue of the library of St. Père (*ibid.* p. xxiii) records (no. 62) 'Ysagogae Porphyrii et Cassiodorus de institutione rerum humanarum in uno volumine'.

γ = *Chartres* 102, also of the Xth century, from the Chapter Library—88 ff., of which 1–61^v contain our *corpus* complete, the remainder other works on grammar and arithmetic.

δ = *Glasgow* Hunterian MS. 281, very fully described by J. Young and P. H. Aitken, *Cat. of the MSS in the Library of the Hunterian Museum* (Glasgow 1908). An inferior copy of the late Xth or early XIth century, formerly the property of Peter Burman, junior; it breaks off in (3e), the excerpt from the *de Ordine*.*

ε = *Karlsruhe* Augiensis 106, a very good and complete Xth-century copy, fully described in Holder's catalogue of the Augiensens.† On f. 53^v is the excerpt from the *Liber*

* I am most grateful to the authorities of the Glasgow University Library, who deposited this MS. for my use in the Bodleian Library at Oxford.

† Dr. B. Bischoff tells me that the script of this book is typical of NE. France. This suggests an origin in N. France for θ also, which in Bk. II closely resembles ε and in Bk. I is akin to F and V, which come (so far as we know) from Beauvais and St. Amand.

generis Cassiodoriorum published by H. Usener as *Anecdoton Holderi* (Leipzig 1877); there are no signs of this at the end of any other copy.

ζ = *Paris* lat. 12963 (*Sangermanensis* 782), a poor text, in more than one hand of the first half of the Xth century; it contains our *corpus* as far as (4) the *carmen de ventis*. On f. 61^v is 'Lib. samti petri Corbeie'.

κ = *Paris* lat. 13048, ff. 59–82 (also from Corbie, apparently)—these are three separate fragments of another copy, written with about 36 lines to the page in a rather slovenly IXth-century hand with a good many contractions; the last page ends with (3c) the excerpt from the *contra Mendacium*. On the whole MS. see B. Guérard in *Notices et Extraits* XII 2, pp. 75–111.

λ = *Phillipps* MS. 16278 (*Libri* 229); IXth century (second half). Complete to (4) the *carmen*.

η = *Rheims* 975 (from the Chapter Library), in a neat Xth-century hand: ff. 1–33 contain a rather later copy of Boethius's Arithmetic, then follows our text and the Augustine excerpts, but no other items of the *corpus*—four leaves have fallen out after f. 53, and some of the *Topica* is lost. On f. 43 the scribe has written 'Lassernus episcopus', and on f. 40 in a contemporary hand is 'boethianus discipl. b. columbae'.* There were one or two correctors and annotators of about the same date, one of whom had access to the authentic form of the text; the annotations often consist of the first few letters of a synonym written over many of the words, as though preparatory to a lecture or paraphrase. On f. 1 below the title was added in the XIth century the last paragraph of the *Anecdoton Holderi*, relating to Cassiodorus himself.

* Prof. J. Fraser suggests that this is Baithene, disciple and successor of Columbanus. Gams gives one Lasernus, bishop of Clogher (VIth cent.?) and another of Leighlin and Kildare (c. A.D. 632).

θ = *St. Gall* 199, pp. 115–374, probably of the early Xth century in at least two good hands: the first half of the volume contains the *Inst. div. litt.* (*supra*, p. xii). Our *corpus* is complete as far as (3) the Augustine excerpts;* the next leaf is missing, which might have contained the *carmen de ventis*. Some other *excerpta* follow: at the beginning are the extract from Victorinus, found also in α , and the verses—‘Cassio- libripotens titulaverat ordine -dorus’—printed in *Poetae lat. aevi Carolini* IV, p. 1064. So far as I have examined it, the text is very close to that of ϵ .

ι = *Valenciennes* 195 (172 Molinier, 164 Mangeart), of the IXth century, containing our *corpus* complete as far as (4) the *carmen de ventis*. At the end is ‘Liber sancti Amandi pro quo prestitimus Richardum super quosdam psalmos’: in the XIIIth-century catalogue of the library of St. Amand (Becker 114, no. 2) is ‘Cassiodorus de septem artibus et disciplinis scholarum (?) studiorum.’

π = *Paris* lat. 8679, in several different Xth-century hands, now ending (imperfect?) at the end of the *de Arithmetica*. This is in a different position from the others, because the scribes’ exemplar, though in close agreement with α , had been corrected here and there to agree with the authentic version—cf. 94. 12–17: 96. 3 and 16.

It would not be difficult to find further evidence of the popularity of this version in the IXth, Xth, and XIth centuries. It was used by Rabanus Maurus for his *de Institutione Clericorum*, finished by November A.D. 819. There are excerpts (mostly definitions) in *St. Gall* 270 of the Xth century, with the last of the Augustine passages (31) and

* Perhaps therefore the book recorded among the volumes ‘in veteri turri’ at *St. Gall*, A.D. 1518 (Lehmann, *Bibliothekskataloge* I, p. 144, l. 28)—‘Cassiodori de divinis institutionibus, excerptorum ex doctrina Christiana.’

the *carmen de ventis*: also in the manuscripts of *Geometrica* and *Gromaticæ* described by V. Mortet in the *Revue de Philologie* for 1903 and elsewhere (cf. M. Curtze in the *Berliner philol. Woch.* for 1897, no. 21), and by N. Bubnov, *Gerberti opera mathematica* (Berlin 1899), pp. c–ci—e.g. Munich 6406 and 14836 (XIth cent.) and 13084 (IX–Xth cent.), and Naples V. A. 13 (XIth cent.), which also contains (2) the *excerptum de IV elementis*.* To this class belonged the copy at Cluny in the XIIth century (Delisle, *Fonds de Cluni*, p. 350 no. 231) ‘Volumen in quo continetur Cassiodorus Senator de vii liberalibus artibus, et in fine quedam sententie pertinentes ad ipsas artes excerpte de libris sancti Augustini’ (*ibid.* p. 386—Dom Anselme Le Michel saw at Cluny about 1645 ‘Cassiodorus de septem liberalibus artibus. Codex antiquissimus’): perhaps also those recorded in the XIIth century at Anchin (Becker 121, no. 11—‘Cassiodorus Senator de vii liberalibus artibus I’) and St. Bertin (77, no. 65—‘Cassiodorum de septem artibus’).†

Our thirteen manuscripts agree so closely with one another, that we can almost always be certain of the readings of their archetype Δ , and can ignore their individual variations. It is less easy to tell whether Δ was in fact the original MS. of **III** as it left the redactor’s hands, or a later copy; nor does this matter much, as in any case it must stand near to that original, and I believe the original contained already the Augustine excerpts and other items of our Δ -*corpus*.

As to the origin of **III**, one thing is clear: its source was a copy of **II**, for practically all the marks which distinguish **II** from **I** are found also in **III**. The maker of **III** had a copy of **II** before him, probably containing our whole Φ -*corpus*; for

* The *de Rhetorica* in Munich 6400 and 6405 (Xth/XIth cent., Freising) and Cassel phil. q. 3 (XIIth cent., Fulda) I have not seen.

† Gorze in Lorraine, in the mid-XIth century, had ‘Liber Cassiodori Senatoris excerptus de iii^{or} artibus liberalibus’ (*Revue Bénédictine* XXII, 1905, p. 11).

four of the items in our list on p. xxv are embodied in **III**. His copy was independent of our Φ , for it was free from Φ 's transcriptional errors; and in two places (100. 14 and 147. 23) Δ actually preserves by some chance words which are missing in all our other manuscripts. On the other hand, some of the mistakes which we find in Φ had already found their way into the tradition, for Δ (and so presumably **III**) either copies them, or (as in 150. 13, 154. 16) attempts to correct them.

The changes introduced by the maker of **III** into his text of **II** were all directed towards making it a fuller and more useful compendium of the seven Liberal Arts. Comparing Δ with Φ , we find the following alterations:

(i) Δ had a full *Title*, written in lines of capitals at the head of the text—'Liber Cassiodori Senatoris humanarum litterarum, qui scribitur de Artibus et Disciplinis secularium studiorum, hoc est de Grammatica, de Rethorica, de Dialectica, de Philosophia, de Mathematica, de Arithmetica, de Geometrica, de Astronomia, de Musica'. This may have existed once in **II**, but there is no trace of it in Φ .

(ii) At the end of c. i *de Grammatica*, Δ omits the Martianus excerpts, with the remark—'Reliqua qui voluerit in alioquaerat volumine, nam ego descriptor ad potiora discurrens reliquorum oblitus sum aut fors neglexi.' In their place, it adds a list of the parts of speech,* and a series of excerpts from

* 'Nominis partes: qualitas ΠΟΙΟΤΗΣ—comparatio ΣΥΓΚΡΙΣΙΣ—genus ΓΕΝΟΣ—numerus ΑΡΙΘΜΟΣ—figura ΣΧΗΜΑ—casus ΠΤΩΣΙΣ. Pronominis partes: qualitas—genus—numerus—figura—persona—casus. Partes verbi: qualitas ΕΓΚΛΙΣΙΣ—modi, indicativus ΟΡΙΣΤΙΚΗ, imperativus ΠΡΟΤΑΚΤΙΚΗ, optativus ΕΥΚΤΙΚΗ, coniunctivus ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΗ, infinitivus ΑΠΑΡΕΜΦΑΤΟΣ—coniugatio ΣΥΖΥΓΙΑ—genus ΔΙΑΘΕΣΙΣ, activa ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΑ, passiva ΠΑΘΗΤΙΚΑ, communia ΜΕΣΟΤΗΣ—numerus—figura—tempus ΧΡΟΝΟΣ, praesens ΕΝΕΣΤΩΣ, preteritum ΠΑΡΕΛΗΛΥΘΩΣ, futurum ΜΕΛΛΩΝ, imperfectum ΠΑΡΑΤΑΤΙΚΟΝ, perfectum ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΝ, plusquamperfectum ΥΠΕΡΣΥΝΤΕΛΙΚΟΝ, infinitum ΑΟΡΙΣΤΟΝ—persona ΠΡΟΣΩΠΟΝ (*sic*). Besides this Δ adds a marginal note to the definition of 'littera' (p. 95) 'Tria elemento sive litterae unicuique accidit, hoc est:—ΧΑΡΑΚΤΗΡ, hoc est nota—ΟΝΟΜΑ, hoc est nomen—ΔΥΝΑΜΙΣ, hoc est vigor sive vis. Nota

Quintilian, books II–VII (printed from α by C. Halm, *Rhet. lat. min.* pp. 501–504), concluding with the words 'Incipit in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.'

(iii) c. ii *de Rhetorica* is further enlarged by repeating after 'dilatatur' (p. 97) the table of the parts of 'qualitas generalis' (p. 99), with a few further explanations, and by the additions recorded in the notes on pp. 97, 98, and 105. Besides these, some further definitions are added in the margin, among them 'concessio', 'imprudencia', 'scriptum et voluntas' (from Quint. VII 6, 2), 'ammirabile' (id. IV 1, 41); ΕΝΘΥΜΗΜΑ (id. V 10, 1) ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ and ΕΠΙΧΡΗΜΑ; also 'Epichirema' (id. V 14, 14).

(iv) In c. iii *de Dialectica*, Δ retains (with many more corruptions) the extensive Boethius excerpts, inserting between Bk. II and Bk. IV of the *de diff. top.* a short paragraph headed 'Marci Tullii divisio locorum rethoricorum'. At the end of the chapter, after 'evenire non possunt' (p. 130 l. 8), are inserted (with title 'Explicit. Item de Topicis') the *Topica* and other logical pieces found at the end in Φ (nos. 2, 3, 5 and 7 of the list on p. xxv). And here again there are a few additions in the margin, among them illustrations of the 'species definitionum' taken from Psalms 1–40 and suggested by Cassiodorus's *Commenta Psalterii*.

(v) At the end of c. iv *de Arithmetica*, Δ adds 'Breviarium ex libro arithmeticae disciplinae cum capitulis suis' in 14 chapters (numbered A'–IA'), preceded by a list of titles. This, which begins 'Sapientia est earum rerum'—ends 'est sibi ipsi aequalis', is made up with some abbreviation from Boethius's *de Institutione Arithm.* I cc. 1–3, 6–11, 13–18. A marginal note at the end—'Omnium studiorum primam hanc sive ΧΑΡΑΚΤΗΡ ut triangulum, quadrum, semicirculum, rotundum: nomen sicut a. b. c. et reliqua: ΔΥΝΑΜΙΣ, sive vigor vel vis, sicut longum aut brevem, hispidum siccum, vocalem vel consonans et cetera. Elementum ipsius litterae pronuntiatio per os et linguam, littera vero ipsius elementi nota sicut libris vel tabulis scribitur.'

approbat Quintillianus' (I 10, 10)—refers to the following *de Musica*.

(vi) In *Geometry* there are two additions: in the margin against c. v § 11 is 'De huius disciplinae studio et Dionisius Alicarnasseus diversa volumina greco sermone conscripsit. De hoc et Boetius iulatur (*sic*) opusculum conposuit', in the text after c. vi § 3 with the title 'Principia geometricae disciplinae' excerpts probably from Boethius's lost translation of Euclid, which are printed in the Appendix (pp. 169 ff.).

Apart from these, Δ shows very many alterations in detail, some mere variants from the authentic text, others depravations, as may be seen from any page of the *apparatus criticus*. None, I think, is difficult to explain, except the substitution of the miracle of Hezekiah for the Star of Bethlehem on p. 153. But perhaps the most marked feature of this recension is its use of Greek words. It may have been noticed already how much Greek occurs in the marginal additions of Δ ; besides these, it adds the Greek equivalents to the lists on pp. 98, 99, 110, 112, 113, 115 (the Greek names of the 'genera causarum' on p. 102, l. 16 seem to be added by η only, probably from Quint. IV 1, 40); and on p. 91, l. 15; pp. 120 *et seqq.*; p. 142, l. 21; and p. 155 writes as Greek words which are transliterated in the rest of our manuscript tradition (ΑΠΟ ΤΟΥ ΡΗΤΟΡΕΥΕΙΝ is also inserted, p. 97, l. 6, by η and the second hand of ι). In addition, as may be seen from the *app. crit.*, the very numerous subdivisions of the subjects dealt with in the text, of which only two (c. v §§ 7–8) are numbered in our other manuscripts, are in Δ numbered throughout with the Greek numerals.*

The source of this Greek, found in **III** but in neither of the earlier recensions as we have them to-day, raises a question

* On the first occasion (p. 95) where S' is used, Δ has a marginal note 'Hoc signatur ΔΙΓΑΜΜΑ apud Aeolicos vocabatur quae apud nos F ef. vocatur', to which η adds 'v sunt genera linguarum apud Grecos: . . . C ATTIC ΕΟΛΗC ΔΟΡΗC ΚΟΕΝΕ vel ΚΕΝΟΛΕΧΙΑ' (glossed 'commune').

of some importance, which the means at my disposal do not permit me to solve. It is possible that the Greek words in the text of Δ , and the numerals,* may be due to the author himself, and that our manuscripts of **I** and **II** have transliterated a few and omitted the rest; for there are at least two places (pp. 100 and 147) where Δ has preserved—or re-instated—words lost in all other MSS. But that the marginal additions in Δ , and the Greek words in them, are authentic no one would contend. The general impression conveyed by Δ is that of a late and rather bad text, which has been worked over and expanded by an efficient redactor: and it suits this much better, if we suppose the Greek words and numerals to have been introduced during the process of revision. (The Greek in the *de Rhetorica* is nearly all in Quintilian.)

This raises at once the problem of the date and place of origin of this recension, and here again our evidence does not yet permit any certain conclusion. Professor Lehmann in a recent paper (*Philologus* LXXXIX 1934, p. 350) has suggested two methods of approach: (i) palaeographical, by examining the copies of Δ for a clue to their parentage, (ii) literary, by finding the source of the matter added in Δ to the original text. For palaeographical evidence I have looked in vain; the second line of approach is more hopeful, but in the hands of those with greater experience than mine. For the present, we have Rabanus Maurus (A.D. 819) as the lower limit; and the most likely answer seems to be some time in the VIIIth century.

§ 6. LATER MANUSCRIPTS OF BOOK I

The *Institutiones divinarum litterarum* appear to have circulated widely in the XIIth and following centuries, often as part of a well-defined *corpus* of works dealing with the earlier Christian literature, recalling the collections formed

* Cassiodorus plays on the numeral IH' in *Comm. Psalt.* col. 901a.

by the author for the instruction of his own monks. These are referred to by the following abbreviations:

Inst = *Inst. div. litt.*

Aug = Augustine's *Retractationes*, sometimes followed by a *brevis annotatio* or list of his works.

Decr = *Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis*—'eine eigentümlich verkürzte, offenbar in England entstandene und nur in England verbreitete Fassung mit dem Eingang: *Post propheticas et evangelicas atque apostolicas scripturas*'—von Dobschütz in his edition (Leipzig 1912) p. 152.

Hier = Jerome's *de Viris Illustribus* (cf. A. Feder, *Studien zum Schriftstellerkatalog des hl. Hieronymus*, Freiburg i. B. 1927, pp. 40 and 51–67).

Genn = Gennadius *de Viris Illustribus*.

Isid VI = Isidore's *de Viris Illustribus*; the text in 33 chapters, beginning *Ossius Cordubensis*.

Isid Libr = Isidore *de Libris veteris et novi Testamenti (Prohemia)*, followed by extracts from his *de Ecclesiasticis Officiis I (Hii sunt autem libri . . . sequentia prenotabo*—Migne *P. L.* 83, 746C–750B).

Isid Patr = idem *de Ortu et Obitu sanctorum Patrum*.

Isid Sign = idem *de Significationibus quorundam virorum (Allegoriae)*.

Three copies may be dismissed at once:

ARRAS, Bibl. municipale 732 (684), s. XI, from St. Vaast—*Inst* preceded by Cassiodorus *de Anima*. This is a copy of Valenciennes 353 (*supra*, p. xiii).

DOUAI, Bibl. municipale 295 ff. 1–48, s. XII, from Anchin—*Inst* (the end lost), preceded by *de Anima*. Derived from the Valenciennes or the Arras MS.

VIENNA cod. lat. 766 (Univ. 171), s. XII—according to the catalogue of 1864 (I have not seen it), contains *Inst* followed by 'Saecularium lectionum caput I et II' and 'De peccato originali. Incipit de arbore in paradiso posita'; hence it must be closely akin to the Cassel and Würzburg MSS. (p. xiv).*

Of three later MSS. I know nothing:

BAMBERG B. v. 30 (Patr. 38), s. xv on paper, from Michelsberg†—contains 92–119 the *de Anima*, 150–192 *Inst*.

ESCORIAL f. II. 13, s. xvi on paper (G. Antolín, *Catálogo de los Códices latinos de la real bibl. del Escorial II*, 1911, p. 166).

VATICAN lat. 569, on paper—'Ioannes Franciscus Crescius Scriptor Bibliothecae Scribebat. Anno salutis 1558'.

Most of the remainder are of the XIIth century:

BERNE 225 ff. 32–87, s. XI–XII in two hands—*Hier*: *Genn*: a *Inst*: Jerome *de XII scriptoribus: Epp. Pauli et Senecae: Jerome ep.* 53 (added in a third hand).

BRUSSELS 8327–8342 (1031) ff. 133–end, s. XIV—contents b¹ identical with those of o⁶ (but the *Liber bestiarum* is not lost), from which it is certainly but not immediately descended.

BRUSSELS 10615–10729, s. XII—the 'medii aevi florilegium b² longe pretiosissimum' which belonged to Nicholas of Cusa; described by L. Traube in *Poetae lat. aevi Carolini III*, p. 152, who can prove (p. 750) it was written at Liège.

CAMBRIDGE Corpus Christi College 68 (the first three quires c¹ are now in King's College as MS. 9), written in 1432 for Walter Crome of Gonville Hall, Cambridge, by 'Tielmannus filius Clewardi clericus Trajectens. dyoc.'—*Isid Patr*: *Isid VI*: *Hier*: *Genn*: *Decr*: *Inst*: Isidore *de Sacramento baptismatis*,

* The same is true of a handsome XIIth-cent. copy of Austrian origin now in the hands of Mr. E. P. Goldschmidt of London, who most kindly showed it me. (This MS. is now in the Newberry Library, Chicago.)

† Michelsberg under Abbot Wolfram possessed 'Cassiodorus de detractoribus sacrarum scripturarum lib. I' (A.D. 1112–23—Becker, *Catalogi bibliothecarum antiqui* 80, no. 164).

and four works *de ecclesiasticis Officiis* also found together in Lambeth 363, Lambeth 380, and Oxford, All Souls Coll. 28.

- c² CAMBRIDGE University Library Kk. iv. 6, s. xii—a large miscellany, studied by W. Levison in *Neues Archiv* 35 (1910), pp. 333 *et seqq.*, who attributes its compilation to William of Malmesbury;* so too M. R. James, *Two Ancient English Scholars* (Glasgow 1931), p. 21—ff. 166^v *et seqq.* contain Hier: Genn: *Inst*: Isid *Libr Patr Sign*: Isid *V I*.
- h HUNTINGTON LIBR. (California) 627, s. xii, from Aulne (dioc. Tournai)—formerly Cheltenham, Phillipps MS. 4621 (H. Schenkl, *Bibl. patrum lat. britannica* no. 1532a). The text of *Inst* is incomplete.†
- k LEYDEN Vossianus f°. 103, s. xiii—Hier (incomplete): *de XII Scriptoribus*: Genn: Isid *V I*: *Inst*: Aug: *excerptum de scriptis Bedae* as in p⁴, to which it is presumably related.
- l¹ LONDON Royal 5. B. VIII, s. xii, perhaps from Westminster—Hier: Aug: Aug *de Heresibus ad Quodvultdeus*: Genn: *Inst*: Isid *Libr Patr Sign*: Isid *V I*.
- l² LONDON Royal 10. B. XV, s. xiii—*Inst* preceded by *Variae* (Mommsen's edition, p. lxxxii).
- l³ LONDON Royal 13. A. XXI ff. 151–192, s. xiii—Hier: Genn: Isid *V I*: *Inst*.‡
- l⁴ LONDON Cotton Vespasian B. XIII, s. xiii—contains f. 6 *Inst* cc. i–ix: Isid *Patr* (lacking the Preface) *Sign*: etc.—again

* Excerpts from *Inst* are also found in William of Malmesbury's *Polybistor* (MSS. Harley 3969 and Cambridge, St. John's Coll. 97).

† For knowledge of the whereabouts of this MS., and photographs of the first few leaves, I am much indebted to the kindness of Mr. H. C. Schultz.

‡ On f. 192 is the copy of a letter beginning 'Fratrī M. suus Nicholaus salutem. Satis expertus sum benivolentiam tuam . . .', which expresses thanks for the loan of 'illustrum virorum scripta'—'qualis est ille Cassiodorus, de cuius ore dulciflūo lactei sermonis rivus elabitur et divinae dulcedinis suavissimus sapor eliquatur. Habes itaque apud me gratiam quantam referre non dissimulo sed ignoro. Valeat amicus meus.'

f. 31 Hier: *Inst* complete: Isid *Libr*, followed by the Preface to *Patr*: Genn: Isid *V I*: *Decr*: Aug: etc.

LONDON Lambeth Palace 76 volume i, s. xii *in*. (fine l⁵ Canterbury hand), from Rochester—Aug: Isid *Patr Sign*: Hier: Genn: Isid *V I*: *Decr*: *Inst*: Isid *Libr*.

MILAN Ambros. D 35 supra, s. xv—*Inst*, preceded by Salvian m *de Gubernatione Dei*; numerous marginal notes in the hand of Archbp. Francesco Pizzolpasso (ob. 1443), who presented it to the Cathedral of Milan. On a cursory inspection, this appears closely related to b² (which also contains Salvian), and it is no doubt copied from it; we know that Pizzolpasso borrowed books—e.g. Donatus in Terentium—from Nicholas of Cusa.

OXFORD St. John's College 115, s. xii—Hier: Genn: Isid o¹ *Libr Patr Sign*: Isid *V I*: *Inst*, with numerous notes in the hand of Thomas Gascoigne, the Oxford scholar (1403–1458).

OXFORD The Queen's College 319 ff. 1–45, s. xii—*Inst* (the o² first leaf, and perhaps more, lost): Isid *Libr Patr Sign*: Isid *V I*.

OXFORD Trinity College 34, s. xii, from Kingswood—a o³ miscellaneous volume of which *Inst* is the last item; at the end is 'Explicit liber primus. *Secundum require quia valde utilis est.*'

OXFORD Bodley 391 (2222), s. xii *in*. (Canterbury hand), from o⁴ St. Augustine's Canterbury—Isid *Patr Sign*: Hier (beginning a fresh quire): *Decr*: Genn: Isid *V I*: Aug: *Inst*: Isid *Libr*.

OXFORD e Museo 31 (3574), s. xii *ex.*, from Bury St. Ed- o⁵ munds—Aug: *Inst*: Isid *Libr Patr Sign*: Hier: *Decr*: Genn: Isid *V I*.

OXFORD Rawlinson D 338 (13125), s. xii, from Durham—o⁶ Hier: Genn: Isid *V I*: *Inst*: *Decr*: Jerome *de Gradibus Romanorum* and three other short pieces: 'liber *Bestiarum* in fine' now lost (but cf. b¹).

PARIS lat. 1791 ff. 1–74, s. xii, formerly P. Pithou's, then p¹

Colbert's—same contents as a, the last two items added in two different hands.

p² PARIS lat. 1792, s. XII, from Abingdon, then 'Cl. Puteani'—same contents as o¹, with which it agrees very closely.

p³ PARIS lat. 1906, s. XII late—same contents as o⁵.

p⁴ PARIS lat. 12160, s. XII *ex.*, formerly 'sancte Marie de Longoreto' and 'sancti Cygiranni' (dioc. Bourges)—contains on ff. 72–158 Aug: Hier: Jerome *de XII lectoribus*: Genn: Isid *V I: Inst*: account of Bede's life and works from his *Hist. Eccl. V. 24*.

p⁵ PARIS lat. 17402, s. XII, from Vaux de Cernay—same contents as p³ and o⁵, the last item incomplete.

r ROUEN 490, s. XII *ex.*, from Lyre and St. Ouen—*Inst*, preceded by *Variae* (Mommson, p. lxxxvii) and *de Anima*.

s SALISBURY Cathedral Library 88, s. XI *ex.*—same contents as the Hereford MS., from which it is copied.

t¹ TROYES 56, s. XII (very large and fine)—contains on ff. 98–end the same works as t², from which it is possibly copied.

t² TROYES 855, s. XII, from Clairvaux—Jerome *in Marcum*: id. *Quaest. Hebr.*: Hier: *de XII Scriptoribus*: Genn: *Inst*: Isid *V I*.

v VATICAN Reginensis 551, s. XIII—according to Arevalo, *Isidoriana II* p. 321, contains on ff. 127 *et seqq.* Hier: *de XII Scriptoribus*: Genn: Isid *V I: Inst* with the colophon 'Explicit liber secundus Cassiodori Senatoris de Institutione divinarum scripturarum'.

y YORK Chapter Library XVI. I. 8, s. XII *ex.*, from Rievaulx—*Inst* is preceded by Hier: Genn: Isid *V I* (cf. Schenkl, *op. cit.*, no. 3819).

H HEREFORD Cathedral Library O. III. 2, s. IX (*supra*, p. xv) may be added for purposes of comparison: it contains Hier: *Decr*: Genn: Isid *V I* (contemporary, but a later insertion): Aug: *Inst*: Isid *Libr Patr Sign*: excerpt from Terrentius.*

* For a similar collection, but without Cassiodorus, compare Lambeth 202, s. XII, probably from Peterborough and no. 14 q in the late XIVth-

Copies in monastic library-catalogues are doubtless common enough; in England, for example, at Reading in the XIIth century (*English Historical Review III* 1888, p. 119) 'Ieronimus de illustribus viris in uno volumine, in quo etiam continetur liber Cassiodori de institutionibus divinarum scripturarum': at Meaux (Melsa) in or about the year 1396 (E. A. Bond, *Chronica Monasterii de Melsa III*, p. xciv) 'Isidorus de viris illustribus. in quo idem de canonicis scripturis: idem de nominibus significativis legis et evangelii: idem de patribus veteris Testamenti: Ieronimus de viris illustribus: Genadius de viris illustribus: Cassiodorus de institutionibus divinarum Scripturarum: (four works of Jerome and) epistola Gelasii': at Durham in 1395 (*Catalogi veteres librorum eccl. cath. Dunelm.*, Surtees Society 1838, p. 56—the copy on p. 59 is our o⁶) 'Historia tripertita: libellus Secundi philosophi: gesta Karoli magni de adquisicione Hispaniae: liber Ieronimi de viris illustribus: liber Gennadii de viris illustribus et liber Cassiodori de Institutione divinarum literarum. 11 fo. superba republica'. The Franciscan *Registrum librorum Angliae* of the XIVth century records the existence of 'Cassiodorus de Institutione scripturarum l. j. divinarum' in seventeen houses:* New Minster, Hexham, Ford, Exeter, Reading (*v. supra*), Cirencester, Stoneleigh, Ipswich (Holy Trinity), Merton, Woburn, London (St. Paul's), Waltham, St. Alban's, Canterbury (Christ Church),† Buildwas, Waver-

century catalogue printed by M. R. James (*Bibliographical Soc. Transactions: Suppl. no. 5*, 1926); it contains from f. 61 onwards Isid *Libr Patr* (here a gap): Hier: *Decr*: Genn: Isid *VI*. (Hier: Genn: Aug: *Decr*, and excerpts from *Inst* are already found together in Vercelli 183, s. viii).

* Bodleian Library, MS. Tanner 165 f. 112^v (so Peterhouse, Cambridge 169 f. 58; Royal 3.D.I f. 111). Few beside the half-dozen commonest auth. have more entries than this: 19 copies of Cassiodorus *super Psalterium* are recorded, but only 5 of the *Epistolae* (2 of the *Liber Formularum*) and 2 of the *de Orthographia*—but the value of such statistics is uncertain. [This reference and that to Wm. of Malmesbury I owe to Mr. R. W. Hunt.]

† The library-catalogue of Christ Church made under Prior Henry of

ley, Sherborne—and of ‘de positione monasterii Vivariensis’ at Ford. Copies mentioned in continental catalogues I have not tried to enumerate.

None of these late manuscripts is of any service in the construction of the text; all are descended from H or a sister-book; but they illustrate its diffusion in the later Middle Ages. And they fall into four unexpectedly well-marked groups, which are based on the examination of some two hundred significant passages in the text.

ξ p¹ p⁴ a, t¹t², b²m with h and doubtless also k and v (which I have not seen) form a distinctive group, referred to as ξ, in which (a) the text is *divided into two books* before c. xxiii (*Recapitulatio*). (The division in m before c. xxviii is a mistake by the writer of the running-titles.) Hence the division in Fornerius’s edition of 1579; and here we may perhaps place the title recorded at the end of the XVth century from the Karthause Salvatorberg in Erfurt (Lehmann, *Bibliotheks-kataloge* II, p. 567) ‘Cassiodorus de Institutione divinarum lectionum lib. II.’ (b) The *Title* is ‘Liber Cassiodori Senatoris de Institutione divinarum scripturarum’. In addition, p¹a b²m have at the beginning, p⁴ after the list of chapters in Rk. I, t¹t² at the end, ‘Liber Cassiodori Senatoris indicans quo ordine divini in lectionibus assumendi sint (sunt p¹p⁴) libri, simulque doctores ostendens qui super quibus scripturis explanaverint, quaque cautela divina auctoritas legenda sit vel emendanda sit, quaque Synodi recipiantur.’ (So here perhaps belongs the copy in the mid-XIth-century catalogue of Gorze (*Revue Bénédictine* XXII, 1905, p. 6) ‘Libri Cassiodori . . . liber eius qualiter libri divini assumendi sunt in lectionibus.’) m has in addition before the Preface ‘Incipit liber

Eastry (A.D. 1284–1331) records a volume identical in contents with o⁵p³p⁵ (M. R. James, *The Ancient Libraries of Canterbury and Dover*, Cambridge 1903, p. 19).

primus Cassiodori Senatoris de ordine studendi in divinis ad Calcedonum et Gerontium abbates et monachos monasterii Vivariensis.’ (c) The *Readings* of ξ are very close to those of H, but ξ is at least partly independent since it does not, like the other *recentiores*, share H’s omissions in p. 17 l. 12: 54. 12: 61. 9 nor H’s errors in (for example): 5. 6: 26. 24: 37. 14: 42. 25: 62. 18: 69. 21: 73. 16: 78. 15: 80. 23: 84. 4. ξ has, however, errors of its own, e.g. 4.5 *autem*] *enim*: 4. 11 om. *atque descendunt*: 5. 6 *non inaniter*] *nominanter*: 8. 25 *totum*] *toto*: 31. 12 *divisa*] *diversa*: 31. 26 *ideo*] *idcirco*: 57. 24 *preterire*: 68. 2 *illud*] *aliud*: 73. 6 om. *suspectus*: 74. 21 *eminentia*: 80. 6 *deum*] *domini*: 80. 24 *destinata* (correctly, with UQl¹l²l⁴: *destinatam* cett.)—b²m seem to offer a more correct text than the rest, avoiding such errors as 1. 7 *beato*: 1. 11 *Roma*: 8. 3 om. *laboris*, etc.

It is noticeable that all the remainder either are now, or were once, in English libraries, with three exceptions—p³, p⁵ (Vaux de Cernay), and r (Lyre). They fall into three classes:

φ = l³o⁶ (and b¹)y

χ = o⁴o⁵l⁵p³p⁵c¹

ψ = o¹p², o²o³c²r and l¹l²l⁴.

which may be distinguished for example in:

55. 16 *ut est Iosephus, Plinius secundus, Livius* H (and ξ) χ *ut est Plinius secundus, Livius, Iosephus* φψ [*Livius* om. r, *Plin. sec. Liv.* om. l¹l²l⁴, which add *Plin. sec. et Livius* after *fecerunt* in line 14]:

73. 12 *captos pisces* Hχ (ξ has *captivos pisces*) *capti pisces* φ *captus piscis* ψ [*captos piscis* o¹p², glossed *vel captus vel pisces*]:

74. 18 *defactus animus* H and o⁴ (first hand) *defectus animus* χ *defectis animis* φ and r *defecatus animus* ψ: and in many other passages.

φχψ all follow H very closely: some 130 readings peculiar

to H are recorded in the *apparatus criticus*, and in two-thirds of these places they either copy the error or try to correct it. But they had another source in common, since in about 50 places they have a common error where H is correct, e.g. 11.19 *nihil paene*: 17. 5 om. *est*: 24. 11 om. *sub breuitate*: 44.3 om. *verba*: 65. 10 *iustitiam*] *tristitiam*: 83. 14 *nostra nobis*: 83.23 *ab eadem ut* (almost all are either omissions or transpositions).

The *Title* in these is *Liber primus* (ψ omits *primus* and adds *Magni Aurelii*) *Cassiodori Senatoris de Institutionibus* (*Institutione* o⁵r) *divinarum litterarum* (*scripturarum* o⁶b¹): χ and ψ (except l²) follow H in putting the Capitula before the Preface, and in the disposition of the various titles χ follows H exactly.

ϕ Of these three classes, ϕ shows the most independence: it may be distinguished for example in 3. 7 *et nisus*: 6. 1 *vos doceam*: 37. 21 *senioribus* H recc.] *quaternionibus*: 40. 21 *et*] *vel*: 44. 13 *omne altare*: 46. 16 *N pro M*] *E pro A*.

χ χ shows the closest relationship to H. von Dobschütz indeed (*op. cit.* pp. 151–154) on the evidence of *Decr* suggests that o⁴ is copied from H, o⁵ from o⁴, and l⁴ from o⁵ (l⁵p³p⁵c¹ were unknown to him)—that s is a direct copy of H is, I think, certain. Now that o⁴ derives from H is in the highest degree probable; their agreement is so close in the smallest details—e.g. the intermittent use of the insular symbol for *per*. But it is not an exact copy.* Of our 50 readings where $\phi\chi\psi$ differ from H, some three-quarters are found already in the text of o⁴, and the remainder are introduced into o⁴ by a contemporary corrector; there are indeed some dozen places where o⁴ (text hand) copies errors of H, and corrections found in all

* The derivation of o⁴ from H may be taken as virtually certain; but a close comparison of the two (made possible by the generosity of the Dean and Chapter of Hereford) failed to reveal any *proof* that it is a direct copy, and some intermediary seems likely enough.

other MSS. of our three classes are introduced by the second hand—examples are 26. 18 *attonite* Ho⁴ *attente* o⁴ (m. 2) $\phi\chi\psi$: 45. 12 *quinque* H v. o⁴ *id est quinque* sscr. o⁴ (m. 2), and so in the text of $\chi\psi$: 74. 21 *emitantia* Ho⁴ *imitantia* o⁴ (m. 2) $\phi\chi\psi$: 78. 15 *peritiae docet* Ho⁴ -am *decet* o⁴ (m. 2) $\phi\chi\psi$. It is a tempting inference that o⁴ is the intermediary between H and all the other MSS. of $\phi\chi\psi$, and that the centre of the diffusion of this *corpus* of treatises throughout XIIth-century England is to be placed at Canterbury. . . . But this is to go farther than our evidence in such a case can ever warrant.

The relationship of the MSS. which make up χ is shown by common variants and by a fidelity to H which is in contrast with the depravity of ψ . But the division between the two classes is not absolute, and it appears possible to detect stages in the corruption of the text. There are corruptions and omissions which o⁵l⁵p³p⁵ share with ψ —e.g. 5. 7 om. *sunt*: 31. 15 om. *expositionem* . . . *tribus libris* (almost one line of text in o⁴): 42. 8 om. *igitur*: 53. 23 add. *sancta* (ante *Trin.*)—and others common to p³p⁵ and ψ , e.g. 21. 24 om. *codex*.

Finally in ψ we have a text disfigured by numerous errors ψ and attempts at correction, of which I forbear to give details. l¹l²l⁴ in particular are held together by common readings and corrections (for example, an attempt to fill the lacuna of ψ in 31. 15). But the worst of a bad lot, with a poor ψ -text not improved by some readings imported from ξ , mixed with mistakes and alterations of its own, is r—the manuscript which an unkind Providence transferred from Lyre to St. Ouen that it might lead Garetius astray.

§ 7. PRINTED EDITIONS

Of earlier printed editions of the *Institutiones*, there is not much to be said, and they contribute nothing at all to the establishment of the text. None seems to have appeared until a comparatively late date—until in 1528 Bebelius published

at Basle the *Disciplinarum liberalium orbis, ex P. Consentio et Magno Aurelio Cassiodoro* of Johannes Sichardus.* In this work, intended, as the preface states, for the summary instruction of youth, the grammatical portion is supplied by Consentius; the *Compendia* of the other six arts are based on Cassiodorus, freely adapted and here and there expanded. The source was some MS. of our Δ -type, for it included the excerpts from Quintilian, the scriptural examples added in the margin of Δ to the section on Definitions, and the *Principia geometricae disciplinae*. Another edition was published by Vascosanus at Paris in 1540.

The *editio princeps* of the *Institutionis divinarum lectionum liber I* was published at Antwerp in 1566 by Christopher Plantin, with a preface addressed to Richard Creagh, Archbishop of Armagh—lately escaped from an Elizabethan gaol—by Jacobus Pamelius. An early work of the distinguished editor of Cyprian, Tertullian, and Rabanus Maurus, it was based solely on a manuscript entrusted to him by Franciscus Triverius, librarian of St. Amand, and the text is deformed by all the lacunae and mistakes of that manuscript, now Valenciennes 353 (294). Pamelius deserved better material, and his appended *Catalogus commentatorum veterum selectionum in universa Biblia*, in which authors and works mentioned by Cassiodorus are marked with a star, is the first contribution to our knowledge of the library at Vivarium. (Stephen Baluze's copy, now in Paris in the Bibliothèque Nationale under the press-mark c. 3229, contains in the margins a collation of the manuscript now Rouen 490.)

The two books first appeared together in the edition of Gulielmus Fornerius in folio, published in Paris by Sebastian Nivellius in 1579 and reprinted in 1589 (the issue of 1583 contained only the historical works)—on pp. 307–344 *de*

* See P. Lehmann, *Johannes Sichardus und die von ihm benutzten Bibliotheken und Handschriften* (Munich 1912), pp. 56 and 206.

Institutione Divinarum Scripturarum libri II, 379–436 *de Septem Disciplinis* followed by the *Computus paschalis*. The preface acknowledges the loan of a manuscript containing *libros II Institutionum divinarum* from Barnabas Brissonius (this would be of the type represented by Paris lat. 1791, 12160 &c.: see p. xlv); and from Pierre Pithou of a copy of the *Inst. div.* (no doubt Paris lat. 1791) and another of the *de Arte Rhetorica*, etc. That this latter was Paris lat. 2200 is proved, not only by the presence of the *Computus*, but by the lacunae in the text of the chapters on Grammar, Rhetoric, and Mathematics, identical with those in *P*; the gaps in Rhetoric and Mathematics are filled up by Fornerius—the former from Sichardus's *Compendium*. And the basis of his text of *Inst. div. litt.* was not the manuscripts but Pamelius's edition, whose side-notes are taken over without acknowledgement, and from whom many errors of *V* are preserved unaltered.

The editions published in Paris and Geneva during the seventeenth century did nothing to improve matters. Finally in 1679 appeared at Rouen in two volumes folio the *Opera omnia, ad fidem MSS. codd. emendata et aucta* by Johannes Garetius, a Benedictine monk of the congregation of St. Maur: reprinted in Venice in 1729* and again in Migne's *Patrologia Latina*, volume 70 (1865). What the *MSS. codd.* were, we are told in the Preface (vol. I, p. viii): for the *Inst. div. litt.* a copy from the library of his own monastery at St. Ouen (now Rouen 490), and one from the Cistercian house of la Noé (dioc. Évreux) which I have not tried to identify, together with notes made from other manuscripts by Juretus. For the second book he had a copy from St. Germain des Prés (Paris lat. 12963), the collation made by Simon Bougis from a copy in the library of de Thou (Paris lat. 2200) and

* For the loan of the Venice edition I must thank Mr. W. A. Pantin of Oriel College.

that of Petrus Pelhester from a copy in the Royal Library (Paris lat. 8679); the identity of all is certain. Armed with these he was able to reject Fornerius's spurious insertions, and he had the wit to add the Preface, printed from Berlin 176 by A. du Chesne in his edition of Alcuin (Paris 1617); but his is a disappointing and misleading work. I hope that this new text, of whose short-comings I am fully conscious, may enable some competent scholar to produce the annotated edition, which a work so full of interest richly deserves.

§ 8. TITLE AND ORTHOGRAPHY

The *Title* of these two books, whether separate or united, is found in various forms; V. Mortet (*Rev. de Philologie* XXIV 1900, pp. 103-110) gives as in common use *Institutiones divinarum et humanarum/saecularium rerum/litterarum/lectionum/scripturarum*. In trying to decide between them, the evidence of the later MSS. of book I (*supra* pp. xlv-xlviii), and of MSS. of the interpolated versions of book II, may be neglected. The older copies give us

- (a) for the whole work, p. 163 *Institutionum divinarum et humanarum rerum libri duo* (B only).
- (b) for book I, p. 9 *Institutionum divinarum lectionum* (litterarum H) *liber primus*: p. 85 *Inst. div. litterarum liber primus*.
- (c) for book II, p. 85 (*Institutionum*) *saecularium litterarum liber secundus*: p. 93 the same (B only): p. 163 *Liber institutionum humanarum rerum* (Σ only).

The author in the course of his work refers to it in the following terms:

- (a) p. 68, l. 28 *divinarum et humanarum fontes . . . litterarum*
- (b) p. 89, l. 3 *institutio divinarum lectionum*
- (c) p. 6, l. 14 *de artibus ac disciplinis liberalium littera-*

rum: 60. 21 *tam de artibus quam de disciplinis saecularium litterarum*: 89. 8 *aliis septem titulis saecularium lectionum*.

None of these passages, however, is intended to convey the title of the book; they are purely descriptive. In the *de Orthographia* we find, p. 144, l. 2 (Keil), *Institutiones quemmodum divinae et humanae debeant intellegi lectiones duobus libris . . . impletas* (cf. p. 163 *infra*) and, 145. 18, in *primo libro institutionum nostrarum titulo tertio decimo* (our c. xv); and this seems to me to indicate the following result—

for book I *Institutiones div. litterarum* or *lectionum*, but better *Institutionum liber I*; for book II *Inst. saec. litt. or humanarum rerum*, but better *Institutionum liber II*; for the work as a whole *Institutiones*.

In the *Orthography* of the text, I have followed the consensus of the MSS., which are remarkably consistent save for B—and that is too carelessly written to be a reliable guide. The following points may be noted here:

(a) Assimilation—*adf.* p. 67, l. 1 BMΞ, elsewhere *aff.*; *adg.* and *agg.* indifferently; always *all.*, *amm.* (with two exceptions; *quemadmodum* is rare), *ann.* (exc. 95. 20), *app.*, *adq.*, *arr.*, *ass.* (with two exceptions). *adt.* is regular in B, in other MSS. half as common as *att.* *conl.* 57. 21: 59. 13, elsewhere always *coll.* and *comm.*; *comp.* regularly, *conp.* sometimes in all MSS., common in B, regular in H. *existo*, *extitisse*, probably *exequor*. *inb.* occurs in all MSS., *imb.* has more support; *ill.* is about twice as common as *inl.* (cf. 47. 1), *inl.* regular in H; *inmerito*, *inmundus* always, elsewhere MSS. are equally divided between *imm.* and *inm.*; *imp.* and *inp.* equally common, where (as usually) the evidence is clear—always *impius* (cf. 47. 2), *inpar*, *inportunus*, *inpugnare*; *inr.* always, except 47. 1 *irrisio*. *obf.* *obp.*

always written *off. opp.*; 121. 8 *optinet* in all MSS. *suff.* always, and *supp.* (with one exception), and *subr.* (except in C).

(b) Interchange of vowels. A, Æ, E are, as a rule, properly distinguished (cf. 46. 25); *caenobium* VÆ, *cen.* the rest (*coen.* in my text is wrong). E and I—*accido*, not *accedo* (but see 4. 3: 76. 2); as a logical term *accid.* ΩΦ (except 112. 11), *acced.* always Δ; *incedo* (but see 61. 18: 76. 21). *collegentia* (*collig.* ΦΔ); *elego* (see 57. 20: 74. 15: 74. 23: 77. 14); *intellego*; *neglego*. *di-* and *de-* normal (B has *discendo* twice; *definitio* three times, *diff.* once); *dilucido*, *dirivo*. *acitabula*, *elemosinae* (but 52. 20 *elim.* BFV *elym.* H: 79. 19 *elim.* FVCH *elym.* BGX: 82. 9 *elim.* VGX *elym.* B), *emitor* (74. 21 and 76. 4 *v. not. crit.*: 77. 10 Fθ only), *iubeleus*, *quatenus* (*quatinus* sometimes FVO), *sterelitas* (53. 3 BMH only). In Greek words, *penax* and *meotacismus* (45. 14 *q.v.*), but *Agapitus*, *Theodoritus*, *Origenis*, *Socratis* (Φ has *Aristotelis* always and *Asclpiades*). I and Y are often confused (all MSS. have *botrio*, *cybus*, *Ticonius*). V and O—*consolatus* (79. 21) is certain, but *fecilentus*, *modulatus* (*modol.* E), *parvulus*, *truculentus*, *turbulentus* (*turbol.* θXQ), and *computus*; *epistola* occasionally (regularly MΘH), *iobeus* BH only.

(c) Interchange of consonants. B for V, V for B (46. 16) is hardly found. B and P—*optinet* and sometimes *suptilis* (8 times in B). C and D (47. 6)—*quicquam*, *quicquid* all MSS. (B alone always *quidquid* or *quitquit*). C and G—B has *auumentum*, BMCG *nelectus* (45. 13). C and K—*karactere* and *karissimi* (*car.* 5. 3 BFθCH: 74. 14 VEH), but *calumniator*, *calumniose* though *Comm. Psalt.* col. 508B seems to demand *kal*. TI is generally written for CI between vowels (*satiari*, *chartatius*). D and T—B always has *adque* and *set*, and *quitquit* one time in four; *aput* and the *quod/quot* confusion (47. 4) are never found; *idem* for *item* 132. 17: 153. 5 and perhaps 19. 14: 57. 7. X and CX—

adiuncxi 15. 16 BθH; *distincxisse* 8. 17 FθH. X and S—*senes* 67. 4 (but not 8. 6).

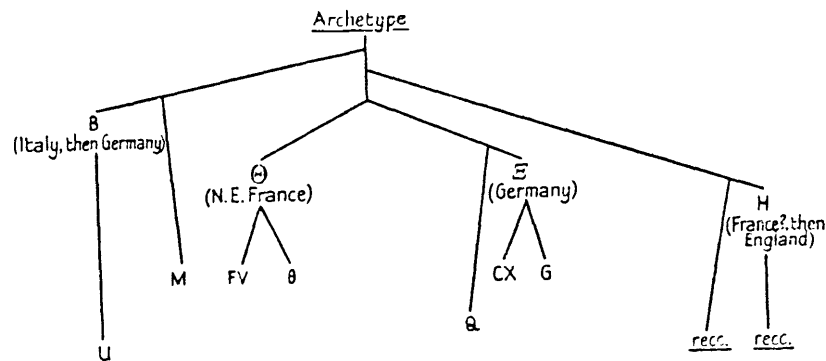
(d) Double consonants. We have *acommodus* twice (B only); *cautella* once (B only); *climmata* 156. 5 ΩΔ, 8 BΔ, 17 MU; *conexa*; *dissertus* sometimes in all MSS.; *narro* (exc. 66. 4 *narantur* CX), but *naratio* 103. 7 and 10 (*narr.* Σ), and cf. 33. 13, 47. 2; *oportunus* (*opp.* 51. 24 BM only); *tollerantiam* 27. 17 (except VCXQ). *Eugippius* is spelt 10. 9 *Eugipius* BMF *Eugypius* θH *Eugepius* VEQ: 61. 22 *Eugippius* B *Eugipius* MH *Eugepius* ΘEQ: 61. 23 *Eugipius* H *Eugypius* B *Eugepius* MΘEQ.

(e) Aspirates. Initial H is frequently omitted by B, but usually inserted correctly by the other MSS.; we find *actenus* (*hac.* VCXQ); *armonia* universally; *arundo* (*har.* VθQ); *auriri* 29. 22, cf. 66. 2; *yper-* and *ypo-* consistently in the names of tones (145 ff.). C and CH are for the most part correctly distinguished; MSS. give *carta* (*charta* Φ) but *chartatius*; *decacordus*; *schemata* usually; *nichil* sometimes, but only in B; whether *arcanum* or *archanum*, *scola* or *schola*, is uncertain. Similarly PH and F; but *alfabeto*, *delfinas*, *Focas*. RH and R—*rithmus*, *-icus*; *Rodus* (*Rhodus* Δ); *rethor*, *rethoricus* as the rule, but *rhet-* fairly often in B. TH and T—*ortographia* is the regular spelling in Σ, found sometimes in all other MSS. except M; *etymologia* is *etoemologia* in B, *ethimologia* regularly in the other MSS. (*etym.* Φ).

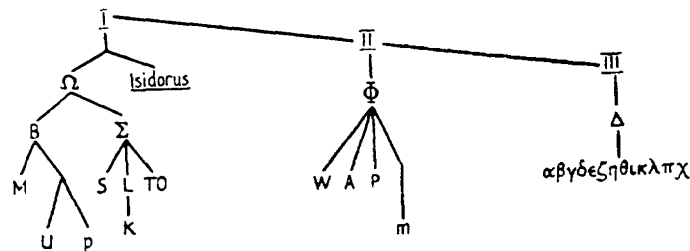
Achresimon, *achriston*, *aedificatrix* (p. 163 *n. crit.*), *antefatus*, *contropabilis*, *geometrizo* (not *geometres*) may be offered as additions to the *Thesaurus linguae latinae*.

STEMMATA CODICUM

Book I:—

Book II in 3 recensions:—

[*Note on the text.* Manuscripts BUQDET I only know from photographs; F from a collation given me by Prof. C. H. Turner, supplemented by a cursory inspection; W and m I have examined in selected passages only. The readings of Δ represent a collation of all the relevant parts of αδεπζκ, and of sections of all the others.]

CASSIODORI SENATORIS INSTITUTIONUM

*Liber primus**Divinarum Litterarum*

ubi plus utilitatis invenies quam decoris
DE ORTHOGRAPHIA, p. 144 K.

SIGLA LIBRI PRIORIS

- B = Bambergensis patr. 61 (HJ. IV. 15) s. VIII.
(U = Vaticanus Urbinas 67 s. XII.)
M = Parisinus Mazarin. 660 s. X in.
- Θ = *Archetypus codicum* θ et FV.
θ = Sangallensis 199 s. IX-X.
F = Florentinus Ashburnham 54 (14) s. IX.
V = Valentianensis 353 (294) s. IX.
- Ξ = *Archetypus codicum* CXG.
C = Cassellanus theol. fol. 29 s. IX.
X = Herbipolensis m. p. th. f. 29 s. X.
G = Guelferbytanus 4163 (Weissenb. 79) s. IX-X.
(Q = Vaticanus Palatinus 274 s. XI.)
- H = Herefordensis O. III. 2 s. IX.
- E = Monacensis lat. 14469 [cc. i-ix, xi-xiv] s. VIII-IX.
D = Berolinensis 162 [*fragmentum* cc. xxviii-xxxiii] s. IX-X.
recc. = *codd. aliquot saeculi XII.*

B², V² et similia manum correctricem indicant.

PRÆFATIO

p. 537
col. 1105 D

1. Cum studia saecularium litterarum magno desiderio
fervere cognoscerem, ita ut multa pars hominum per ipsa se
mundi prudentiam crederet adipisci, gravissimo sum, fateor,
dolore permotus ut Scripturis divinis magistri publici deessent, 5
cum mundani auctores celeberrima procul dubio traditione
pollerent. nisus sum cum beatissimo Agapito papa urbis
Romae ut, sicut apud Alexandriam multo tempore fuisse
traditur institutum, nunc etiam in Nisibi civitate Syrorum
Hebreis sedulo fertur exponi, collatis expensis in urbe 10
Romana professos | doctores scholae potius acciperent Chri- col. 1106 D
stianae, unde et anima susciperet aeternam salutem et casto
atque purissimo eloquio fidelium lingua comeretur. sed cum
per bella ferventia et turbulenta nimis in Italico regno cer-
tamina desiderium meum nullatenus valuisset impleri, quo- 15
niam non habet locum res pacis temporibus inquietis, ad hoc
divina caritate probor esse compulsus, ut ad vicem magistri
introductionis vobis libros istos Domino praestante confi-
cerem; per quos, sicut aestimo, et Scripturarum divinarum
series et saecularium litte|rarum compendiosa notitia Domini 20
munere panderetur—minus fortasse disertos, quoniam in eis col. 1107
non affectata eloquentia sed relatio necessaria reperitur;
utilitas vero inesse magna cognoscitur, quando per eos discitur
unde et salus animae et saecularis eruditio provenire mon-
stratur. in quibus non propriam doctrinam sed priscorum 25

8-10. Iunilius, ep. ad Primasium (Migne 68, col. 15).

3. ipsam MH (<i>quondam</i> θ)	5. ut: quod V ² C ² Q	7. et nisus <i>recc.</i>
sum itaque V ² sum ergo <i>recc.</i>	11. accipere H	14. per om. V
propter V ²	16. temporis BU	18. confecerim Θ
necessarium B	23. per: post H	24. pro-
venire om. V pervenire ΘH		

dicta commendo, quae posteris laudare fas est et praedicare gloriosum, quoniam quicquid de priscis sub laude Domini dicitur, odiosa iactantia non putatur. huc accedit quod magistram gravem pateris, si frequenter interroges; ad istos autem quotiens redire volueris, nulla asperitate morderis.

2. Quapropter, dilectissimi fratres, indubitanter ascendamus ad divinam Scripturam per expositiones probabiles Patrum velut per quandam scalam visionis Iacob, ut eorum sensibus provecti ad contemplationem Domini efficaciter pervenire mereamur. ista est enim fortasse scala Iacob, per quam angeli ascendunt atque descendunt; cui Dominus innititur, lassus porrigens manum et fessos ascendentium gressus sui contemplatione sustentans. quocirca, si placet, hunc debemus lectionis ordinem custodire, ut primum tyrones Christi, postquam psalmos didicerint, auctoritatem divinam in codicibus emendatis iugi exercitatione meditentur, donec illis fiat Domino praestante notissima, ne vitia librorum impolitissimis inoleant; quia difficile potest erui, quod memoriae sinibus radicum constat infigi. felix quidem anima, quae tanti muneris secretum memoriae sinibus Domino largiente condiderit; sed multo felicius qui vias intelligentiae vitali indagatione cognoverit, eoque fit ut et humanas cogitationes a se navanter expellat et divinis eloquiis salubriter occupetur. multos enim nos vidisse retinemus, memoriae firmitate pollentes, de locis obscurissimis inquisitos exemplis | tantum auctoritatis divinae solvisse propositas quaestiones, quoniam in alio libro clarius positum est, quod alibi dictum constat obscurius. testis est Paulus apostolus, qui ex maxima parte

10-11. Gen. 28, 12.

15. cf. Comm. Psalt. col. 22D.

3. accidit BMUH

6. ascendamus *post* divinam tr. C (*ante corr.*) Q

9. profecti X

10. est om. BU

11. descendunt BGH

12.

lapsi Mθ

15. divina M

21. quae CXQ

23. navanter om.

U naviter ΘΞ gnaviter Q noviter H

24. vos Θ

27. constat:

est Θ

in epistula quae scribitur ad Hebreos Testamenti veteris scripturas novorum temporum perfectione dilucidat.

3. Quapropter, karissimi fratres, postquam se milites Christi divina lectione compleverint, et frequenti meditatione firmati cognoscere coeperint loca librorum oportune nominata, tunc huius operis instituta quispiam fortasse non inaniter transit, ubi quae legenda sunt his duobus libris aptissime suis locis et breviter indicantur; eoque provenit ut studiosi cognoscant, a quibus Latinis expositoribus singula quaeque declarata sunt. quod si aliquid in eisdem neglegenter dictum reperit, tunc quibus lingua nota est a Graecis explanatoribus quae sunt salubriter tractata perquirant, quatenus in schola Christi neglegentiae tepore sublato vitalis agnitio flammatis mentibus inquiratur.

4. Ferunt itaque Scripturas divinas veteris novique Testamenti ab ipso principio usque ad finem Graeco sermone declarasse Clementem Alexandrinum cognomento Stromateum et Cyrillum eiusdem civitatis | episcopum et Iohannem col. 1108 Chrysostomum, Gregorium et Basilium, necnon et alios studiosissimos viros quos Graecia facunda concelebrat. sed nos potius Latinos scriptores Domino iuvante sectamur, ut quoniam Italis scribimus, Romanos quoque expositores commodissime indicasse videamur. dulcius enim ab unoquoque suscipitur quod patrio sermone narratur, unde fieri potest ut per magistros agatur antiquos quod impleri non potuit per novellos. quapropter tractatores vobis doctissimos indicasse sufficiet, quando ad tales misisse competens plenitudo probatur esse doctrinae; nam et vobis erit quoque praestantius praesumpta novitate non imbui sed priscorum fonte satiari.

2. delucidat ΞH

5. oportuna BU

6. ad huius *recc.* huius:

autem ius H

instituta operis Q

7. transibit FV

8. pervenit θ

10. sint CX

11. repperit GH repperit B²U repperit M reperitur Q

13. tempore BθH

15. fertur Q

17. Stromatheum Θ

20.

greca UΘC²Q facundia UΘC²XQ

21. sectemur U

25. implere B

27. sufficiat VG

28. erat Θ

29. praesumpta Ξ fonte om. V fontibus θ

hinc consequitur ut otiose doceam et sine culpabili praesumptione vos instruam; quod genus doctrinae et nobis arbitror esse proficuum, sic alios imbuere ut insidias calumniantium commodissime declinasse videamur.

5 5. Habetis igitur in primo volumine antiqui saeculi magistros praesentes semperque paratissimos, qui non vos doceant tam suis linguis quam vestris potius oculis. moderamini ergo, studiosi fratres, sapienter desideria vestra, per ordinem quae sunt legenda discentes, imitantes scilicet eos qui corpoream
10 habere desiderant sospitatem. nam qui sanari volunt, a medicis quaerunt quas escas primum, quas secunda refectioe percipiant, ne tenuissimas vires debilium membrorum oneret potius quam reficiat confusa voracitas.

6. In secundo vero libro de artibus ac disciplinis liberalium
15 litterarum pauca libanda sunt; ubi tamen minore periculo delinquitur, si quid salva fidei stabilitate peccetur. quicquid autem in Scripturis divinis de talibus rebus inventum fuerit, praecedenti notitia melius probatur intellegi. constat enim quasi in origine spiritalis sapientiae rerum istarum indicia
20 fuisse seminata, quae postea doctores saecularium litterarum ad suas regulas prudentissime transtulerunt; quod apto loco in expositione Psalterii fortasse probavimus.

7. Quapropter Domino supplicantes, a quo venit omne quod expedit, legite precor assidue, recurrите diligenter;
25 mater est enim intellegentiae frequens et intenta meditatio. nec me praeterit eloquentissimum Cassianum in quinto *Colla-*

22. *Comm. Psalt., praef. § 15; cf. in Ps. 23, 11.*
33.

26. *Inst. V*

1. consequenter θ -etur FV non otiose Q otius (tutius V) edoceam Θ
2. quod . . . imbuere om. V 6. nos θ 8. fratres studiosi Q
9. dicentes θX 10. salvari BU 13. vobacitas B 14.
libralium H 16. delinquetur Θ 18. praecedenti M praecedente
CXQ 21. prodentissime B apto loco: apostolico Θ 25. est
om. V, post enim tr. C¹Q est: es B

tionum dixisse volumine quendam senem et simplicem de obscurissimoloco Scripturae divinae fuisse requisitum, eumque oratione creberrima superno lumine cognovisse, ut quod ante per humanos magistros non didicerat, subito divina inspiratione completus quaerentibus res difficillimas explanasset. 5 simile est et illud sancti Augustini dictum, quod in libris *de Doctrina Christiana* commemorat, quendam famulum barbarum litteris imperitum orationibus crebris ita sibi traditum codicem subito legisse, quasi in schola fuerit longis meditationibus eruditus. de qua re sic ipse subsequens dicit: licet 10 haec fuerint stupenda miracula, et omnia *possibilia credentibus* approbentur, non nos tamen debere talia frequenter expetere sed in usu communis doctrinae satius permanere, ne cum col. 1109 illa quae sunt supra nos audacter exquirimus, culpam temptationis contra praeceptum Domini potius incurrere videamur, 15 dicentis in Deuteronomio: *Non temptabis Dominum Deum tuum*, et iterum in Evangelio ait: *Generatio mala et adultera signum quaerit*, et cetera. quapropter oremus ut nobis aperiantur illa quae clausa sunt, et ab studio legendi nullatenus abscidamur; nam et David, cum esset in lege Domini iugiter 20 occupatus, tamen clamavit ad Dominum, dicens *Da mihi intellectum, ut discam mandata tua*. tale est enim huius rei suavissimum donum, ut quanto plus accipitur, tanto amplius expetatur.

8. Sed quamvis omnis Scriptura divina superna luce 25

7. *Prologus §§ 4 seq.*
Matt. 12, 39.

11. *Marc. 9, 22.*
21. *Ps. 118, 73.*

16. *Deut. 6, 16.*

17.

3. ratione V 5. explanasse MU 6. est: esse E 9. subito
legisse: sublegisse V 10. dicit: ait θ 11. haec: he B 12. deberet
alia B debere alia B²U 13. usum V postmanere H 14.
culpa BUF 15. incurre B (corr. B²) 16. dicentes θG inde ut ero
nomio E (nemo C²X) 20. abscedamur FH abscedamus VθH² recc.
21. clamabat ad Deum codd. praeter BU ad om. CX 22. manda B
23. suavissima in domum B (s. i. domu U) 24. expectatur BUHCQ
(corr. C²Q²)

resplendeat, et in ea Spiritus sancti virtus evidenter irradiet, in Psalterio tamen et Prophetis et Epistulis Apostolorum maximum studium laboris impendi, quoniam mihi visi sunt profundiores abyssus commovere, et quasi arcem totius Scripturae divinae atque altitudinem gloriosissimam continere. quos ego cunctos novem codices auctoritatis divinae, ut senex potui, sub collatione priscorum codicum amicis ante me legentibus sedula lectione transivi; ubi multum me laborasse Domino iuvante profiteor, quatenus nec eloquentiae modificatae deessem nec libros sacros temeraria praesumptione lacerarem.

9. Illud quoque credidimus commonendum, sanctum Hieronymum simplicium fratrum consideratione pellectum in Prophetarum praefatione dixisse, propter eos qui distinctiones non didicerant apud magistros saecularium litterarum colis et commatibus translationem suam, sicut hodie legitur, distinxisse. quod nos quoque tanti viri auctoritate commoniti sequendum esse iudicavimus, ut cetera distinctionibus ornentur. ista vero sufficiant simplicissimae lectioni, quae supra dictus vir, sicut dictum est, ad vicem distinctionum colis et commatibus ordinavit, ne supra iudicium tanti viri vituperabili praesumptione venisse videamur. reliquos vero codices, qui non sunt tali distinctione signati, notariis diligenti tamen cura sollicitis relegendos atque emendandos reliqui; qui etsi non potuerint in totum orthographiae minutias custodire, emendationem tamen codicum antiquorum, ut

14. Praef. in Esaiam.

1. virtus $\overline{\text{sp}}\text{s}$ $\overline{\text{sci}}$ FV inradiat BU 3. studium maximum H
4. profundiores abyssus FV abyssus θ abyssos QH 6. ergo F
8. multo M 9. eloquio modificato V 12. credimus θ G
13. perlectum Ξ H prelectum C²Q 14. prefictione X 17. distinxis B (corr. B²) commoti θ 18. iudicabimus F Ξ H (corr. H²) ut et M ordinentur V² 20. distinctionem B 24. curas θ curae FV
25. potuerunt Q munutias B

opinor, adimplere modis omnibus festinabunt. habent enim scientiam | notarum suarum, quae ex maxima parte hanc p. 539 peritiam tangere atque ammonere noscuntur. sed ut error inolitus aliquatenus de medio tolleretur, factum est ut in sequenti libro de orthographiae regulis perstrictim pro captu ingenii nonnulla poneremus, ne praecipitanter emendantium impolita praesumptio posteris carpenda traderetur. paravi quoque quantos potui priscos orthographos invenire, per quos etsi non omnino correcti, tamen ex magna parte meliorati esse videantur. orthographia siquidem apud Graecos plerumque sine ambiguitate probatur expressa; inter Latinos vero sub ardua difficultate relictis monstratur, unde etiam modo col. 1110 studium magnum lectoris inquirat.

10. Instituti operis ordine celebrato, nunc tempus est ut veniamus ad religiosae doctrinae saluberrimum decus, devotarum lumen animarum, caeleste donum et gaudium sine fine mansurum. quod, ut ego arbitror, duobus libris qui sequuntur est breviter intimatum.

Explicit praefatio Cassiodori Senatoris. Incipit eiusdem Institutionum divinarum lectionum liber primus quae quo ordine legi debeant evidenter exponitur.

Incipiunt tituli libri primi Deo gratias.

I. de Octateucho	III. de Prophetis
II. de Regum	IIII. de Psalterio

2. scientia B θ 4. tollitur C tollatur C²Q 5. perstrictum θ perstricti F pertractim X 6. precipitater θ praecipitateremus dantium FV 9. magna: maxima H 15. relegiosae CX relegionem V 17. ut om. θ 18. est: esse θ 19. Explicit . . . Senatoris om. UG Cass. Sen. om. θ Q, ante explicit tr. CX Cassiodorii B 20. lectionum: letic B lectio U 21. debeant V² θ ² videnter B exponit V Incipit liber Cassiodori de Institutione divinarum lectionum (om. cett.) Q Incipiunt tituli libri primi Cassiodori Senatoris de Institutionibus divinarum litterarum (om. cett.) H, qui titulos ante Praefationem exhibet. 22. Incipiunt . . . gratias om. GQH Deo gratias om. MU θ Capitula eiusdem libri Q 24. de libro Regum Q

- v. de Salomone
 vi. de Agiographis
 vii. de Evangeliiis
 viii. de Epistulis Aposto-
 5 lorum
 viii. de Actibus Aposto-
 lorum et Apocalypsi
 x. de modis intellegen-
 tia
 10 xi. de quattuor Synodis
 receptis
 xii. divisio Scripturae
 divinae secundum
 sanctum Hierony-
 15 mum
 xiii. divisio Scripturae
 divinae secundum
 sanctum Augusti-
 num
 20 xiiii. divisio Scripturae
 divinae secundum
 Septuaginta
 xv. sub qua cautela relegi
 debeat caelestis
 25 auctoritas
 xvi. de virtute Scripturae
 divinae
 xvii. de historicis Christianis
 xviii. de sancto Hilario
- xviii. de sancto Cypria-
 no
 xx. de sancto Ambro-
 sio
 xxi. de sancto Hiero-
 nymo
 xxii. de sancto Augusti-
 no
 xxiii. de abba Eugipio et
 abba Dionisio
 xxiiii. Recapitulatio gene-
 ralis, quo studio
 Scriptura sancta
 legenda sit
 xxv. cosmographos legen-
 dos a monachis
 xxvi. de notis affigendis
 xxvii. de schematibus ac
 disciplinis
 xxviii. quid legant qui
 scripturas logicas
 introire non
 possunt
 xxviii. de positione mona-
 sterii Vivariensis
 sive Castellensis
 xxx. de antiquariis et
 commemoratione
 orthographiae

7. Apocalipsi C²GQ Apocalypsin ΘE -ipsin MC -ypsyn X -ipsim
 H 14 et 18. sanctum bis om. VQ 1. de sancto Cypr. om. G
 8. et abba Diunio add. M 9-10. abba (sic) bis MFV abbate bis
 θ²GQH 16. a: ad CX 20. legunt V 21. scriptras B scri-
 pturis CX loicas ΘG 25-26. Vivariensi sive Castellensi B

- xxx. de medicis congregationisque
 xxxii. commonitio abbae monachorum

xxxiii. Oratio

Explicuerunt tituli libri primi Incipit eiusdem opus pro-
—Deo gratias. missum.

5

I. DE OCTATEUCHO

1. Primus Scripturarum divinarum codex est Octateuchus, qui initium illuminationis nostrae historica relatione fecit a Genesi. huius principia sanctus Basilius Attico sermone lucidavit, quem Eustathius, vir disertissimus, ita transtulit in 10 Latinum ut ingenium doctissimi viri facundiae suae viribus aequiperasse videatur. qui usque ad hominis conditionem novem libros tetendit, ubi et caeli et terrae naturam, aeris et aquarum vel creaturarum paene omnium qualitates aperuit, ut quod in auctoritate brevitatis studio praetermissum est, 15 tractatum latius minutissime atque clarissime disceretur.

2. Nam et pater Augustinus, contra Manicheos duobus libris disputans, ita textum Genesis diligenter exposuit, ut paene nihil ibi relinquere probaretur ambiguum; unde contigit ut nolens praestaret nobis heresis confutata quatenus, 20 cum illa fortiter vincitur, catholici diligentius instruantur. quos libros in codice supradicti Basili, ut opinor, forsitan competenter adiunximus, ut textus praedictae Genesis lucidius legentibus panderetur.

3. Deinde sanctus Ambrosius, ut est planus atque 25

2. abbae sic M abbatis ΘEQH 4-5. Explicuerunt . . . gratias om.
 UQHE libri . . . gratias om. Θ Deo gratias om. G expliciunt MVθG
 Incipit . . . promissum om. GQ Incipit textus expositorum librorum E
 6. Titulum servant BUθG 10. Eustatius M Eustachius cett. praeter
 EE 11. viribus om. H 12. etquiperasse B 14. apparuit B apperuit
 B²U 15. quid CX studium BU 18. libris om. M 21. cum:
 dum Θ 22. codices H opinior B 23. praedicti V predicto F
 24. legentibus om. Q

suavissimus doctor, exinde sex libros eloquentiae suae more confecit, quos appellavit *Exameron*.

4. De isdem principiis sanctus quoque Augustinus, disertus atque cautissimus disputator, duodecim volumina conscripsit, quae doctrinarum paene omnium decore vestivit. haec itaque vocavit *de Genesi ad litteram*; qui quamvis de eadem re tractaverit, de qua beatus Basilius et sanctus Ambrosius celeberrima laude fulserunt, tamen, quod post disertos viros difficile contingere solet, opus suum longe in aliam summitatem Domino largiente perduxit. scripsit etiam contra Manicheum Faustum triginta tres libros, ubi et eius nequissimam pravitatem manifesta ratione convicit, et de libro Genesis iterum mirabiliter disputavit. pari quoque modo duos libros vir praedictus effecit, quibus titulum posuit *Contra inimicum legis et prophetarum*, ubi simili modo multa de legis divinae quaestionibus enodavit; contra quos ita fervore pietatis incanduit, ut diligentius atque vivacius adversus eos dixerit quam contra hereses alias disputavit. in libris quoque *Confessionum* posterioribus tribus voluminibus de Genesis explanatione disseruit, confessus altitudinem rei quam totiens repetita expositione tractavit. quaestiones etiam quae in voluminibus sacris ardua difficultate poterant operiri, libris septem necessaria nimis et syllogistica probatione declaravit, enisus magister optimus et vir acer ingenio ut quod | ad salutem animarum constat esse concessum nequaquam indiscussum mortifera negligentia linqueretur. scripsit etiam *de modis locutionum* septem alios mirabiles libros, ubi et schemata saecularium litterarum et multas alias locutiones Scripturae divinae proprias, id est, quas communis usus non haberet, expressit,

1. et inde Θ 3. hisdem ΘΞQHE 6. quicquam vis *quondam* B
14. efficit BG 17. adversos Fθ 20. diseruit G deseruit CX 22.
arduam difficultatem V operari VE operi F 24. vir acer: verace
θ veracis FV ingenii V 25. concessum: necessarium Q mortifica
Q 26. relinqueretur M linquetur FV etiam *om.* V 28. divinae
scripturae Θ 29. non *om.* Θ

considerans ne compositionum novitate reperta legis animus nonnullis offensionibus angeretur, simulque ut et illud ostenderet magister egregius, generales locutiones, hoc est schemata grammaticorum atque rethorum, exinde fuisse progressa, et aliquid tamen illis peculiariter esse derelictum, quod adhuc nemo doctorum saecularium praevaluit imitari. dicitur etiam et de septem diebus Genesis septem fecisse sermones, quos sedula cura perquirimus et invenire desideranter optamus.

5. Item sanctus Ambrosius de Patriarchis septem libros edidit, qui multa loca veteris Testamenti factis quaestionibus suaviter enodavit.

6. Sanctus etiam Hieronymus uno volumine de libro Geneseos Hebraicas solvit propositas quaestiones, quae per utriusque Testamenti Scripturas divinas tamquam linea uno calamo deducta parili nitore descendunt. haec a catholicis necessario perleguntur, quando tantis quaestionibus resolutis textus planissimus relinquitur et clara luce vulgatur. explanationes quoque Hebraeorum nominum et locorum, quae ad magnam intellegentiae partem in librorum veterum auctoritate sunt positae, uno volumine sua nobis in Latinum interpretatione lucidavit. de novo quoque Testamento fecit alterum librum, ubi quaestiones ad eandem legem pertinentes diligentissimus doctor enodavit.

7. Sanctus quoque Prosper sedula cura legendus est, qui tres libros totius auctoritatis divinae in centum quinquaginta tribus titulis comprehendit, ad instar piscium quos evangelica retia de huius saeculi tempestuosa profunditate traxerunt.

27. *Iob.* 21, 11.

2. offensibus Θ ut *om.* Θ 5. peculiater B¹C peculiariter X
illi speculatur θ 7. et *om.* V 11. facti M 14. per *om.* M
18. explanationis Fθ explanationes GX 20. intellegentiam B¹U 28.
tempestivosa M

8. Item in Octateucho eloquentissimae nimis omeliae sunt Origenis in codicibus tribus; quem multorum quidem Patrum sententia designat hereticum, sanctus vero Hieronymus eius aliqua opuscula sermone disertissimo transtulit in Latinum. 5 hunc licet tot Patrum impugnet auctoritas, praesenti tamen tempore et a Vigilio viro beatissimo papa denuo constat esse damnatum; Theophilus autem Alexandrinae ecclesiae pontifex triginta quinque sensus eius heretica pravitate distortos catholica veritate convicit, necnon et Epiphanius Cyprius 10 Salaminae ecclesiae multa eum detestatione persequitur, cum dolore maximo dicta ipsius iniquissima calliditate perversa pontificis auctoritate redarguens. sed quemammodum legi p. 540 debeat, in epistula quam scripsit ad Tranquillinum sanctus Hieronymus probabiliter indicavit, ut nec studiosos ab eius 15 necessaria lectione removeat, nec iterum incautos praecipitet col. 1112 ad ruinam. | quem quidam non immerito more anethi habendum esse dixerunt, qui dum sacrarum condiat pulmentaria litterarum, ipse tamen decoctus exsucusque proicitur. de quo conclusively dictum est 'Ubi bene, nemo melius: ubi male, 20 nemo peius', et ideo caute sapienterque legendus est, ut sic inde sucos saluberrimos assumamus, ne pariter eius venena perfidiae vitae nostrae contraria sorbeamus. cui et illud convenienter aptari potest quod Vergilius, dum Ennium legeret, a quodam quid faceret inquisitus respondit—'Aurum in 25 stercore quaero.' quapropter in operibus eiusdem Origenis, quantum transiens invenire praevalui, loca quae contra

13. ep. 62. 20. confert Gareti^{us} Sulp. Severi dial. I 6-7; Vincentii Lirin. commonitorium xvii. 24-25. cf. Hieron. ep. 107.12; Aponium in Cant. IX init. (ed. Rom. p. 172); [Donati] vit. Verg. p. 31 (Brummer).

1. eptatheucho excerpta Florentina 2. quem: que B quae B² 4. disertissimo sermone V 7. alexandriae H 8. triginta om. G 9. convincit G 10. salaminae H eum: tum M 13. scribit θV² Tranquillum ΘΞH 14. studiosus FCC 16. non merito G 17. qui dum: quidam H 18. exucusque BUUV exsicc. C²QH² 21. assummamus GXH 25. istercore B

regulas Patrum dicta sunt achresimi repudiatione signavi, ut decipere non praevaleat qui tali signo in pravis sensibus cavendus esse monstratur. posteriores autem in toto dicunt eum esse fugiendum, propterea quia subtiliter decipit innocentes; sed si adiutorio Domini adhibeatur cautela, nequeunt 5 eius nocere venenosa.

9. Reliqui etiam vobis praestante Domino, si legere volueritis, omelias praedicti Origenis, id est, in Genesi xvi, in Exodo xii, in Levitico xvi, in Numerorum xxviii, in Deuteronomio sermones iiii in quibus est minuta nimis et suptilis 10 expositio, in Hiesu Nave xxvi, in Iudicum viii. in Ruth vero priscas explanationes nequaquam potui reperire, novellas autem virum religiosissimum presbyterum Bellatorem condere persuasi, qui multa de praeconiis huius feminae aliarumque subsequentium duobus libris copiosa laude celebravit; quos 15 libros expositionibus Origenis forsitan competenter adiunxi, ut explanatio totius codicis Octateuchi consummato termino clauderetur.

10. Sed ut textus memorati Octateuchi quodam nobis compendio panderetur, in principiis librorum de universa 20 serie lectionis titulos eis credidimus imprimendos, a maioribus nostris ordine currente descriptos, ut lector utiliter ammonitus salubriter reddatur attentus, et facile unamquamque rem dum quaerit inveniat, quam sibi cognoscit breviter indicatam.

II. DE REGUM

25

1. In secundo vero Regum codice, quoniam continui textus expositionem reperire non potui, quaedam frustra

1. achresimi BU acresimi Q ac heresim G heresim FV acheresion H repudiatione: disputatione Θ 3. cavendum B 4. eum om. Θ esse om. V 5. sed: quod Θ 6. venenosae H 8-9. xvi: xiii bis Q numero Θ viginti et viii B 11. xx et vi B 15. celebrabit B 16. Origenis om. ΞQ 18. cluderetur ΘG cludetur CX claudetur C²Q 20. principis BG¹ 21. eis: eius H 22. discriptos B 23. unam quam qu(a)erendum BUFE 24. quam: quoniam Q agnoscit F 25. de libro regum Q 27. frustra M

disertissimorum virorum velut in uno quodam vestimento contexui, ut membratim possit adunata collectione cognosci, quod sub uno corpore nequaquam potuit inveniri.

2. Primi siquidem voluminis quattuor omelias Origenis inveni. 3. De quo libro etiam beatus Augustinus, ad Simplicianum episcopum Mediolanensem scribens, sex solvit propositas quaestiones, quarum prima est de loco ubi ait *Et insilivit spiritus Domini malus in Saul*; secunda vero quaestio est eiusdem libri, quomodo dictum sit *Paenitet me quod*
 10 *constituerim regem Saul*; | tertia quoque utrum spiritus im-
 col. 1113 *mundus*, qui erat in pythonissa, potuisset agere ut Samuhel a Saule videretur, ut cum ipso verba misceret; quarta est de secundo libro Regum ubi ait *Intravit rex David et sedit ante Dominum*; quinta est de tertio libro Regum, quod ait Helias
 15 *O Domine, testis huius viduae cum qua ego habito apud ipsam, et tu male fecisti ut occideres filium eius*; sexta est in eodem libro de spiritu mendacii per quem deceptus est Achab rex.

4. Invenimus etiam in secundo libro eiusdem sancti Augustini sermonem unum de Abessalon, qui patrem suum David
 20 ob regni cupiditatem decrevit extinguere.

5. Repperi etiam de eodem codice beati Augustini tres opinatissimas quaestiones, quarum ante omnes est de primo libro Regum, ubi David pugnavit cum Golia; secunda est tertii libri Regum de Helia et vidua Sareptena; tertia est de quarto
 25 libro Regum, ubi Heliseus fontem mortiferum benedixit.

7-8. I Reg. 16, 14. 9-10. *ibid.* 15, 11. 11. *ibid.* 28, 7 seq. 13.
 II Reg. 7, 18. 15. III Reg. 17, 20. 16. *ibid.* 22, 21 seq. 19.
Sermo in II Reg. 15. 23. I Reg. 17. 24. III Reg. 17, 10 seq.
 25. IV Reg. 2, 19 seq.

1. quodam in uno Θ 8. insilivit B insiluit UΘH questium B
 questionum B²U 11. pithonissa BCQ phitonissa UΘ pytonissa HE
 12. Saul FV ut: et ΘΞQHE (*fortasse recte*) 14. quod: ubi Q
 Helias ait H 17. Acaph B Achaph C Achap XE Achapi F 19.
 sermonum XG Absalon UΘ²QH² 22. quarum prima V² 23. goliaht
 H 24. Saraptena MΞ est om. V 25. Helisseus M

6. Nam et beatus Hieronymus ad Abundantium scribens obscurissimas tres alias exposuit quaestiones: quarum prima est cur David, qui ad expugnandum Saul cum Achis Allophy-
 lorum rege ultroneus veniebat, hominem qui eiusdem Saulis mortem postea nuntiavit occiderit; secunda est cur David
 5 moriens praecepit filio suo Salomoni magistrum militiae suae Ioab interficere; tertia vero quaestio est de Semei, qui fugienti David intolerabiles maledictionum iniurias missis etiam lapidibus irrogavit.

7. In secundo quoque volumine codicis eiusdem Origenis 10 unam repperi nihilominus omeliam.

8. In tertio igitur libro antefati codicis sanctus Ambrosius Mediolanensis episcopus sermonem fecit de iudicio Salomonis; de quo loco sanctus quoque Hieronymus dulcissima, sicuti
 solet, explanatione disseruit; unde etiam et sanctum Augu-
 15 stinum disertissimum comperimus edidisse sermonem, ut miraculum tale relatum dignis constaret auctoribus.

9. De quo libro etiam memoratus sanctus Hieronymus ad Vitalem scripsit episcopum quomodo Salomon et Achaz, cum essent in undecenis annorum curriculis constituti, filios
 20 genuisse dicantur, quod natura minime probatur habere communis.

10. Nam et sanctus Augustinus in libro *civitatis Dei* septimo decimo, titulo IIII, dum inter alia de Regum temporibus facundissimus disputator eloquitur, canticum Annae
 25 dilucidavit ex ordine.

11. In Paralipomenon autem libro secundo unam tantum omeliam prolixam Origenis inveni.

3. II Reg. 1. 5. III Reg. 2, 5. 7. II Reg. 16, 5 seq. 13.
 III Reg. 3, 16 seq.

1. abundantiam BU antium Θ 3. Allophil. BUFVCQ Allofil. H Allopyl. E
 5. post enuntiavit B (*corr.* B²) 7. fugiente Θ 8. intollerabiles BΘΞH
 11. repperii ME 12. igitur om. H anteficti X 14. sicut ΘΞQ secuti B (*corr.* B²)
 15. sanctus Augustinus M 16. et didisse olim B 19. Acaz FV 20. undecennis FV 24. quarto MUH 25. disputatur B

12. Quae tamen omnia in unius codicis corpore congregavi, ut in vicem commentorum ad libros ipsos pertinentia Domino praestante relegatis. cui codici puros etiam quaterniones adiunxi, ut quod de praefato opere adhuc repertum fuerit
5 praedictis expositionibus aggregetur.
col. 1114 13. In memoratis autem Paralipomenon libris duobus, quorum a Patribus magna praedicatur utilitas, qui rerum gestarum notitiam breviter quidem sed plenissime continere noscuntur, quoniam titulos antiquos non repperi, ad praecedentium similitudinem locis singulis, ut aestimo, consequenter impressi, ut qualicumque obsequio sermonis devotionis nostrae qualitas potuisset agnosci.

III. DE PROPHETIS

P. 54^r

1. Ex omni igitur Prophetarum codice quinto sanctus
15 Hieronymus primum annotationes faciens propter tyrones et parvulos competenter eos et breviter explanavit; quas vobis in annotato nuper codice Domino praestante dereliqui. in quo botrionum formulae ex ipsis annotationibus forsitan competenter appositae sunt, quatenus vinea Domini caelesti ubertate completa suavissimos fructus intulisse videatur. maturis
20 autem et aliqua iam meditatione valentibus supradictus vir alias copiosas atque planissimas expositiones Christo Domino largiente profudit; qui Prophetarum abstrusos et latebrosos sermones modo per varietates translationum, modo resolutis
25 enigmatum nodis ita facit intellegi, ut magnum arcanum caelestis Regis humanis sensibus pius doctor aperiat.

3. etiam puros FV puros: plures U 4. preficto X 5. adgregatur B 7. quorum om. V 9. et quoniam V² novos ad V²
14. quinto: quinque CX v. Q om. B²U recc. et Excerpta tertio EV² recc.
15. facies B 16. parvulus B eas UC²Q explavit B¹CX 20. conpluta M suavissimo BV¹ 22. alios B plenissimas F 23. perfudit CQ 25. modis F 26. regis om. B (add. man. rec.) umani B pios B¹E apperiat F aperuit G

2. Nam Esaïam, qui aperte referendo Christi ecclesiaeque mysteria 'non tam propheta quam evangelista dicendus est', decem et octo libris mirabiliter supradictus sanctus Hieronymus explanavit.

3. Hieremiam vero, qui 'civitatis suae ruinas quadruplici 5 flevit alfabeto', quadraginta quinque omeliis Attico sermone Origenes exposuit; ex quibus XIII translatae inveni vobisque dereliqui. quem etiam sanctus Hieronymus viginti libris commentatus esse monstratur; ex quibus sex tantum nos potuimus invenire, residuos vero adhuc Domino iuvante 10 perquirimus.

4. Ezechielem vero, cuius in Hebreo sermo 'nec omnino disertus nec ammodum rusticus est', XIII libris sanctus Hieronymus explanavit; idemque Danihel qui, licet apud Hebreos nequaquam prophetico choro recipitur, sed inter 15 eos annumeratur qui Agiographa conscripserunt, tribus libris a supra memorato sancto Hieronymo noscitur explanatus.

5. Residuos vero XII Prophetas, quos sermo vulgus propter breviter librorum suorum Minores appellat, XX libris supradictus sanctus Hieronymus commentatus esse dinoscitur, id est: Osee libris tribus, Abdiam libro uno, Amos libris tribus, Iohel libro uno, Ionam libro uno, Naum libro uno, Abacum libris duobus, Sofoniam libro uno, Aggeum libro uno, Zachariam libris tribus, Micheam libris duobus, Malachiam 25

§§ 2-4. cf. Hieronymi praefationes.

5. quadruplicis B 6. attico: antico F at E sermone . . . translatae om. E 7. Origenis codd. 12. sermo: sermone VG (om. nec) sermone commino H 13. desertus B¹ sanctus om. Q idem sanctus M 14. itemque V² recc. Danihelem ΘΞQH 15. recipiatur θ 17. explanatos M 19. sermo om. recc. vulgaris QV²θ² vulgi recc. 20. supradictos H -tis E 21. commendatus FX 22. Abdiam ΘC²Q Abdia cett. Amos . . . Ionam lib. uno om. F 23. Abacum E Abacuc VθC²Q Abacuc UH 24. Sofoniam BUV libro alt. om. V 25. Mich. lib. duobus om. Q

libro uno. de quibus ut nihil linqueretur ambiguum, nomina
col. 1115 quoque eorum quemammodum Latina lingua | intellegi
debeant, etymologiis propriis pulcherrimo decore patefecit.
sic nobis ager Dominicus, quasi quibusdam laboriosis mercen-
5 nariis exaratus et caelesti rore complutus, spirituales fructus
Domino largiente concessit.

6. Dicitur etiam et sanctum Ambrosium Prophetarum
commenta eloquii soliti dulcedine confecisse; quae tamen
adhuc nullatenus potui reperire. quae vobis magno studio
10 quaerenda derelinquo, ut expositio multiplicata peritorum
copiosam vobis doctrinam et animae felicissimam conferat
sospitatem.

III. DE PSALTERIO

1. Sequitur Psalterii codex tertius, qui nobis primus est in
15 commentorum labore, sed bis binum locum tenet in ordine.
hunc in quibusdam psalmis et beatus Hilarius et beatus
Ambrosius et beatus Hieronymus, in omnibus tamen beatus
Augustinus studiose nimis latiusque tractavit; ex quibus iam
duas decadas Domino praestante collegi.

20 2. A quo, ut fieri solet, mutuans lumen de lumine, aliqua
de ipso Domino largiente conscripsi, ut illud in me dictum
Mantuani vatis veraciter impleretur

'Et argutos inter strepere anser olores'—

23. *Verg. Ecl. 9, 36.*

1. unum B relinqueretur MG *recc.* inqueretur C¹X inquiretur H¹
inquireretur FV 3. propriis r. q. CX (remque C²Q) 4. nobis:
quoque Q 7. sanctus Ambrosius FVGH 8. commentarios H
14. tertius: quartus ΘΞQHE *et exc. Vercellensia saec. viii* 15. com-
mentatorum Θ commemoratorum H labore om. Q labores H 16. et
prius om. Θ 19. decades H 21. de ipso om. ΞQ 23. inter ...
olores *relicto spatio om.* V olores BME oleres H

ubi nullam causam digressiva relatione miscuimus, sed in
vicem annotationum breviter de singulis locis diximus, quod
textus ipsius qualitas expetebat. quem si aliquis dignatus
fuerit post tales viros fortasse relegere, cognoscet, sicut et
alii Patres sententia indubitata dixerunt, de Scripturis divinis 5
emanasse quod doctores saecularium litterarum ad sua studia
postea transtulerunt. quae nos, ut se locus attulit, Domino
iuvante quantum valuimus (ni fallor) ostendimus.

3. Legendus est etiam libellus Athanasii, Alexandrinae
civitatis episcopi, quem Marcellino post aegritudinem in 10
locum refectionis dulcissimae destinavit, qui inscribitur *de*
libro Psalmorum; ubi diversa commonens virtutem operis
ipsius munitissima discussione patefecit, diversos hominum
casus cum suis remediis suaviter introducens. Psalterium est
enim quaedam caelestis sphaera stellis densa micantibus, et, 15
ut ita dixerim, quidam pavo pulcherrimus qui velut oculorum
orbibus et colorum multiplici et decora varietate depingitur;
paradisus quin etiam animarum, poma continens innumera
quibus suaviter mens humana saginata pinguescat.

4. Quod tamen psalmorum corpus universum et in tribus 20
codicibus per quinquagenos psalmos iudicavimus conscriben-
dum, ut iubelei anni quantitas triplicata sanctae Trinitatis
votiva nobis remissionis beneficia nuntiaret, et, quoniam
unus codex onerosus quibusdam fratribus poterat inveniri,
tali distributione completa spem pretiosae salutis acciperent, 25

7. cf. *Comm. Psalt., praef. c. 15.*
(col. 9c).

18. *ibid.* (sub init.).

20. *ibid.*

1. digressiva: digressi a sua V deserti a sua F relationum θ 2. adnota-
tionem θ 3. quem ... fuerit *post* fortasse *tr.* ΘΞQ (si ... fuerit *tr.* V)
6. doctiores M doctor E 8. nisi Mθ 10. Marcelliano Q
12. salmorum CX 13. minutissima MUV²GQ vel minut. *sscr.* H
diversus BE hominus B hominis U 15. stillis BE 17. colore
CXQ colorī G varieta CX 19. saginata: signa B signata B² (?U *ante*
corr.) 21. iudicabimus ΘΞQE 22. iobelei B iobolei H iubilei
QH² 23. renuntiaret ΘΞQ 24. unus om. F

et multi compendia lectionis praestante Domino salubriter invenirent. habeat ergo bibliotheca vestra unum ex eis codicem, ad quem recurratis si vos mendositas fortassis col. 1116 of[fenderit; fratrum vero curiositas partibus se expleat dis-
5 tributis.

V. DE SALOMONE

1. Quartus codex est Salomonis, cuius primum librum qui appellatur Proverbia quadrifaria repperi divisione partitum; de quibus partibus in prologo eiusdem voluminis aestimavi
10 aliqua commonenda, ut eius intentio praedictis complexionibus breviter innotescat.

2. In quo libro Didymum expositorem in Graeca lingua repperimus, qui ab amico nostro viro disertissimo Epiphania in Latinum sermonem diligentissime Domino iuvante trans-
15 latus est. quem Didymum, | quamvis carne caecum, merito p. 542 beatus Antonius pater monachorum prophetali lumine vocavit videntem, quando perspicuo corde conspexit quod corporeis aspectibus non valet intueri. mirum est enim dicere quantis disciplinis atque artibus audiendo imbutus fuerit, qui ipsos
20 quoque apices litterarum privatus carnali lumine nequibat inspicere. quod mihi paene impossibile, fateor, videbatur esse cum legerem, nisi de partibus Asiae quendam ad nos venire Eusebium nomine contigisset, qui se infantem quinque annorum sic caecatum esse narrabat, ut sinistrum eius oculum
25 fuisse excavatum orbis profundissimus indicaret; dexter vero globus vitreo colore confusus sine videndi gratia infructuosus nisibusolvebatur. hic tantos auctores, tantos libros in memoriae suae bibliotheca condiderat, ut legentes proba-

3. codicem: calicem V (corr. V²) fortassis om. Θ 7. quintus
ΘEQHE et exc. Verc. librum om. V librorum C 13. viro om.
MQ 14. in latino sermone MU 15. carnem Fθ 17. corde
om. Q perspexit V 19. aque CX 21. videatur θ 24. esse
om. M 25. fuisset M (folim H) excavatum G excaecatum G²

biliter ammoneret in qua parte codicis quod praedixerat invenirent. disciplinas omnes et animo retinebat et expositione planissima lucidabat. commonuit etiam tabernaculum templumque Domini ad instar caeli fuisse formatum; quae depicta subtiliter lineamentis propriis in pandecte Latino
5 corporis grandioris competenter aptavi. de veste quoque sacerdotali plurima Domini sacramenta texebat, asserens nihil otiose positum quod non alicuius rei pulcherrimam portaret imaginem; haec etiam Ioseppum, Origenem et Hieronymum commemorasse in suis opusculis asserebat. quid plura? fecit
10 credi de Didymo, quem suo praesentabat exemplo. cuius etiam instructione commonitus multos codices antiquos repperi, qui apud me habebantur incogniti: quem tamen adhuc Novatianae pravitatis errore detentum, misericordia Domini suffragante rectae fidei credimus illuminatione com-
15 plendum, ut quem Scripturas suas animo fecit discere, iubeat catholicae fidei integritate pollere.

3. Secundus vero liber Salomonis, qui appellatur Ecclesiastes, a beato Hieronymo potenter expositus est; quem Latino sermone nuncupat Contionatorem, quod loquatur ad populum
20 et sermo eius non specialiter ad unum sed ad universos generaliter dirigatur. Ecclesiastes autem noster est Dominus Christus, qui medio pariete destructo inimicitias carnis evacuans fecit utrumque unum. hic super omnia sequenda dicit iussa divina, cuncta mundi istius vanitatem vanitatum esse
25

5. cf. Comm. Psalt. 14, 1 et 86, 1.
1, 2.

23. Eph. 2, 14.

25. Eccles.

2. disc. et omnes Vθ 4. templorumque θ templum V (et add. V²)
5. pandectem Θ pandet te GH latio CX letio G 6. grandiores
Vθ aptavit BUQ 9. hoc V origenum H 10. feci BU
11. didimo credi (om. de) Q dedimo (om. de) V suum U exemplum
BU 14. novatione θQ 15. illumine natio B 16. discere
fecit θ 19. patenter C²Q 24. secunda Vθ 25. vanitatum V
vanitatum V²θ²C²QH

col. 1117 commemorans. de | quo libro et Victorinus, ex oratore episcopus, nonnulla disseruit.

4. In Cantico Canticorum duabus omeliis expositionem Origenis idem sanctus Hieronymus, Latinae linguae multiplicator egregius, sua nobis ut consuevit probabili translatione prospexit. quos item Rufinus interpret eloquentissimus adiectis quibusdam locis, usque ad illud praeceptum quod ait *Capite nobis vulpes pusillas exterminantes vineas*, tribus libris latius explanavit. post quos Epiphanius antistes
10 Cyprius totum librum Graeco sermone uno volumine sub brevitate complexus est. hunc nos ut alios in Latinam linguam per amicum nostrum virum disertissimum Epiphanium fecimus Domino iuvante transferri. quapropter praedicti libri diligentissimos expositores sub uno codice comprehendi,
15 ut simul omnes legentibus offerantur qui tractatores unius voluminis extiterunt. unde etiam et sanctus Ambrosius in libro tertio *Patriarcharum*, ubi de persona Isaac loquitur, multa salubriter luculenterque disseruit.

5. Saepe dictus autem pater Hieronymus asserit Sapientiae
20 librum non a Salomone, ut usus habet, sed a Philone doctissimo quodam Iudaeo fuisse conscriptum; quem pseudographum praenotavit, propterea quod usurpationem nominis portat alterius. cuius voluminis expositionem presbyter Bellator octo libris se assumpsisse testatus est; quem cum aliis opusculis
25 eius pariter sustinemus. de quo et pater Augustinus et sanctus Ambrosius omeliarum nomine nonnulla dixerunt: dictio nimis suavissima et re vera nominis sui dignitate resplendens.

6. Ecclesiasticum vero librum supradictus Hieronymus

8. *Cant. 2, 15.* 19. *praef. in libros Sal.*

2. non multa BU 3. duobus Bθ expositionum F 4. multiplicatur BF¹X 6. quas U 7. illum Θ 10. grecos sermones B¹ 11. supplexus θ 15. omnibus Θ tractores BCQ 16. volumine FV 17. isahac B 18. deseruit E diseruiit B 20. non a: nam Θ 24. octo: viiii E quem: que BC

Iesu filii Sirac esse commemorat, qui Congregator Latino potest sermone vocitari. sed inter Ecclesiasten et Ecclesiasticum istam Patres posuere distantiam, quod Ecclesiastes ad Christum Dominum solummodo debet referri; Ecclesiasticus vero cuicumque iusto praedicatori potest absolute congruere, 5 qui ecclesiam Domini sanctissimis solet monitis congregare. quod librum utique praesentem fecisse manifestum est, quem propter excellentiam virtutum suarum *panaretum* appellat, id est virtutum omnium capacem; cuius tanta claritas tantaque latinitas est, ut sibi textus ipse commenta sint; atque 10 utinam quam cito mente capitur, tam facile actuum qualitate reddatur.

7. Quibus libris iuvante Domino capitula insignire curavimus, ne in tam necessaria lectione, ut saepe dictum est, confusa tyronis novitas linqueretur.

15

VI. DE AGIOGRAPHIS

1. Sequitur Agiographorum codex sextus, habens libros octo, qui in capite suo continet Iob, praeclarum patientiae gloriosumque documentum. quem labore beati Hieronymi Latina lingua, sicut et alia multa, | cautissime translatus 20 expositumque promeruit; cuius explanationibus actum est col. 1118 ut, sicut Dominus de ipso testari dignatus est, inculpabiliter cuncta locutus fuisse doceatur.

2. Quanta enim liber ille continet suavia sacramenta verborum, sicut beatus Hieronymus dicit in epistula quam dirigit 25 ad Paulinum: 'Prosa incipit, versu labitur, pedestri sermone

8. *Hieron. praef. in lib. Salomonis.* 22. *Iob 42, 7.* 26. *ep. 53, 8.*

1. fili BME filius U congregator B 1-2. potest latino Θ 2. serm. potest Q vocitare B 3. patres om. Q dist. posuere Q 4. (a)ecclesiasticum BMUΘGHE (potest secl. Fraenkel) 5. praedicatori: iudici Q 6. congregari FV 7. quod: quem F 8. panareton CXQ panaretum FV 10. est ante ipse ins. V 11. actu BU 17. codex ex sextos B 24. iste θ

finitur, omniaque legis dialecticae propositione, assumptione, confirmatione, conclusione determinat.' quod si ita est,—nec aliter esse potest quam quod tanti viri celebrat auctoritas,—ubi sunt qui dicunt artem dialecticam ab Scripturis sanctissimis non coepisse? 'Singula in eo verba plena sunt enigmatibus, propositionibus et quaestionibus sacris; et, ut de ceteris sileam, resurrectionem carnis sic prophetat, ut nullus de ea vel manifestius vel cautius aliquid scripsisse videatur. sic enim ait: *Scio quod Redemptor meus vivat, et in novissimo de*
 10 *terra surrecturus sim. et rursus circumdabor pelle mea, et in*
 p. 543 *carne mea videbo Deum; quem visurus sum ego | ipse, et oculi mei conspecturi sunt et non alius. reposita est haec spes mea in sinu meo.'*

3. Sanctus quoque Augustinus, in eodem libro annotationes faciens, eum solita curiositate tractavit. quidam etiam est anonymus, ex cuius stilo beatum esse suspicamur Hilarium, qui commenta libri ipsius conscripsit in ordinem; quae si legatis attonite, poterunt vos diligenter instruere. magnus plane liber Iob et in solamen humani generis utilitatemque
 20 conscriptus, quando sanctus vir tanta et talia pertulisse monstratus est, ut levius sibi unusquisque peccator faciat, quaecumque se sustinere cognoscit.

4. Tobit autem in libris v, Hester in libris vi, Iudith in libris vii et Machabaeorum in libris x expositio in Latinum
 25 sermonem praedicti Bellatoris presbyteri, ut praevaleret, labore collecta est.

9. Iob 19, 25–27.

1. propositionem Fθ adumptionem θ 4. sanctissimis post coepisse tr. M 9. vivit V0GQH, om. U novissimo die de FVH² 10. sum Q
 rursum UH circumdabo Fθ 11. sim F ipse et non aliud F 15.
 solita: sollicita θ 17. scripsit Θ 18. potuerunt B 19. solumen
 θ salutem FV 22. se om. (ut vid.) Θ cognoscitur V 24. vii: vi
 B xviii H in latino sermone U 25. Bellatores Fθ 26. collectum ΘΞ (recollectum F) collegita B

5. Quorum tamen librorum titulos sub brevitate collegi, quando instructionis non minimum creditur esse compendium, res fusas latissime paucis sermonibus indicare; his enim remediis lectoris animus introductus saluberrimam Scripturarum seriem provocatus excurrit. sed eos, licet
 5 historici sint et planissima relatione fundantur, tamen propter virtutes excellentissimas morum conscriptos esse cognoscite, ut patientiam, ut spem, ut caritatem, ut etiam in feminis fortitudinem, ut pro Deo contemptam praesentis saeculi vitam, vel cetera quae illic virtutum genera Domino praestante
 10 floruerunt, nostris animis competenter infunderent.

6. In Hesdrae vero libris duobus Graeco sermone singulas omelias expositas Origenis inveni, quae eiusdem religiosi viri Bellatoris labore translatae sunt. nam et sanctus Ambrosius in libro *Patriarcharum*, ubi de persona Ioseph loquitur, | secun-
 15 dum librum Machabaeorum exempli causa commemorat, col. 1119
 cuius maximam partem ad demonstrandam tolerantiam eloquentiae suae dulcissimo liquore patefecit. libri vero Machabaeorum a supradicto amico nostro Bellatore sedula expositione Domino iuvante confecti sunt, ne tam magna lectio
 20 inexplanaata forsitan linqueretur, quae nobis tot virtutum exempla declaravit.

VII. DE EVANGELIIS

1. Septimus igitur codex Scripturae divinae, qui est novi Testamenti primus, nobisque dedit adorabile principium ac
 25 vitale remedium, quattuor evangelistarum superna luce

15. de Iacob et Vita beata II 11–12.

2. quando: quoniam H 6. historicis Bθ 7. conscriptus Bθ
 cognosce CXQ 10. Domino om. M 13. verba expositas . . .
 labore in B omissa manu coeva addita sunt in mg. 14. Bellatores
 iterum Fθ 15. Ioseph: ipse F Hesdrae ipse V 19. a om. Θ amico:
 anonimo U 20. iuvante Domino M ne: nec FV 21. liqueretur
 Θ 22. in exempla V

resplendet. quorum omnium propria discutiens sanctus Hieronymus diligenti cura disseruit; quae in uno volumine comprehendi, ne legentis intentio divisio codicibus tardaretur. Mattheum beatus Hieronymus iterum bis binis libris exposuit, quem etiam sanctus Hilarius uno volumine declaravit, de quo et Victorinus, ex oratore episcopus, nonnulla disseruit. Lucam sanctus Ambrosius mirabiliter explanavit. Iohannem beatus Augustinus copiosa et insigni expositione lucidavit, qui etiam *de concordia Evangelistarum* quattuor libros subtilissima nimis et necessaria disputatione complexus est.

2. Eusebius quoque Caesariensis *Canones* evangelicos compendiosa brevitate collegit, ut in quibus locis communia dicunt, in quibus propria tangunt, verissima distinctione monstraret; ubi quanta est plenitudo fidei, tanto floret et diversorum tractantium doctrina mirabilis.

VIII. DE EPISTULIS APOSTOLORUM

1. Octavus codex canonicas epistulas continet Apostolorum. sed in epistulis tredecim sancti Pauli annotationes conscriptas in ipso initio meae lectionis inveni, quae in cunctorum manibus ita celebres habebantur, ut eas a sancto Gelasio, papa urbis Romae, doctissimi viri studio dicerent fuisse conscriptas: quod solent facere qui res vitiosas cupiunt gloriosi nominis auctoritate defendere. sed nobis ex praecedentibus lectionibus diligenti retractatione patuerunt subtilissimas quidem esse ac brevissimas dictiones, sed Pelagiani erroris venena illic esse seminata; et ut procul a vobis fieret error

1. omnia Θ 3. ne legentis: neglegentis MΘ tardaretur BU
tradaretur M traderetur cett. 5. in uno vol. Θ 6.
nulla B¹ 11. Eusebius B cesarienses FΘ 14. tanta FΘ²EQ
floreret (om. et) B²U 15. amen add. EH 18. annotatione Θ
24. retractione ΘQ potuerunt B (corr. B²) 25. quidam XH
quaedam Θ 26. a om. B (add. B²) a vobis procul (a sup. lin.) Q

hereticus, primam epistolam ad Romanos qua potui curiositate purgavi, reliquas in chartacio codice conscriptas vobis emendandas reliqui. quod facile subiacebit, quando praecedenti exemplo audacior redditur sequentis imitatio.

2. Sed inter has sollicitudines graviter aestuatus, quendam anonymum codicem subnotatum divina repperi provisione collatum, qui tredecim epistulas sancti Pauli non ignobili annotatione tractavit. hic diligenter excursus secundum vobis | ac securum genus commentorum Domino largiente praestabit.

3. Ad Hebreos vero epistolam quam sanctus Iohannes Constantinopolitanus episcopus triginta quattuor omeliis Attico sermone tractavit, Mutianum virum disertissimum transferre fecimus in Latinum, ne epistularum ordo continuus indecoro termino subito rumpetur.

4. In epistulis autem canonicis Clemens Alexandrinus presbyter, qui et Stromatheus vocatur,—id est, in epistula sancti Petri prima, sancti Iohannis prima et secunda, et Iacobi,—quaedam Attico sermone declaravit; ubi multa quidem suptiliter, sed aliqua incaute locutus est. quae nos ita transferri fecimus in Latinum, ut exclusis quibusdam offenculis purificata doctrina eius securior potuisset auriri.

5. Sanctus quoque Augustinus epistolam Iacobi apostoli solita diligentiae suae curiositate tractavit; quam vobis in membranacio codice scriptam reliqui.

6. Sed cum de reliquis canonicis epistulis magna nos cogitatio fatigaret, subito nobis codex Didymi Graeco stilo conscriptus in expositionem septem canonicarum epistularum

1. cf. *de Orthogr.* (Keil VII 144. 5).

2. reliqua CQ catharticio Θ 6. ononimum BU anonymi CX
anonymium Q 7. collata V 8. excussus Θ 10. praestabat
H 12. omelias GH 15. indecore B 19. quaedam om. V
multa quidem multa Θ 20. suppliciter F 22. securius U hauriri
VQ aurari Θ 24. quem Θ 25. scripta BU 27. codix FΘ

Domino largiente concessus est; qui ab Epiphânio, viro disertissimo, Divinitate iuvante translatus est.

7. In epistula vero prima beati Iohannis sanctus Augustinus decem sermonibus multa et mirabiliter de caritate disseruit.

8. Tertium vero codicem repperi epistularum sancti Pauli, qui a nonnullis beati Hieronymi annotationes brevissimas dicitur continere; quem vobis pariter Christo largiente dereliqui.

9. Post haec vero tria paria quae diximus commentorum, Petrus abbas Tripolitanae provinciae sancti Pauli | epistulas exemplis opusculorum beati Augustini subnotasse narratur, ut per os alienum sui cordis declararet arcanum; quae ita locis singulis competenter aptavit, ut hoc magis studio beati Augustini credas esse perfectum. mirum est enim sic alterum ex altero dilucidasse, ut nulla verborum suorum adiectione permixta desiderium cordis proprii complere videatur. qui vobis inter alios codices divina gratia suffragante de Africana parte mittendus est.

10. Sic totus ordo epistularum canonicarum tam sancti Pauli quam diversorum apostolorum Domini favore completus est. dicitur enim et beatum Ambrosium subnotatum codicem epistularum omnium sancti Pauli reliquisse suavissima expositione completum; quem tamen adhuc invenire non potui, sed diligenti cura perquiro.

11. Dictae sunt igitur annotationes epistularum a nonnullis breviter comprehensae. nunc per ordinem dicamus, sicut et in Prophetis factum est, qui eas latius exponere maluerunt; ut illud datum inchoantibus, hoc reservatum videatur esse perfectis.

6. brevissimis B 9. quae: qui B (corr. B²) 11. subnotasse (olim subnotatur?) B naratur F 15. delucidasse FV 19. canonicarum CX
20. post completus est ins. dictae sunt . . . comprehensae (ex lin. 25) Θ
21. enim om. V beatus Ambrosius G 22. Pauli om. FV 24. diligentissima Q
25. dictae sunt . . . comprehensae om. hinc Θ 29. perfectus θ perfectius Q

12. Sancti Pauli prima omnium et ammirabilior destinata cognoscitur ad Romanos, quam Origenes viginti libris Graeco sermone declaravit; quos tamen supradictus | Rufinus in col. 1121 decem libris redigens adhuc copiose transtulit in Latinum. sanctus vero Augustinus ipsam epistulam inchoaverat exponendam; in cuius tantum salutatione unum librum se profudisse commemorat, et, ut eius verbis utar, 'operis ipsius magnitudine ac labore deterritus in alia facilia deflexus' est. qui etiam scribens ad Simplicianum, episcopum Mediolanensem, sublimes et exquisitas de eadem epistula tractavit aliquas quaestiones; quas nos praedicto codici iudicavimus inserendas ne, dum expositio divisa quaeritur, legentis intentio noxie differatur.

13. Ad Galatas autem idem sanctus Augustinus latius explanavit, de qua et sanctus Hieronymus tribus libris expositionem tetendit. idem pater Hieronymus aliis tribus libris epistulam ad Ephesios diligenter aperuit. ad Titum quoque expositionem uno volumine comprehendit. ad Philemonem etiam uno libro patefecit.

14. Residuas vero epistulas sancti Pauli—id est, ad Corinthios duas, ad Thessalonicenses duas, ad Colosenses unam, ad Timotheum duas—sanctus Hieronymus dicitur explanasse; unde multa pars scientiae tribuitur, cum proveniret ignorantibus nosse quod quaerant. quas tamen continuo de diversis partibus, ubi direximus inquirendas, suscepturos nos esse Domini miseratione confidimus, et ideo studiose sustinere debemus, quod nobis transmittendum esse cognovimus; eoque fiat ut si cuicumque vestrum antequam veniant aliquid

7. *Retract.* I 25 (24).

1. destinata Fθ 2. quam: quem F²θ Origenis codd. praeter BU
6. salutationem FV 7. verbis eius V 11. codice H¹ iudicabimus ΘΞH
14–16. sanctus Aug. . . tetendit idem om. Q 15. expositione BF
16. pater: sanctus V pater sanctus CQ 18. ad: a BU (filemone U) 25. nos esse: nosse B (corr. B²)

eorum fortassis occurrerit, studeat diligenti cura transscribere et praedictis expositoribus aggregare, quatenus iuvante Domino et labore vestro monasterii bibliotheca proficiat, quibus tanta noscuntur esse praeparata. quod si forsitan
 5 senectus nostra, priusquam haec compleantur, iussione Domini cum remissione peccatorum, sicut vos orare deprecor, votivo fine transiverit, ad vos, ut credere dignum est, quandoque res sperata perveniet.

15. Commemoratas tamen epistulas a Iohanne Chrysostomo expositas Attico sermone in suprascripto octavo armario dereliqui, ubi sunt Graeci codices congregati; ut si Latina non potuerint latiora commenta procurari, de istis subinde transferatur quod plenissimam poterit praestare notitiam, quatenus in omnibus LXX uno libris canonicis, sicut a
 15 sancto patre Augustino noscitur comprehensum, antiquorum expositiones Domino largiente, velut spiritalia poma Paradisi, sumenda vestris epulis offerantur.

16. Quod si in his quae dicta sunt aliqua fortasse loca dubia sunt relictas, nec explanatione plenissima satisfacere potuerunt,
 20 nequaquam vobis modernos expositores interdico; caute tamen quaerendos esse catholicos, quoniam accessu temporum multis noviter gratia divinitatis infunditur, quae forsitan priscis doctoribus celata monstratur.

col. 1122

VIII. DE ACTIBUS APOSTOLORUM ET APOCALYPSI

25

1. Nonus igitur codex Actus Apostolorum et Apocalypsin noscitur continere, quoniam et haec quoque Apocalypsis, id

11. *infra p. 41, l. 8.*14. *cf. cap. xiii infra.*

1. occurrerit H 7. transierit H 8. perveniat B (*corr. B²*)
 9. a: ab B 21. querendos tamen BU tamen *om.* ΘX catholicos
 moneo Q 23. monstrantur M 25. Apocalypsin (-ipsin, -ipsyn)
codd. praeter MθGQ 26. apocalipsi M

est Revelatio, probatur Iohannis apostoli. sed in Actibus Apostolorum sancti Iohannis, episcopi Constantinopolitani, in Graeco sermone commenta repperimus; quae amici nostri in duobus codicibus LV omeliis iuvante Domino transtulerunt.

5

2. Apocalypsis vero, quae studiose legentium animos ad supernam contemplationem deducit, et facit mente cernere quod angeli videndo beati sunt, sancti Hieronymi expositione conspicua est. de quo libro et Victorinus saepe dictus episcopus difficilia breviter quaedam loca tractavit. Vigilius
 10 quoque, Afer antistes, de mille annorum intelligentia quae in praedicta Apocalypsi continetur, unde magna quaestio nonnullis oboritur, plenissima et diligenti naratione disseruit.

3. Ticonius etiam Donatista in eodem volumine quaedam non respuenda subiunxit, quaedam vero venenosi dogmatis
 15 sui fecilenta permiscuit; cui tantum in bonis dictis chresimon, in malis achriston quantum transiens valui reperire, ut arbitror, competenter affixi. quod et vobis similiter in suspectis expositoribus facere suademus, ne lectoris animus fortasse turbetur nefandi dogmatis permixtione confusus. 20

4. De quo volumine sanctus quoque Augustinus in libris *Civitatis Dei* plura praestantius et diligenter aperuit. nostris quoque temporibus Apocalypsis praedicta beati episcopi Primasii, antistitis Africani, studio minute ac diligenter
 25 quinque libris exposita est. quibus etiam liber unus *Quid faciat hereticum* cautissima disputatione subiunctus est: quae in templo Domini sacrata donaria sanctis altaribus offerantur.

3. reperimus *codd. praeter UVθ²G* 8. videndum M 9. libro: libet M
 10. breviter *om.* Θ 11. Afer BU 12. predicata B
 13. naratione BF¹ n: ratione θ narratione *cett.* (*sed cf. pag. 47 lin. 2*)
 15. venosi B venenosa H 16. cresimon Θ 17. achriston V 19. suspectis *edd.* susceptis *codd.* (usu sceptis MH) ne: nec FθG 22. nostris
 requiritur quoque Ξ 23. praedictarum *vel* praedicta f̄ (*sc. require*) Ξ
 24. Primacii M antistitis BV antestitis CX 27. Domino BU *Post offerantur, titulum DE MODIS INTELL. ins. B²UQ: in mg. adscr. C*

5. Sed quoniam diximus expositores, quantos vel invenire priscos potuimus, vel nuper per amicos nostros de Graeca lingua transferri vel nova cudi fecimus, nunc de sex modis intellegentiae aliquid disseramus, ut saepius illuc redeuntes
5 pestiferos vitemus errores.

p. 545

X. DE MODIS INTELLENTIÆ

1. Primum est post huius operis instituta ut ad introductores Scripturae divinae, quos postea repperimus, sollicita mente redeamus, id est Ticonium Donatistam, sanctum
10 Augustinum *de Doctrina Christiana*, Adrianum, Eucherium et Iunilium; quos sedula curiositate collegi, ut quibus erat similis intentio, in uno corpore adunati codices clauderentur; qui modos elocutionum explanationis causa formantes per exemplorum diversas similitudines intellegi faciunt, quae
15 prius clausa manserunt.

2. Quod si ab introductoribus fortasse praetermissa sunt,
col. 1123 tunc librorum expositores sedulo requiramus, et aperiri nobis incipiunt quae prius clausa manserunt.

3. Deinde studiosissime legamus catholicos magistros, qui
20 propositionibus factis solvunt obscurissimas quaestiones.

4. Quinto per libros singulos atque epistulas diversorum Patrum loca praecipua, quae exempli causa commemorant, diligenti cura notanda sunt. ita fit ut diversorum catholi-

1. quantos exp. M 2. per om. FV(Θ?) 3. nava F (olim θ) 4. Titulum hic praebent ΘH (litteris tamen non, ut alibi, rubris), in mg. adscr. X: om. cett. x om. H (ut semper) 7. primus (sc. modus) BU primum cett. ut ante post tr. BU (vix recte) 8. repperimus BMCXQ referimus H referemus recc. 10. Christiana om. Θ 11. iunilium Fθ²CXQ iumillum BU iunillum cett. 12. codicis MΞ 13. modis F¹H 14. qui ... clausi U 16. fortasse aliqua V² 17. aperire Θ 18. incipient U 21. ante quinto lacunam indicavit C. H. Turner (nescio an recte); similiter Londinenses Regii duo saec. xii et xiii ('nota quod desunt duo modi'); suspicionem movet repetitio (ll. 15 et 18). quanto U quando Q singulas Θ (corr. V) 23. notande H

corum libri commodissime perlegantur, quando et intentiones suas decenter aperiunt et ex incidentibus apud illos quaestionibus nobis notitia magna praestatur.

5. Postremo collocutio peritissimorum seniorum crebrius appetatur, quorum confabulatione subito quod non opinabamur advertimus, dum nobis studiose referunt quod longis aetatibus suis discere potuerunt. utile est enim per istos sex modos intellegentiae studiosa voluntate discurrere, potius quam irreligioso stupore torpere.

XI. DE QUATTUOR SYNODIS RECEPTIS

10

1. Dicamus nunc quemammodum universalia sanctaque concilia fidei nostrae salutaria sacramenta solidaverint, ut ibi cognoscentes verae religionis arcanum pestiferos vitemus errores. primo loco Nicaena synodus legitur constituta; deinde Constantinopolitana, tertia Ephesena prior, quarta
15 Calchedonensis, quas merito sancta probat Ecclesia: quae tanta fidei nostrae lumina praestiterunt, ut in nullum perversitatis scopulum, si tamen protegente Domino custodimur, caecatis mentibus incidere debeamus. nam sanctissimi Patres, iniuriam rectae fidei non ferentes, regulas quoque ecclesia-
20 sticas ibidem statuere maluerunt, et inventores novarum heresum pertinaces divino gladio perculerunt, decernentes nullum ulterius debere novas incutere quaestiones, sed probatorum veterum auctoritate contentos sine dolo et perfidia decretis salubribus oboedire. sunt enim nonnulli qui putant
25 esse laudabile, si quid contra antiquos sapiant et aliquid novi, unde periti videantur, inveniant.

1. et om. BU 2. aperiant olim B 9. in religioso (relegioso FVH) codd. 12. solidaverunt V 14. Nicena codd. praeter BU 15. prior expunxit B², om. U 16. sancta om. V 19. incedere Θ 20. referentes olim Fθ 22. heresium C²X²Q 24. contento H contemptos BU 25. putent MΞ 26. antiquos: aquos B aliquos U 27. periti MUC²Q perire cett. invenient θ

2. Calchedonensis autem synodi testis est codex Encyclius, qui eius reverentiam tanta laude concelebrat, ut sanctae auctoritati merito iudicet comparandam. quem codicem, id est totius orbis epistularum, a viro disertissimo Epiphanio fecimus in Latinum de Graeco sermone converti.

3. Sed quoniam sacras litteras in novem codicibus cum introductoribus et paene cum omnibus Latinis expositoribus suis, ut datum est, Domino iuvante collegimus, nunc videamus quemammodum lex divina tribus generibus divisionum a diversis Patribus fuerit intimata; quam tamen veneranter et concorditer suscipit universarum Ecclesia regionum.

XII. DIVISIO SCRIPTURÆ DIVINÆ SECUNDUM SANCTUM HIERONYMUM

1. Auctoritas divina secundum sanctum Hieronymum in Testamentis duobus ita dividitur, id est:—

In Vetus. In Lege, id est, in Genesim Exodum Leviticum Numerorum Deuteronomium. In Prophetis: Iesu Nave Iudicum Ruth Samuhel Esaias Hieremias Ezechiel Liber duodecim Prophetarum. In Agiographis: Iob David Salomon Proverbia Ecclesiasticum Canticum Canticorum Verba Dierum, id est Paralipomenon Ezras Hester.

cc. XII–XIII: cf. *cod. Bibliorum Amiatini foll. vi, 8 et vii.*

1. autem om. θ encyclius MΘΞQ encilius B enciclius B²U encyclyus H
 3. auctoritate B (corr. B²) MG 9. divisionem B
 10. intima B (corr. B²) veneratur V 11. suspicit Bern. 171
 saec. ix 12. Titulum om. BMFΘCX (sequentibus aliquot verbis litt. maiusculis scriptis); habent VGH XII om. GH, habent (om. cett.) UQ
 quae sequuntur sub forma tabulae satis confuse exhibent codd. 14.
 auctoritas . . . liber unus (p. 37, l. 4) om. VQ 15. duobus om. BU
 id est om. M 16. in vetus om. X id est, in lege Θ in ante Genesim
 om. MΘΞH Genesi codd. plerique 18. liber om. Θ libri MH librum U per Ξ
 20. ecclesiastes ΘΞ cum canticum CX cantica UG
 verba . . . id est om. Θ de verba BM de verbis CX 21. post
 Hester add. Iudith Θ

In Novum. In Evangeliiis: Mattheus Marcus Lucas Iohannes. Epistulis Apostolorum: Pauli XIII, Petri II, Iohannis III, Iacobi I, Iudae I. In Actibus Apostolorum. In Apocalypsin liber unus.

2. Sciendum est plane sanctum Hieronymum ideo diversorum translationes legisse atque correxisse, eo quod auctoritati Hebraicae nequaquam eas perspiceret consonare. unde factum est ut omnes libros veteris Testamenti diligenti cura in Latinum sermonem de Hebreo fonte transfunderet, et ad viginti duarum litterarum modum qui apud Hebreos 10 manet competenter adduceret, per quas omnis sapientia discitur et memoria dictorum in aevum scripta servatur. huic etiam adiecti sunt novi Testamenti libri viginti septem; qui colliguntur simul quadraginta novem. cui numero adde omnipotentem et indivisibilem Trinitatem, per quam haec 15 facta et propter quam ista praedicta sunt, et quinquagenarius numerus indubitanter efficitur, quia ad instar iubelei anni magna pietate beneficii debita relaxat et pure paenitentium peccata dissolvit.

3. Hunc autem pandectem propter copiam lectionis 20 minutiore manu in senionibus quinquaginta tribus aestimavimus conscribendum, ut quod lectio copiosa tetendit scripturae densitas adunata contraheret.

4. Meminisse autem debemus memoratum Hieronymum

10. cf. *prologum galeatum*—(habet Hieron. post Samuel, Regum; post Cant. Cant., Daniel.)

1. in novum om. X et novum ΘGH in novo B evangelia U (et similiter cetera) Mattheus . . . Iohannes om. Θ 2. in epist. U XIII
 Pauli BMUΞ 4. post Apoc. add. Iohannes H 9. sermonem
 om. CG 12. a verbo discitur def. U (usque ad p. 45, l. 5). 14.
 cui: quo H adde: ad Deum B² 15. et om. B (add. B²) 16.
 dicta MV¹ 17. quia: qui C²GQH² iobelei BGH 18. benefici B
 benefici MH 19. dissolvit BCX 20. pandectem f. sic CX
 21. senioribus MΘH (a)estimabimus BFΘCX

omnem translationem suam in auctoritate divina, sicut ipse testatur, propter simplicitatem fratrum colis et commatibus ordinasse; ut qui distinctiones saecularium litterarum comprehendere minime potuerunt, hoc remedio suffulti inculpabiliter pronuntiarent sacratissimas lectiones.

p. 546 XIII. DIVISIO SCRIPTURÆ DIVINÆ SECUNDUM
SANCTUM AUGUSTINUM

1. Scriptura divina secundum beatum Augustinum in Testamenta duo ita dividitur, id est in vetus et in novum.

10 In vetus—In Historia libri xxii, id est, Moysi libri v Iesu Nave liber 1 Iudicum liber 1 Ruth liber 1 Regum libri iiii Paralipomenon libri ii Iob liber 1 Tobi liber 1 Hester liber 1 Iudith liber 1 Esdrae libri ii Machabeorum libri ii. In Prophetis libri xxii: David Psalterium liber 1 Salomon libri
15 iiii Iesu fli Sirac libri ii Prophetas maiores iiii, id est, Esaias Hieremias Danihel Ezechiel, et minores xii, id est, Osee Iohel Amos Abdias Ionas Micheas Naum Abbacuc Sofonias Zacharias Aggeus Malachim.

In novum—In Evangelia iiii, id est, secundum Mattheum,
20 secundum Marcum, secundum Lucam, secundum Iohannem. In Epistulis Apostolorum, id est Pauli Apostoli ad Romanos 1 ad Corinthios ii ad Galatas 1 ad Ephesios 1 ad Philippenses 1 ad Thessalonicenses ii ad Colosenses 1 ad Timotheum ii ad
1–2. cf. p. 8, l. 13 supra. 8. de Doctr. Christ. II viii 13.

3. distinctione H 4. minime: non F remedio: re de medio B
5. sacr. lect. om. Q 6–7. Titulum om. codd. (cf. ad cap. xii) praeter VGQ
xiii habent MΘCXH sanctum om. V 8. Scriptura . . . in vetus
(l. 10) om. V 9. divitur B et om. B in alterum om. FH 10.
in vetus hic solus M libri xxii . . . in vetus (pag. 39 lin. 13) om. Q Moysi
libros ΘΞ (et similiter infra) In tabulis codicum minutias non laudavi.
11. libro ter Ξ (et sim. infra) 15. libri ii om. Θ 16. Ezechiel
ante Danihel tr. Θ 18. Malachias V²θ 19. in novo M, om.
ΘΞH in alt. om. M Evangelia post Epistulas tr. ΘΞH evangelii
V²ΞH 23. ad Col. 1 om. G

Titum 1 ad Phil|lemonem 1 ad Hebreos 1 Petri ii Iohannis iiii col. 1125
Iudae 1 Iacobi 1. In Actibus Apostolorum liber unus. In
Apocalypsin liber unus.

2. Beatus igitur Augustinus secundum praefatos novem
codices, quos sancta meditatatur Ecclesia, secundo libro de 5
Doctrina Christiana Scripturas divinas lxxi librorum calculo
comprehendit; quibus cum sanctae Trinitatis addideris uni-
tatem, fit totius librae competens et gloriosa perfectio.

XIIII. DIVISIO SCRIPTURÆ DIVINÆ
SECUNDUM LXX

10

1. Scriptura sancta secundum antiquam translationem in
Testamenta duo ita dividitur, id est:—

In vetus—In Genesim Exodum Leviticum Numerorum
Deuteronomium Iesu Nave Iudicum Ruth Regum libri iiii
Paralipomenon libri ii Psalterii (libri v Salomonis) libri v, id 15
est, Proverbia Sapientiae Ecclesiasticum Ecclesiastes Canticum
Canticorum Prophetas, id est, Esaias Hieremias Ezechiel
Danihel Osee Amos Micheas Iohel Abdias Ionas Naum
Abbacuc Sofonias Aggeus Zacharias Malachim, qui et Angelus
Iob Tobi Hester Iudith Hesdrae ii Machabeorum ii. 20

In novum—Evangelia iiii, id est, Matheus Marcus Lucas

2. Iudae: Iudei B 4. prefictos X 7. quibus: qui Θ 8.
libri Θ liber G 9–10. Titulum om. codd. (cf. ad cap. xii) praeter
VG: in mg. θ 11. Scriptura . . . in vetus (l. 13) om. V sancta
om. M 12. divitur CX id est om. F 13. in vetus et (in
add. hic Ξ) novum ΘΞH (cf. p. 38, l. 9) in vetus testamentum
M genesi codd. praeter B²V et exodum B 14. deuteronomium om.
Θ rut B rhut Ξ 15. libri (post Paralip.) om. EQH 15. psalmorum
lib. v Amiatinus, unde libri v supplevit Chapman: om. BΘGH: .1. libri .1.
sic X, libri C: liber 1 MC²Q salomonis MGH salomon CXQ: om. BΘ
16. sapientia θ Amiat. canticum om. Q cantica M 17. prophetae V²
18. dani(h)elem -elum XG 19. abbacum Ξ malachias VQ 21.
in novum om. ΘEQH

Iohannes Actus Apostolorum Epistulae Petri ad gentes Iacobi Iohannis ad Parthos Epistulae Pauli ad Romanos I ad Corinthios II ad Galatas I ad Philippenses I ad Colosenses I ad Ephesios I ad Thessalonicenses II ad Timotheum II ad Titum II ad Philemonem I Apocalypsin Iohannis.

2. Tertia vero divisio est inter alias in codice grandiore littera clariore conscripto, qui habet quaterniones nonaginta quinque, in quo septuaginta interpretum translatio veteris Testamenti in libris quadraginta quattuor continetur; cui
10 subiuncti sunt novi Testamenti libri viginti sex, fiuntque simul libri septuaginta, in illo palmarum numero fortasse prae-sagati, quas in mansione Helim invenit populus Hebreorum.

3. Hic textus multorum translatione variatus, sicut in prologo Psalterii positum est, patris Hieronymi diligenti cura
15 emendatus compositusque relictus est, ubi nos omnia tria genera divisionum iudicavimus affigenda, ut inspecta dili-genter atque tractata non impugnare sed invicem se potius exponere videantur. unde licet multi Patres, id est sanctus Hilarius, Pictaviensis urbis antistes, et Rufinus presbyter
20 Aquileiensis et Epiphanius episcopus Cypri et synodus col. 1126 Nicaena | <et> Calchedonensis non contraria dixerint sed diversa, omnes tamen per divisiones suas libros divinos sacra-mentis competentibus aptaverunt, sicut et in evangelistarum concordia probatur effectum, ubi una quidem fides est rerum
25 et ratio diversa sermonum.

12. *Exod.* 15, 27.

1. *post apost. add.* epistolae Pauli ad Romanos Q epistulae . . . Parthos
om. G Iudae *ante* Iacobi *add.* V² Iacobi ad xii tribus *edd.* 2. *epist.*
Pauli om. Q 3. I (*post* Philip.) om. BΞ 4. Ephesios: Hebreos
ΘΞQ ad Eph. II ad Col. I ad Hebr. I ad Thess. II H 5. apocalypsi
B 6. *Titulum cap. XIII hic ins.* Q in om. B 7. clariore:
grandiore V 11. illo: illorum V illarum V² psalmorum Fθ for-
tasse om. V 12. venit B 16. iudicabimus ΘCXH iudicamus B
18. videatur BΘX¹GH 18 multi unde et licet sancti patres θ 19.
pectavinensis ΘΞ (pectavensis V) 21. nicaena om. ΘΞQ nicenarum
MH et om. *codd.* (et *aut* vel *add. aliquot recc.*) 22. diversas V

4. Sed quoniam praedictus pater Augustinus in libro secundo memorati operis, id est *de Doctrina Christiana*, commonet ita dicens: 'Latini codices, id est veteris novique Testamenti, si necesse fuerit, Graecorum auctoritate corri-gendi sunt, unde ad nos post Hebreum fontem translatio
5 cuncta pervenit,' ideoque vobis et Graecum pandectem reliqui comprehensum in libris septuaginta quinque, qui continet quaterniones * * *, in armario supradicto octavo, ubi et alios Graecos diversis opusculis necessario congregavi, ne quid sanctissimae instructioni vestrae necessarium deesse
10 videretur. qui numerus duobus miraculis consecratur; nam et septuaginta quinque animae de terra Chanaan cum patriarcha Iacob fines Aegyptios intraverunt, et septuaginta quinque annorum Abraham fuit, quando promissionem Domini laetus accepit.

5. Restat nunc ut dicere festinemus, quemammodum in Scripturis divinis librariorum vitia corrigere debeamus. nam quid prodest multas transcurrere lectiones, et ea quae sunt probabiliter corrigenda nescire?

XV. SUB QUA CAUTELA RELEGI DEBEAT CÆLESTIS AUCTORITAS 20

1. Vos igitur, qui divinarum et saecularium litterarum cognitione polletis, et scientia vobis est ab usu communi reperire quod dissonat, tali modo sacras percurrite lectiones;

2. II xv 22. 8. *supra* p. 32, l. 10. 12. *Gen.* 46, 27. 14.
ibid. 12, 4.

3. latinos θ id est om. θ 5. unde et θXG ad om. θX ad
nos: nobis V 8. quaterniones xc *solus (quoad sciam) Rotomagensis*
490 *saec. xii ex.; lacunam indicat* M 9. alia H necessaria θ
necessarios V² 14. annorum *post* fuit tr. θ, *post* Abraham Q 18.
multa tr. lectione M transcurrere BX 22. et om. M 23. uso B

a paucis enim doctisque faciendum est, quod simplici et minus erudite congregationi noscitur esse praeparandum. quapropter prius introite diligenter, et sic scriptorum delicta corrigite, ne iuste arguamini si praecipitanter alios emendare
5 temptetis; istud enim genus emendationis, ut arbitror, valde pulcherrimum est et doctissimorum hominum negotium gloriosum.

p. 547 2. In primis igitur | idiomatica Scripturae divinae nulla praesumptione temeretur, ne cum ad intellectum communem
10 quae dicta sunt trahere cupitis (quod absit) caelestium verborum puritas dissipetur. idiomatica enim legis divinae dicuntur propriae locutiones, quas communis usus non habere cognoscitur, ut est illud:

Secundum innocentiam manuum mearum, vel

15 *De vultu tuo iudicium meum prodeat—*

Auribus percipe lacrimas meas, et

Effundite coram illo corda vestra—

Adhaesit anima mea post te—

Multiplicasti locupletare eam—

20 *Ibi laetabimur in id ipsum, et*

Inclinavit ex hoc in hoc—

Misit Moysen servum suum, et Aaron quem elegit ipsum—

col. 1127 *Defecerunt oculi mei in | eloquium tuum—*

Fiat manus tua ut salvum me faciat.

25 haec et his similia, quae nimis probantur esse numerosa, licet communis usus refugiat, tamen ne dissipari liceat, auctoritas

14. Ps. 17, 21, 25; cf. 7, 9. 15. *ibid.* 16, 2. 16. 38, 13. 17.
61, 9. 18. 62, 9. 19. 64, 10. 20. 65, 6. 21. 74, 9.
22. 104, 26. 23. 118, 82. 24. 118, 173.

1. doctis qua B 3. pius B 4. si: sic FV 8. primus B¹
divinae scripturae CQ 9. temeritatis B 12. locutionis BFVQ
locutio G 14. vel om. Q 15. prodeant B 18. post te:
poste XQ 19. eum θ ea G 23. tuum: meum V 25. his:
hi BG in his X post nimis add. vel putantur H

illa procul dubio sancta commendat. quod si ea latius nosse desideratis, legite sancti Augustini septem libros *de Modis locutionum*, quos fecit de quinque libris Moysi et uno Iesu Nave et altero Iudicum, et tunc de tali re poteritis abundantissima largitate satiari. in sequenti vero auctoritate vobis
5 similia reperire copiosissime subiacebit.

3. Hebrea vero quaedam nomina hominum vel locorum nulla declinatione frangatis; servetur in eis linguae suae decora sinceritas. illas tantum litteras commutemus, quae vocabuli ipsius possunt exprimere qualitatem, quoniam inter-
10 pretatione nominis sui unum quodque eorum magno sacramento rei alicuius constat appositum, ut est *Seth, Enoch, Lamech, Noe, Sem Cham et Iafeth, Aaron, David* et his similia. locorum autem nomina, ut est *Sion, Choreb, Geon, Hermon* vel his similia, pari devotione linquamus. 15

4. Tertio res quae in bono et in malo ponuntur non sunt ullatenus temerandae, ut *mons, leo, cedrus, catulus leonis, clamor, homo, fructus, calix, vitulus, pastor, thesaurus, vermis, canis* et his similia. nec illa nomina mutanda sunt, quae pro aliis nominibus apponuntur, ut: 20

Satanas qui a recto calle discedit—

manus lavare significat non esse participem—

quod *pedes* pro actu ponuntur—

quod frequenter *expectationem* pro spe ponit—

semel pro incommutabili sententia denuntiatur— 25

iurare Deum pro confirmare dicitur.

17. cf. *Comm. Psalt. ad haec verba.* 22. *Adriani Isag.* § 70; *Ps.* 25, 6 et 72, 13; *Matt.* 27, 24. 23. *Isag.* § 74; cf. *Comm. Psalt.* 37, 17. 24. *Isag.* § 76; *Ps.* 38, 8 et al. 25. *Isag.* § 56; *Ps.* 61, 12 et 88, 36; cf. *Aug. de Civ. Dei* V 9. 26. *Isag.* § 79; *Ps.* 88, 4 et al.

1. ea: haec EQ latios B ea latius: enucleatius hoc H 2. desiderantis CX 4. alterum BG 7. quaedam vero V 8. declinatione nulla Θ 10. interpretationem Θ 14. *coreb codd. plerique corebp* B 16. et: vel H 18. clamor om. Q 19. illa: una V 20. opponuntur B 24–25. quod frequenter . . . denuntiatur om. Θ

ista enim ab expositoribus nobis aperienda desideremus; non aliquid eorum sacrilega voluntate truncemus.

5. Nec illa verba tangenda sunt, quae interdum contra artem quidem humanam posita reperiuntur, sed auctoritate multorum codicum vindicantur. corrumpi siquidem nequeunt, quae inspirante Domino dicta noscuntur, ut est:

Obliti non sumus te, et illud

Viri sanguinum et dolosi—

Fabricatus est templum, et

10 *Radetur caput suum, et*

Inflabitur ventrem pro inflabitur ventre—

Viri viri si praevaricata fuerit uxor eius, et

Imponent super altare omnia vasa eius in quibus ministrant in ipsis—

15 *Terra in qua habitant in ea, et*

Protulerunt exploratores pavorem terrae quam exploraverant eam—

De manu canis unicam meam, et

Flumina plaudebunt manibus in se—

20 *Tunc exultabunt omnia ligna silvarum.*

6. Et quoniam interdum casus generaue nominum vel temporum humanis regulis nequeunt convenire, sed tamen eorum usum ecclesiasticus consensus amplectitur, duorum vel trium priscorum emendatorumque codicum auctoritas

25 inquiratur,—scriptum est enim *In ore duorum vel trium stabit*

col. 1128 *omne verbum*,—et praesumi non liceat, | quod divino vindi-

7. *Ps.* 43, 18. 8. *ibid.* 54, 24. 9. *Zach.* 8, 9. 10. *Num.* 6, 9.

11. *ibid.* 5, 27. 12. *ibid.* 5, 12. 13. *ibid.* 4, 14. 15. *ibid.* 13, 19.

16. *ibid.* 13, 33. 18. *Ps.* 21, 21. 19. *ibid.* 97, 8. 20. *ibid.*

95, 12. 25. *Deut.* 19, 15 et al.

1. enim habet expositoribus B nobis ab exp. Θ 5. vincantur Θ

9. fabricatum H 12. viri alt. om. V²ΘX² recc. 13. inpones B

inponet θ ministrat B -ent CQ 19. flumina . . . in se del. C², om. Q

23. ecclesiasticum B 24-25. priscorum . . . trium om. Q 25. trium

testium Θ² recc.

catur eloquio; ut est in psalmo vigesimo primo *Populo qui nascetur, quem fecit Dominus*, et illud Evangelii *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*, similiter et in centesimo quadragesimo tertio psalmo *Beatus populus, cuius est Dominus Deus eorum*, et his 5 similia.

7. Regulas igitur elocutionum Latinorum, id est quadrigam Messii, omnimodis non sequaris, ubi tamen priscorum codicum auctoritate convinceris; expedit enim interdum praetermittere humanarum formulas dictionum, et divini magis 10 eloquii custodire mensuram. in prosa caput versus heroici finemque non corrigas; quinque longas totidemque breves non audeas improbare; trocheum triplicem laudabilis neglectus abscondat. meotacismos et hiatus vocalium omnino derelinque, quoniam hic locum habere non possunt quae 15 doctores litterarum liberalium regulariter custodire noscuntur. istud enim inter humanas dictiones convenit praecaveri; in divinis autem eloquiis tales compositiones nullatenus accusantur. maneat ubique incorrupta locutio quae Deo placuisse cognoscitur, ita ut fulgore suo niteat, non humano desiderio 20 carpienda subiaceat. haec enim et simplices suaviter instruit, et doctos pro sua reverentia decenter oblectat.

8. Post superiorem igitur divisionem, ubi diximus idiomata legis divinae non esse tangenda, vel cetera quae sequuntur, locus ammonet more maiorum hanc quoque ponere 25

1. *Ps.* 21, 32.

2. *Matt.* 28, 19.

5. *Ps.* 143, 15.

1. qui: que B 3. eas H 4. cXL tertio B 5. populos CX est
om. Q et in his H 7. latinorum codd. (cf. p. 55, l. 17) quadrica
B -ga B²U 8. auct. prisc. codicum FV codicum om. Uθ 11. eloqui
BC mansuram FV 12. id est, quinque recc. 14. miotacismos Θ
meotacismus CX moytacismos H 15. relinque B (corr. B²) 16.
liberalium H custore B (corr. B²) 18. ullatenus Θ 19. utique V
21. carpenda UV²θ²C²GQH 22. doctos: doctores Q delectat H
delectatur decenter Q 24. divinae: divisione V 25. hac BU

subdivisionem, ut ad particulas partium distinctius venire debeamus. unde enim doctissimus Aristoteles *Perihermenias* suas ad liquidum perducere potuisset, nisi divisionum et subdivisionum iterumque particularium divisionum ordine custodito cuncta tractasset? quem secuti nunc dicimus in quibus litteris sunt librariorum vitia corrigenda.

9. In verbis quae accusativis et ablativis praepositionibus serviunt, situm motumque diligenter observa, quoniam libarii grammaticae artis expertes ibi maxime probantur errare; nam si M litteram inconvenienter addas aut demas, dictio tota confusa est. casus vero nominum, exceptis monoptotis, declinationesque verborum quae defectiva non sunt, totasque partes orationis—ubi tamen sacra non impugnat auctoritas—considera diligenter, suisque locis aptata custodi, ne locutionis ordine permixto totum (quod absit) possideat indecora confusio. B pro V, V pro B, O pro U, N pro M contra orthographiae praecepta vitiose positas non relinquis; aspirationem vero superfluum deme aut adice competenter. casus nominum temporaque verborum, ubi tamen permitteris, custodi diligenter; reperies enim frequenter in auctoritate consuetudini dissona, quae tibi non liceat immutare. sed in his emendatorum codicum servetur exemplum; cetera vero quae sunt male praesumpta recorrege, quoniam antiquarii exinde potius probantur offendere, dum elocutioni Latinae linguae | nesciunt servire disposite. A in fine adverbii | non relinquis; A iterum casui genitivo non subtrahas. multa etiam respectu euphoniae propter subsequentes litteras pro-

col. 1129
p. 548

1. ubi diximus ut Q particula M 3. producere Θ divisionem
FVC subdivisionem V 4. iterumque om. M 5. nunc: mun B
nun B² 10. addans B 17. orthographia Θ ortographum Q
19. tamen: tam BC (corr. B²C²) premitteris B 20. reperiens BU
21. consuetudine ΘX -dinis V consuetudinis sona BC (consuet-), consuetudinis sonum B²U immutari FV 22. vero om. FV 23.
recorrigere UFΘ corrige V recorigite H 24. comprobantur BU
25, 26. Æ bis V²

babiliter immutamus, ut *illuminatio*, *irrisio*, *immutabilis*, *impius*, *improbis*. R litteram *narrationi* tolle superfluum; a *gnaro* enim, id est scito seu perito, venit nominis ista compositio. *quod*, cum pronomen est, per D non per T litteram; cum vero adverbium numeri est, per T non per D litteram scribendum est. *quicquam*—C magis in prima syllaba ponendum est quam D propter euphonia, quam praecipimur sequi. quid plura? secundum regulas artigraphorum quae tamen sunt emendanda percurrere, ne articulatae vocis pulchra modulatio peregrinis litteris maculata absona potius et indecora reddatur.

10. Orthographos priscos frequenter relege, quos ego inferius titulo trigesimo, ubi de antiquariis legitur, propter notitiam librariorum utiliter instruendam deflorandos esse iudicavi, et extrinsecus huic libro *de Orthographia* titulum dedi. ita contingit ut et istud studioso prosit legere, ubi cognoscit quae in Scripturis sanctis minime debeat violare, et illud necessario latius discitur, ubi generaliter praesumpta vitia corrigantur.

11. Quod si tamen aliqua verba reperiuntur absurde posita, aut ex his codicibus quos beatus Hieronymus in editione septuaginta interpretum emendavit, vel quos ipse ex Hebreo transtulit, intrepide corrigenda sunt; aut, sicut beatus Augustinus ait, recurratur ad Graecum pandectem, qui omnem legem divinam dinoscitur habere collectam; vel, quibus possibile fuerit, Hebream scripturam vel eius doctores requirere non detrectent—deceat enim ut, unde ad nos venit

2-7. ex Papiriano (*de Orthogr.* pp. 159-160). 24. p. 41, l. 4 *supra*.

2. narratione Θ naratione FV ignorationi Q 3. id est om. Q 5. adverbium B (corr. B²) 6. c om. F, post syllaba tr. V componendum Θ
7. quam *alt.*: qua B, om. Ξ praecipimus ΞQ praecepimus Θ 9. percurrere FΘ 13. propter: preter FΘ 14. notiam B librorum ΘΞQ
deplorandos M 15. et om. MU 16. contigit ΘH prosit om. Q
17. diviolare B deviolare U vigilare G 20. aliqua: alia Θ 21. in
editione om. B (add. B²) 23. sont B 25. habere: continere V esse FΘ

salutaris translatio, inde iterum redeat decora correctio. merito enim Patribus nostris de hac re maxima cura fuit, ne tunica Domini Salvatoris, quam truculentis militibus scindere non licuit, lectoribus subiaceat imperitis. audiat Spiritus sanctus sincerissima quae donavit, recipiat illibata quae contulit; tunc nos fideles sibi esse cognoscit, si dicta ipsius nulla praesumptione carpamus. nam quemammodum salvari volumus, si (quod dictu nefas est) remedium salutare pro nostra voluntate rumpamus?

12. Sed ut his omnibus addere videaris ornatum, posituras, quas Graeci *thesis* vocant, id est puncta brevissima pariter et rotunda—praeter translationem sancti Hieronymi, quae colis et commatibus ordinata consistit, unde et in praefatione iam dictum est—singulis quibusque pone capitibus, quoniam illustrem et planissimam faciunt orationem quando, sicut inferius exponitur, suis locis aptata resplendent. quale est enim inoffenso gradu per sensus ire sanctissimos, venasque praeceptorum saluberrimas subtiliter introire; terminos suos modulatae voci competenter affigere, totamque dictionem sic per membra dividere ut suis partibus considerata pulchrescant! nam si corpus nostrum indiget per membra cognosci, cur lectio cum suis partibus videatur confusa derelinqui? istae siquidem | positurae seu puncta quasi quaedam viae sunt sensuum et lumina dictionum, quae sic

3. *Iob.* 19, 23–24.

13. *praef.* § 9.

2. Merito *quasi novum cap.* Ξ *recc.* 5. quae: qui *bis* CXQ illibata θ illa beata FV illi b. C ille b. H 6. ipsius: illius V 7. non carpamus θ 8. dicto BU dictum H 9. corrumpamus GH 10. ut in his H 11. *thesis* Ξ 12. *post* rotunda *add.* et planissima Θ (plenissima θ) *ex lin.* 15 praeter ... consistit unde *post* capitibus *tr.* Θ 13. ornata $\Theta \Xi Q$ et *alt.*: ut V 14. quibusquibusque B¹ 15. et planissimam *om.* *binc* Θ planissima M 16. suis locis *ante* sicut *tr.* $\Theta \Xi QH$ locus CX exponetur V aptatata B 17. inoffensu H 19. vocis MGH vocii X 22. videatur esse FV (*distincta post esse add.* in *mg.* V) 23. derelinqui: relinquitur V

lectores dociles faciunt tamquam si clarissimis expositoribus imbuantur. prima est media, secunda subdistinctio, tertia plena; quas a maioribus nostris ideo constat inventas, ut spiritus longa dictione fatigatus vires suas per spatia discreta resumeret. quas si mavis cupidus lector agnoscere, Donatum lege, qui te possit de hac re brevi compendio diligenter instruere. has distinctiones in Psalterio archetypo nos posuisse retinemus, cuius obscuritates talibus remediis ex maxima parte Domino praestante lucidavimus.

13. Ita septenarius numerus ab utraque parte completus est, ut a quibus rebus abstineamus et quas res emendare in auctoritate praesumamus, sicut opinor, evidenter appareat. quod si tamen hoc desiderium et alio modo potuerit adjuvari, adiciatur studiis vestris, ne more humanitatis nos aliquid necessarium praetermisisse videamur.

14. Nunc quemammodum extra auctoritatem reliquas lectiones debeamus emendare dicendum est. commenta legis divinae, epistulas, sermones librosque priscorum unus quis emendator sic legat, ut correctiones eorum magistris consociet saecularium litterarum, et ubicumque paragrammata in disertis hominibus reperta fuerint, intrepidus vitiosa recorrigat, quoniam viri suprascripti sic dicta sua composuisse credendi sunt, ut regulas artis grammaticae quas didicerant custodisse iudicentur. epistulae quoque Patrum, sermones et libri diversorum necnon et omeliae vel cum hereticis altercationes fidelium, quoniam diversa loca Scripturae divinae suaviter ac diligenter aperiunt, magno studio relegantur,

1. lectoribus Θ tam B clarissimus BV (*corr.* B²V²) 4. discreta Θ (decreta V) 7. dictiones Θ psalterii CX, *post* psalterio *add.* principalis figura U archetypo: archivo CXQ 11–12. in auct. emendare Θ 13. et *ante* hoc *tr.* V poterit B¹ adjuvare θG 14. nos: nostrae H 16. reliquos B 17. commendata V commata Ξ commentaria H 18. *post* divinae *add.* auctoritate V unus quisque UV θ^2 ΞQH unusquis(que) *ante* epistulas *tr.* ΘCGH 21. desertis B θX^2 22. supradicti viri V 23. partis B¹ 24. videantur Q

quatenus in ecclesia Domini quasi quibusdam lampadibus
competenter accensis totum nitidum, totum splendidum
Domino praestante colluceat. si quid tamen in eis ad Scrip-
turas divinas exponendas conveniens invenitur, non dubitetis
5 sociare voluminibus divinis, sicut et nos in libris Regum fecisse
cognoscimur. multa enim reperiuntur a probatissimis homi-
nibus per occasionem alterius operis latius de libris dicta
divinis, quae auctoritati videlicet sacrae competenter ap-
tantur. unde supplico, ut quod nos parva legendo minus
10 explicare potuimus, vos copiosissima lectione saginati tam
de istis codicibus quos relinquimus quam quos potueritis
feliciter invenire perfectius in Christi nomine compleatis.

15. Precor etiam vos, qui tamen emendare praesumitis, ut
superadiectas litteras ita pulcherrimas facere debeatis, ut
15 potius ab antiquariis scriptae fuisse iudicentur. non enim in
illo decore quicquam turpe convenit inveniri, quod postea
studiosorum oculos videatur offendere. considerate igitur
qualis vobis causa commissa sit, utilitas Christianorum,
thesaurus ecclesiae, lumen animarum. studete ergo ne qua
20 remaneat in veritate mendositas, in puritate falsitas, in
integritate perversitas litterarum.

16. Sed quoniam novem codices legis divinae prima fronte
posuimus eorumque introductores cum expositoribus suis |
col. 113ⁱ iuvante Domino quanta valuimus curiositate memoravimus,
25 ad postremum tres divisiones a maioribus datas totius legis
divinae tetigimus, deinde adiecimus quemammodum emen-
dari caute debeat caelestis auctoritas ne discerperetur prae-
sumpta licentia aut traderetur sequentium manibus indecora
confusio, nunc de virtute lectionis divinae est omnimodis

2. splenditum B 5. sociare *ante* divinis tr. M sociari Θ 6. co-
gnoscimus Q cognoscuntur X 8. auctoritate BUVG (*quondam* C?)
10. lectiones agemati B (*corr.* B²) 11. dereliquimus Θ 14. ita:
tam H studeatis V 15. antiquis Q 22. novum B novos U
fonte U¹ΘG 25. ad: at CX totius om. V 26.
emendare MG¹

disserendum, ut sua quaeque loca propria dulcedine far-
ciantur.

XVI. DE VIRTUTE SCRIPTURÆ DIVINÆ

P. 549

1. Intuemini, sodales egregii, quam mirabilis, quam dulcis
in Scripturis divinis decurrit ordo dictorum, desiderium 5
semper excrescens, satietas sine fine, esuries gloriosa beatorum,
ubi nimietas non arguitur sed magis importunitas crebra
laudatur—merito, quando et notitia rerum salutarium inde
discitur, et credentibus atque eadem operantibus aeterna vita
praestatur. praeterita sine falsitate describunt, praesentia 10
plus quam quod videntur ostendunt, futura quasi iam per-
fecta narrantur: ubique in eis veritas regnat, ubique divina
virtus irradiat, ubique panduntur humano generi profutura.
et dum haec ita se habeant in terris, nobis pro captu ingenii
parabolis et propositionibus sumptis caelestis veritas inti- 15
matur, sicut ipse in septuagesimo septimo psalmo testatur:
Aperiam in parabolis os meum, loquar propositiones ab initio.
tradunt etiam nobis, ut munera cuncta vincantur, sanctae
Trinitatis adorabilem cognitionem, quam per tot saeculorum
tractus idolis dedita caeca et flebilis ignoravit humanitas— 20
Patrem scilicet, Filium et Spiritum sanctum, unum Deum,
creaturarum omnium conditorem atque rectorem, facere
quae vult in caelo et in terra. cuius si pietatem quaeris, audi
breviter comprehensum *Adiutor in opportunitatibus, in tribu-*
latione: si potentiam, ausculta *Et quis resistit potestati tuae?* 25
si iustitiam, lege *Qui iudicabit orbem terrae in aequitate.* nam

17. Ps. 77, 2. 23. Ps. 134, 6. 24. Ps. 9, 10. 25. Ps. 75, 8;
Sap. 11, 22. 26. Ps. 9, 9 et 95, 13.

1. sarciantur E saciantur Q 3. div. script. BU 5. in om. EQ
div. script. V doctorum BU 6. exercens Fθ? 8. et merito V²
notitiam B 16. psalmo om. V 18. vincant V 19. adorabili
cognitione M 21. et Filium et Θ 22. ante facere add. potentem rec.
24. comprehensam CXQ 25. resisset G resistat H 26. qui:
quia H iudicabit MH -avit cett.

et ubique esse totum Deum manifestissime declaratur, dicente Psalmographo: Quo ibo ab spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? si ascendero in caelum, tu illic es; si descendero in infernum ades, et cetera quae de illa maiestate sacris lectionibus continentur.

2. Istas siquidem litteras non ratio humana repperit, sed hominibus sanctis virtus caelestis infudit; quas tunc bene datur intellegi, quando eas vera et utilia praedicare mens devota crediderit. quid enim in illis litteris utilitatis et
10 suavitatis non invenies, si purissimo lumine mentis intendas? lectio cuncta virtutum est, verbum non inaniter cadens, nec tardat effectus quod promittit affatus, oboedientibus conferens aeternam salutem, superbis restituens perenne supplicium. atque ideo eam non solum audire sed implere sanctis
15 operibus commonemur; modo siquidem caritatem Dei et proximi monet, modo ut saeculi peritura contemnas insinuat, | col. 1132 modo ut illam patriam recorderis in qua es perpetue mansurus infundit, patientiam monet, spem tribuit, humilitatem proficuum laudat, superbiam ruinosam semper accusat, pias
20 elemosinas creberrime fieri persuadet. tunc quod supra omnes pietates indulgentissimum est, acceptam sibi paenitentiam Iudex ipse testatur, quando etiam verba quibus rogetur clementissimus Redemptor indulget, terret ut corrigat, iudicium minatur ut parcat, et sic nos praecipit vivere ut
25 piis angelis mereamur esse consortes, fiatque illud in nobis

2. Ps. 138, 7-8. 11. cf. III Reg. 8, 56.

2. ab: a FVQH et om. F quo alterum om. H (add. H²) 3. in caelum . . . descendero om. G caelo B in alt.: ad θ 4. quae om. Θ 10. invenietis . . . intendatis H mentis om. U 11. lectio divina cuncta virtus est H 12. affatus: affectus UH 13. perennis H 15. commonemus Θ commonem G commonet CXQ commoneo H 17. perpetuo VC²Q 19. laudant et accusant B (corr. B²) 21. acceptum V patientiam U 23. rogatur CQ 24. praecepit EQH vivere praecepit Q 25. fietque θ fiat quo G

quod nimis suave atque perpetuum est, ut sit Deus omnia in omnibus; deinde ut eum videamus sicuti est, et sic de gloriae ipsius copia compleamur, ut nulla ulterius indigentiae sterilitate fatigemur. talibus ergo iussis quis parere non ambiat, nisi qui omnimodo in aeternum perire festinat? ultra omnes
5 dementias est Redemptoris sui iussa neglegere, et crudelissimi hostis vota complere. quot verba, tot praemia; quot sententiae, totidem ultiones! nihil vacat ab utili doctrina, nisi cum silet lingua magnalia. o si nunquam cessaretur a talibus! peccatis profecto tolleretur locus, si otiosum tempus non
10 haberet mens inquieta mortalium.

3. His beneficiis larga pietate collatis, addita est nobis sanctae Trinitatis adorabilis et veneranda cognitio: quod vitae genus peccatis mortua gentilitas funditus ignorabat. restat nunc ut memoriam faciamus illorum qui libris suis
15 aliquid venerabiliter de sancta Trinitate dixerunt. ad confirmationem igitur fidei nostrae et hereticorum praecavendas insidias legendi sunt tredecim libri beati Hilarii, quos de sancta Trinitate profunda et disertissima nimis oratione conscripsit. sancti quoque Ambrosii quos de eadem re ad
20 Gratianum principem multo claros et venuste compositos designavit, deinde sancti Augustini quindecim libri, quos idem de Trinitate mirabili profunditate conscripsit, curiosa vobis intentione meditandi sunt. si quis vero de Patre et Filio et Spiritu sancto aliquid summam praeparat attingere,
25 nec se mavult longa lectione fatigare, legat Nicetae episcopi librum quem de Fide conscripsit, et doctrinae caelestis

1. I Cor. 15, 28.

2. I Iob. 3, 2.

3. copiam B 5. aeterna θ 6. redemptori BG crudelissimis B
9. ad magnalia U 10. peccati M peccato G profectu B 13. adoranda recc. venerabilis Q 15. facimus B (corr. B²) in libris U
16. ad adfirmationem CXQ (aff.) 19. ratione MH 21. multum V²H (claro et venusto sermone V²) 23. de sancta Trin. CQ recc.
26. mavult . . . legat om. BU fatigari Θ nicitate BU niceti ΘH 27. et de θ doctrina BU

claritate completus in contemplationem divinam compendiosa brevitate perducitur; qui voluminibus sancti Ambrosii sociatus est, quos ad Gratianum principem destinavit. o inaestimabilis pietas virtusque Creatoris! *aperti sunt caeli*,
 5 sancta Trinitas cordibus fidelium patefacta resplenduit, et paganitas, quae honorem occupaverat alienum, a vero Domino confutata discessit.

4. Utiles etiam sunt ad instructionem ecclesiasticae disciplinae memorati sancti Ambrosii *de Officiis* melliflui libri
 10 tres, necnon et beati Augustini *de Vera Religione* liber unus et *de Doctrina Christiana* libri quattuor; item eiusdem liber unus quem *de Agone Christiano* composuit, maxime vobis
 15 necessarius qui calcato saeculo desudatis in certamine Christiano. similiter etiam liber eiusdem quasi philosophiae moralis, quem pro moribus instituendis atque corrigendis ex divina
 col. 1133 auctoritate collegit *Speculum*que nominavit, magna | intentione legendus est. nam et sancti Augustini viginti duos libros quos *de Dei Civitate* confecit, infastidibili sedulitate
 20 curramus, ubi et Babylonia confusa, civitas diaboli, et splendida Hierusalem, urbs Domini Christi, in hominum conversatione competenti diversitate monstratae sunt. scripsit
 etiam quinque quaestiones de novo Testamento ad Honoratum presbyterum, et octoginta tres alias mirifica deliberatione
 25 purgare nec incauta temeritate delinquere, duos libros *Retractionum* sancti Augustini studiosa lectione percurrat, unde et se comat imitando, et agnoscit quantam sapientiae copiam beatissimo Patri indulgentia divina contulerit, ut quem

4. *Matt.* 3, 16.

1. competendiosa B 2. perducetur V 4. pietas om. Θ 8. etiam: enim Θ 12-14. composuit . . . Christiano om. H 12. vobis est Q
 14. quasi: qua M 18. de civ. dei V 19. civitas om. Q 20. conversationem Θ 21. competendi B veritate BU 22. quaestiones
 quinque H 25. incaute ΘX derelinquere H 27. agnoscat UVG

nemo poterat fortasse reprehendere, ipse se videatur cautissima retractatione corrigere. longum est illius viri singula quaeque memorare, dum de eius opusculis indicatis codex non parvus | existat, qui quamlibet dicta ipsius breviter commemoret, p. 550
 tamen in numerosas progressus est paginas lectionum. 5

XVII. DE HISTORICIS CHRISTIANIS

1. Habent etiam post tractatores diversos relatores temporum et studia Christiana, qui ecclesiastica gravitate compositi per vicissitudines rerum mutabilitatesque regnorum lacteo quidem sed cautissimo nitore decurrunt. qui cum res
 10 ecclesiasticas referant, et vicissitudines accidentes per tempora diversa describant, necesse est ut sensus legentium rebus caelestibus semper erudiant, quando nihil ad fortuitos casus, nihil ad deorum potestates infirmas, ut gentiles fecerunt, sed arbitrio Creatoris applicare veraciter universa contendunt. 15
 —ut est Ioseppus, paene secundus Livius, in libris *Antiquitatum Iudaicorum* late diffusus, quem pater Hieronymus, scribens ad Lucinum Betticum, propter magnitudinem prolixi operis a se perhibet non potuisse transferri. hunc tamen
 ab amicis nostris, quoniam est subtilis nimis et multiplex, 20 magno labore in libris viginti duobus converti fecimus in Latinum. qui etiam et alios septem libros *Captivitatis Iudaicae* mirabili nitore conscripsit, quam translationem alii Hieronymo, alii Ambrosio, alii deputant Rufino; quae dum
 18. *ep.* 71, 5.

1. recomprehendere U resplendere X 2. retractatione FCXQ 3. indicandis V 4. qui: quam Q commemorat Θ 7. tractores BFΘ tractorios X 10. sed om. BU 11. accedentes Θ 12. rebus *post* semper *tr. recc.* 14. eorum VH gentilis CX 15. contendunt V contemnunt B 16. paene: Plinius H libris *codd.* (lybius M); *corr.* VQ in om. Q 17. iudaicarum V² *recc.* (cf. p. 45, l. 7) 20. inimicis F quoniam: que F qui VΘ? subtilissimis Θ (-imus VΘ *corr.*) nimis om. BUFV multiplex om. Q 23. conscripsi BU 24. quae dum: quaedam FΘ quae tum V

talibus viris ascribitur, omnino dictionis eximia merita declarantur. post haec autem legenda est historia quae ab Eusebio quidem decem voluminibus Graeco sermone conscripta, a Rufino autem cum adiectione temporum quae
 5 secuta sunt undecim libris monstratur explicita. post historiam vero Eusebii apud Graecos Socrates, Sozomenus et Theodoritus sequentia conscripserunt; quos a viro disertissimo Epiphano in uno corpore duodecim libris fecimus Deo auxiliante transferri, ne insultet habere se facunda
 10 Graecia neces[sarium, quod vobis iudicet esse subtractum. col. 1134 Orosius quoque, Christianorum temporum paganorumque collator, praesto vobis est, si eum legere volueritis. Marcellinus etiam, quattuor libros de temporum qualitatibus et positionibus locorum pulcherrima proprietate conficiens,
 15 itineris sui tramitem laudabiliter percurrit; quem vobis pariter dereliqui.

2. Chronica vero, quae sunt imagines historiarum brevissimaeque commemorationes temporum, scripsit Graece Eusebius; quae transtulit Hieronymus in Latinum, et usque ad
 20 tempora sua deduxit eximie. hunc subsecutus est superscriptus Marcellinus Illyricianus, qui adhuc patricii Iustiniani fertur egisse cancellos, sed meliore conditione devotus a tempore (Theodosii) principis usque ad fores imperii triumphalis Augusti Iustiniani opus suum Domino iuvante perduxit,
 25 ut qui ante fuit in obsequio suscepto gratus, postea ipsius imperio copiose amantissimus appareret. sanctus quoque Prosper chronica ab Adam ad Gensirici tempora et urbis depredationem usque perduxit. forte inveniatis et alios

1. eximiae H 2. quae: qui CX 5. monstrantur V explicata X 7-8. epiph. disert. V 9. se om. BU fecunda BU 10. gracia X gratia V 12. collatur BFH colatur CX nobis X vol. legere V marcellinum BV 13. libris Q 14. compositionibus BU 15. tramite BU 18. temporum comm. Θ 19. quae: quem V?θ hieronimum Θ latino B 22. meliori Θ²C²Q conditione: ditione Θ (dictione V) 23. Theodosii add. Pamelius 28. depredatione B²FV inveniatis U *recc.*

subsequentes, quia non desunt scriptores temporum, cum saecula sibi iugiter peracta succedant. sed cum te de memoratis rebus, diligens lector, expleveris, ingeniumque tuum divina fuerit luce radiatum, lege librum *de Viris illustribus* sancti Hieronymi, ubi diversos Patres atque opuscula eorum
 5 breviter et honoravit et tetigit: deinde alterum Gennadii Massiliensis, qui idem de scriptoribus legis divinae, quos studiose perquisiverat, certissimus indicavit. hos in uno corpore sociatos dereliqui, ne per diversos codices cognoscendae rei tarditas afferatur. 10

3. Sequuntur enim multarum lectionum venerabilium conditores. modo enim doctissimi viri aut libros divina inspiratione conficiunt, aut invicem se epistularum gratia consolantur, aut populos dulcissimo sermone deliniunt, aut cum hereticis vivacissima nimis altercatione conflagunt, ita ut
 15 quidam eorum singulari certamine controversias subeant, et iudicibus mediis gloriosa disceptatione conflagant. sic, cum pravus quisque destruitur, praestante Domino fidelissimus inde solidatur. tunc in illo choro sanctissimo atque facundissimo Patrum tibi eligere poteris, cum quo suavissime
 20 colloquaris. difficile quoque dictu est, quam frequenti occasione reperta Scripturas sanctas locis aptissimis potenter aperiant, ut subito transiens discas, quod te neglegenter praeterisse cognoscis. testes sunt doctissimi viri diversa laude praecipui, quibus velut stellis micantibus caelum fulget
 25 ecclesiae.

1. desunt: sunt Θ 2. moratis FV 6. hon. et: honorifice U gemnadii Θ 7. qui idem: quidem BUΘΞ qui U²C²Q quos: co B cum B²U 8. studio Θ certissimos BU unam B (*corr.* B²) 9. dereliqui BU reliqui *cett.* per: p' (*sic*) H, post *recc.* 11. multorum C -torum XG 14. populus FΘX 15. alterc. nimis U ita . . . certamine *post* delinunt (*sic* FV, l. 14) tr. V ita . . . conflagant *om.* U 17. conflagunt FV convincant *coniecit Garetius* 20. *post* tibi *add.* cum V (eum Pamelius) elegere Θ potueris V 21. dictu ΞQ dictum *cett.* frequenti: freti M 22. scripturis sanctis Θ 23. dicas Θ 25. stellas X 26. ecclesiae: obscuris G (*cf.* p. 58, l. 6) aecclesia H

XVIII. DE SANCTO HILARIO

Inter quos sanctus Hilarius Pictaviensis episcopus nimia
 profunditate subtilis et cautissimus disputator incedit,
 col. 1135 altasque divinarum Scripturarum | abyssus in medium reve-
 5 renter adducens, facit praestante Deo illuminata mente con-
 spici, quae prius parabolis velabantur obscuris.

XVIII. DE SANCTO CYPRIANO

Impossibile est omnino complecti, quantum inter alios
 scriptores (praeter iterationem baptismatis, quam usus atque
 10 ratio repudiavit ecclesiae) conferat beatissimus Cyprianus,
 velut oleum decurrens in omnem suavitatem, lingua composita
 declamator insignis doctorque mirabilis. quantos enim ille
 dubitantes non pertulit labi, lapsos vero firmissima praedi-
 catione solidavit, confessores ad martyrium usque perduxit!
 15 et ne minor esset praedicationibus suis, ipse quoque martyrii
 corona Domino praestante decoratus est. nam inter alia quae
 nobis facundiae suae clara monumenta dereliquit, in exposi-
 tione orationis dominicae, quae contra subripiencia vitia velut
 invictus clypeus semper opponitur, libellum declamatoria
 20 venustate conscripsit.

p. 551

XX. DE SANCTO AMBROSIO

Sanctus quoque Ambrosius, lactei sermonis emanator, cum
 gravitate acutus, inviolenta persuasione dulcissimus, cui fuit
 aequalis doctrina cum vita, quando ei non parvis miraculis
 25 gratia divinitatis arrisit . . .

11. cf. Ps. 132, 2.

5. deo: domino UΘCQ 9. praeterita ratione bapt. V iteratione F
 (quid θ, incertum) atque om. V 10. ratio: gratia Θ 13. labe M
 vere ut vid. ΘΞH¹ 14. usque: ipse Θ 18. subrepiencia B
 subrepiencia UΘ (cf. Ludovici Traube in Varias indicem p. 587) 22.
 lacte CX seminatore U 23. perviolenta ΘΞQ 25. arriserit U

XXI. DE SANCTO HIERONYMO

1. Beatus etiam Hieronymus, Latinae linguae dilatator
 eximius,—qui nobis in translatione divinae Scripturae tantum
 praestitit, ut ad Hebreum fontem paene non egeamus
 accedere, quando nos facundiae suae multa cognoscitur 5
 ubertate satiasse,—plurimis libris, copiosis epistulis fecit
 beatos, quibus scribere Domino praestante dignatus est.
 planus, doctus, dulcis parata copia sermonum ad quam-
 cumque partem convertit ingenium: modo humilibus suaviter
 blanditur, modo superbiorum colla confringit, modo deroga- 10
 toribus suis vicem necessaria mordacitate restituens, modo
 virginitatem praedicans, modo matrimonia casta defendens,
 modo virtutum certamina gloriosa collaudans, modo lapsus
 in clericis atque monachis pravitate accusans. sed tamen,
 ubicumque se locus attulit, gentilium exempla dulcissima 15
 varietate permiscuit, totum explicans, totum exornans, et
 per diversa disputationum genera disertus semper et aequalis
 incedens. nam cum aliquos libros magna ubertate protendat,
 tamen pro dulcedine dictorum finis eius semper ingratus est.
 quem in Bethleem habitasse, otiosum fuisse non arbitror, nisi 20
 ut in | terra illa miraculorum ad instar solis eius quoque ab col. 1136
 Oriente nobis lamparet eloquium.

2. Is epistulam suam ad Paulinum ex senatore presbyterum
 mirificam destinavit, docens quemammodum Scripturas

23. ep. 53.

4. paene: pen CX ageamus BG 5. nos om. BU 7. beatus BCGH
 8. copio FV 9. ingenio FVCXQ 10. collo V 11. necessariam orda
 civitate B¹ 12. virginitate M matrimonio B 13. conlaudas B
 lapsos Q 17. per diversa: per versa B 18. magna ub. libros V
 pertendat U perprotendat CX propendat G 19. pro om. CQ dicto-
 rum suorum semper gratus est V² 20. fuisse om. V² recc. 22. nobis
 om. U iam paret QH 23. ex: et BUΘ senatorem UV?θ
 senare B praesbyterium M

divinas adhibita cautela perlegeret, ubi breviter virtutem uniuscuiusque libri veteris et novi Testamenti mirabiliter indicavit. quem si ante repperissem, eloquentiae ipsius cedens contentus fortasse fuero de eadem parte nihil dicere. sed
 5 quia et ille alia et nos diversa in opere iam confecto Domino largiente conscripseramus, credo quod lector diligens et in hoc opusculo non inutiliter occupetur. ille enim scripsit ad divinae legis novum lectorem, qui tamen erat litteris saecularibus eruditus, ut etiam librum de Theodosio principe pruden-
 10 ter ornateque confecerit; nec illa tempestate, ut datur intellegi, tantos scriptores suae partis habuit, quos eum in ordinem legere commoneret, quoniam illo tempore milites Christi in gymnasio legis divinae salutari adhuc sudore laborabant, inter quos et ipse postea multa conscripsit. nobis
 15 vero fuit causa diversa, primum quod ad fratres simplices et impolitos scripsimus instruendos, ut per multos auctores, qui iam nostra aetate declarati sunt, caelestium Scripturarum plenitudine compleantur, ut non tam ex nobis, qui huius rei pauperes sumus, quam ex copiosis et antiquis Patribus laudabiliter imbuantur. sed ne aliquid eis deesse possit, qui ad
 20 studia huius saeculi non fuerunt, tam de artibus quam de disciplinis saecularium litterarum in secundo volumine breviter credidimus ammonendos, ut simplicibus viris famuletur et mundanarum peritia litterarum, quae praeter additamenta
 25 quorundam doctorum ab Scripturis divinis cognoscitur esse progressa. ita fit ut nec vituperatio de nova praesumptione nos carpiat, et de parvulo nimis obsequio gratiae forsitan momenta proveniant.

3. quam V² 6. et om. X 8. tamen: tantum H 11. patris M partes Θ 12. ordine QH 14. laborant FV inter: in ΘΞQ
 15. simplices: simul FV (et Θ ante corr.?) 18. ut: et Θ rei: regis G 19. partibus V 22. saecularium om. Θ (add. Θ²)
 23. credidimus BU credimus cett. 26. progressam Θ fit: sit X
 27. carpeat Θ carpat UV²Θ²C²X²Q² parvulo nimis: parvo luminis Θ
 28. momen CG nomen XQ perveniant U perveniat Q

XXII. DE SANCTO AUGUSTINO

Ipse etiam doctor eximius beatissimus Augustinus, debellator hereticorum, defensor fidelium et famosorum palma certaminum, in quibusdam libris nimia difficultate reconditus, in quibusdam sic est planissimus, ut etiam parvulis probetur; acceptus; cuius aperta suavia sunt, obscura vero magnis utilitatibus farcita pinguescunt. huius autem ingenii vivacitatem si quis nosse desiderat, libros ipsius *Confessionum* legat, ubi se refert omnes mathematicas disciplinas sine magistro comprehendisse, quas aliis sub doctis expositoribus vix datur
 10 attingere. symbolum quoque nostrum, vadem fidei, testimonium recti cordis, promissionis insolubile sacramentum, frequenti expositione patefecit, ut profundius intellegentes col. 1137
 illa quae credere nos profiteamur, cautissime promissa servemus. legendus est etiam liber eiusdem, ubi diversas hereses
 15 post Epiphanium pontificem compendiosa brevitate complexus est, quando nullius sanae mentis acquiescit ingenium in illas cautes incedere in quas alterum cognoverint pertulisse naufragium. illorum siquidem sensus omnino cavendus est, quos provida damnavit ecclesia, et si quid tale modo prae-
 20 sumitur, cauta nimis observatione declinetur.

XXIII. DE ABBA EUGIPPPIO ET ABBA DIONISIO

1. Convenit etiam ut presbyteri Eugippii opera necessaria legere debeatis, quem nos quoque vidimus, virum quidem

8. *Conf.* IV c. 16.

4. libris . . . quibusdam om. GQ reconditur V²CX 6. magis FV
 7. pinguescant Q 8. confessionem Θ 9. se om. UH (refert se H²) 10. alii MH 11. vatem MΘ 14. servemur CG 15. etiam in B (corr. B²) 17. nullus H sane UFVΞH 18. incederet B incidere UΘΞQ
 cognoverunt G cognoverit UQV²Θ²C²H² 18-19. naufr. pertulisse M
 20. quid: quidem FV tal X talem V tali CQΘ²X² 22. abba (sic) bis MΘ abb. UV abbate Θ²QH (cf. p. 10, l. 9) 23. necessario V

non usque adeo saecularibus litteris eruditum, sed Scripturarum divinarum lectione plenissimum. hic ad parentem nostram Probam, virginem sacram, ex operibus sancti Augustini valde altissimas quaestiones ac sententias diversasque res 5 deflorans, in uno corpore necessaria nimis dispensatione collegit et in trecentis triginta octo capitulis collocavit. qui codex, ut arbitror, utiliter legitur, quando in uno corpore diligentia studiosi viri potuit recondi, quod in magna bibliotheca vix praevaleret inveniri.

10 2. Generat etiam hodieque catholica ecclesia viros illustres
P. 552 probabilium dogmatum decore fulgentes. fuit enim nostris temporibus et Dionisius monachus, Scythia natione sed moribus omnino Romanus, in utraque lingua valde doctissimus, reddens actionibus suis quam in libris Domini legerat aequitatem. 15 Scripturas divinas tanta curiositate discusserat atque intellexerat, ut, undecumque interrogatus fuisset, paratum haberet competens sine aliqua dilatione responsum. qui mecum dialecticam legit, et in exemplo gloriosi magisterii plurimos annos vitam suam Domino praestante transegit. 20 pudet me de consorte dicere, quod in me nequeo reperire. fuit enim in illo cum sapientia magna simplicitas, cum doctrina humilitas, cum facundia loquendi paritas, ut in nullo se vel extremis famulis anteferebat, cum dignus esset regum sine dubitatione colloquiis. interveniat pro nobis qui 25 nobiscum orare consueverat, ut cuius hic sumus oratione suffulti, eius possimus nunc meritis adjuvari. qui petitus ab Stephano, episcopo Salonitano, ex Graecis exemplaribus

3. nostrum θ 4. altissimis BUΘX (beatissimis FV) questionum F-onem V 5. necessaria: diligentia Q necessarias U dispensationes BU 6. et octo M 7. legetur CXQ 8. viri om. BU potui B poterit Q in om. BU (add. B²) 9. invenire Bθ 10. generatque et. hodie U illos tres BG 11. probalium VC enim etiam U 13. utraque: veraque CX 14. in om. M 16. paratus θ 18. et om. G exemplo: templo H 19. et transegit Ξ 22. fecundia B 23. dignis FVQ¹ 24. vobis Θ 26. meritis nunc Q 27. Salonitana FV solitano U

Canones ecclesiasticos moribus suis pares, ut erat planus atque disertus, magna eloquentiae luce composuit, quos hodie usu celeberrimo ecclesia Romana complectitur. hos etiam oportet vos assidue legere, ne videamini tam salutes ecclesiasticas regulas culpabiliter ignorare. alia quoque multa ex Graeco 5 transtulit in Latinum, quae utilitati possunt ecclesiasticae convenire; qui | tanta latinitatis et graecitatis peritia fungebatur, ut quoscumque libros Graecos in manibus acciperet, Latine sine offensione transcurreret, iterumque Latinos Attico sermone relegeret, ut crederes hoc esse conscriptum, quod 10 os eius inoffensa velocitate fundebat.

3. Longum est de illo viro cuncta retexere. qui inter reliquas virtutes hoc habuisse probatur eximium, ut, cum se totum Deo tradidisset, non aspernaretur saecularium conversationibus interesse, castus nimium cum alienas cotidie 15 videret uxores, mitis cum furentium vaesano turbine pulsaretur. fundebat lacrimas motus compunctione cum audiret garrula verba laetitiae, ieiunabat sine exprobratione prandentium, et adeo convivii gratanter intererat ut inter epulas corporales inquisitus spiritales semper copias exhiberet. quod 20 si tamen aliquando comederet, parvo quidem cibo sed tamen escis communibus utebatur. unde summum genus aestimo patientiae inter humanas esse delicias et abstinentiae custodire mensuram. sed ut bona mentis eius infucata laude referamus, erat totus catholicus, totus paternis regulis perseveranter 25 adiunctus, et quicquid possunt legentes per diversos quaerere, in illius scientia cognoscebatur posse fulgere. cuius nomini

1. ecclesiasticorum Q partes B patres X, om. Θ 2. magnae BUΘ eloquentiae BU 4. nos θ salutarem B 5. alio Bθ 6. utilitate Bθ ecclesiae Θ 7. quia M qui tanta: quanta V fungebantur Fθ 9. sine aliqua M 10. scriptum M 13. probabatur MΞH 14. asperneretur H 15. castum Fθ 16. fererentium F fere gentium V ferentium θ 17. modus B 19. et om. ΞQH gradanter Fθ grantanter BM 20. copias semper V 24. mensura M infugata BG 27. nomine θΞ

glorioso aliqua pravi homines calumniose nituntur ingerere, unde sua videantur errata aliquatenus excusare. sed ille iam saeculi perversitate derelicta, praestante Domino in ecclesiae pace susceptus, inter Dei famulos credendus est habere consortium.

4. Dicerem adhuc fortasse reliqua de sancto viro, quae nobis totius probationis veritate comperta sunt. sed necesse est ut propositum nostrum potius exsequamur, ne, cum simus debitores alterius promissionis, aliud diu referre im-
10 portuna loquacitate videamur. et ut vobis in regulis fidei nulla possit nocere subreptio, legite quas habetis in promptu synodum Ephesenam et Calchedonensem necnon et *Encyclia*, id est epistulas confirmationis supradicti concilii; quae si diligenter excurritis, versutiae improborum nulla vobis occa-
15 sione praevallebunt.

XXIII. RECAPITULATIO GENERALIS, QUO STUDIO SCRIPTURA SANCTA LEGENDA SIT

1. Demus itaque operam, et post introductorios libros auctoritatem cum expositoribus suis sedula intentione curra-
20 mus, viasque intelligentiae Patrum labore repertas pio studio subsequamur, non ad quaestiones inanissimas avida superfluitate tendamus. quod dictum rationabiliter in tractatoribus probatissimis invenitur, hoc procul dubio credamus esse divinum; si quid dissonum aut discordans Patrum regulis conti-
25 gerit inveniri, vitandum esse iudicemus. origo enim saevissimi
col. 1139 erroris est in suspectis auctoribus amare | totum, et sine

1. parvi V	2. iam: tam $\theta\Xi$ (<i>olim</i> tamen θ)	4. susceptus:
sepultus V	famulos: populos M^1	8. ex aqua remur B
videamus $F\theta$	11. posse B	14. nobis θ ocasiones B
studio <i>om.</i> $F\theta$	18. $\kappa\mu\iota$ ante demus <i>add.</i> M, K <i>add.</i> CX	opera BMU
19. sedula: legenda θ	21. ianissimas B	22. dicto B
Ξ contingit B	26. auctori H	

iudicio defendere velle quod invenis; scriptum est enim *Omnia probate, quod bonum est tenete.*

2. Sed ut in summam quae sunt dicenda complectar, cuncta quae antiqui expositores probabiliter dixerunt, sollicita mente tenenda sunt; illa vero quae ab eis intractata
5 relictasunt, ne infructuoso labore fatigemur, primum rimanda sunt, quas virtutes habeant aut ad quae nos instituta perducant, deinde quid nos velint de se legendo contrahere. nam licet textus planissimus esse videatur et historica relatione reluceat, modo tamen aut iustitiam persuadet aut impietatem
10 redarguit, aut tolerantiam praedicat aut vitia mobilitatis accusat, aut superbiam damnat aut bona humilitatis exaltat, aut impacatos reprimat aut caritate plenissimos consolatur, aut aliquid tale commemorat quo ad probos mores incitet et a nefariis cogitationibus respectu pietatis abducatur. Deus enim
15 si solis bonis praemia polliceretur, benignitas ipsius neglecta tepesceret; si vero malis iugiter minaretur exitium, desperatio salutis praecipitaret ad vitia. et ideo pius Redemptor pro salute nostra utrumque moderatus est, ut et peccatores denuntiata poena terreat et bonis digna praemia compro-
20 mittat.

3. Quapropter ad intentiones librorum generaliter semper animus erigatur, mentemque nostram in illa contemplatione defigamus, quae non tantum auribus sonat sed oculis interioribus elucescit. nam etsi simplex videatur esse relatio, nihil
25 vacuum nihil otiosum divinis litteris continetur, sed semper

2. I *Thess.* 5, 21.

2. tene B	3. ut: et ut Q	in <i>om.</i> Q	summa BUV	5. tractata B
(<i>corr.</i> B ²)	6. fatigemur $\theta\Xi Q$ (<i>corr.</i> V)	primo BU	primum <i>cett.</i>	
10. tristitiam <i>recc.</i>	pietatem θ	11. tollerentia B	13.	
impacatos: peccatum U	14. improbos B ² U	probes H	incitat B	
et antefariis B	15. abducatur <i>recc.</i>	aliquot adducatur <i>cett.</i>	16. benignitatis V	
17. tepesserat BU	18. precitaret B	23. contemplationem θ		
(illam θ^2)	24. personat M	25. etsi: et M		

ad utilitatem aliquam dicitur, quae rectissimis sensibus salubriter auriatur. et ideo quando bona referuntur, ad imitationem protinus erigamur; quando facinora puniendana rantur, operari talia formidemus. ita fit ut semper aliquid
5 utilitatis adquiramus, si quapropter referuntur advertimus.

p. 553 XXV. COSMOGRAPHOS LEGENDOS A MONACHIS

1. Cosmographiae quoque notitiam vobis percurrendam esse non immerito suademus, ut loca singula, quae in libris sanctis legitis, in qua parte mundi sint posita evidenter
10 gnoscere debeatis. quod vobis proveniet absolute, si libellum Iulii Oratoris, quem vobis reliqui, studiose legere festinetis; qui maria, insulas, montes famosos, provincias, civitates, flumina, gentes ita quadrifaria distinctione complexus est, ut
15 paene nihil libro ipsi desit, quod ad cosmographiae notitiam cognoscitur pertinere. Marcellinus quoque, de quo iam dixi, pari cura legendus est; qui Constantinopolitanam civitatem et urbem Hierosolimorum quattuor libellis minutissima |
col. 1140 ratione descripsit.

2. Deinde *Penacem* Dionisii discite breviter comprehensum, ut quod auribus in supradicto libro percipitis, paene oculis intuentibus videre possitis. tum si vos notitiae nobilis cura flammaverit, habetis Ptolomei codicem, qui sic omnia loca evidenter expressit, ut eum cunctarum regionum paene
25 monachos decet, animo percurratis quod aliquorum peregrinatio plurimo labore collegit.

1. quae: qui Ξ H salubribus M 2. hauriatur M Θ Ξ 3. erigamus F(θ ?) Ξ ponienda B 4. fit: sit BU 7. cosmographis Θ G -phi CXQ 8. ut: et B quae: qui CXQ 9. sunt Θ agnoscere H 10. proveniet vobis M 11. relegere M 14. cosmographi V ad cognoscendam cosm. not. pertinet Q 15. quoque om. Θ 18. conscripsit Θ 20. scripto ante libro add. Θ libri B, om. U 25. quo B 26. plurima Θ

XXVI. DE NOTIS AFFIGENDIS

1. Illud etiam indicandum esse curavimus, ut vos labor noster instrueret et qualicumque munusculo studium vestrae sanctitatis ornaret: praestante Domino quantum aut senes aut longa peregrinatione fatigatus relegere praevalui, quibusdam
5 codicibus Patrum praesentes notas minio designatas, quae sunt indices codicum, singulis quibusque locis, ut arbitror, competenter impressi. nam expositionibus Octateuchi hanc dedimus notam $\overline{\text{OCT}}$, alteram Regum $\overline{\text{REG}}$, tertiam Psalterii $\overline{\text{PSL}}$, quartam Salomonis $\overline{\text{SAL}}$, quintam Prophetarum $\overline{\text{PROP}}$,
10 sextam Agiographorum $\overline{\text{AGI}}$, septimam Evangeliorum $\overline{\text{EV}}$, octavam Epistulis Apostolorum $\overline{\text{AP}}$, nonam Actibus Apostolorum et Apocalypsi $\overline{\text{AAA}}$. quas in primordiis codicum, quos tamen sub ipso studio transire praevalui, semper ascripsi, ut
15 vos illas in textu positas sine ambiguitate possitis agnoscere, si paginas singulas studiosa mente curratis.

2. Tunc si placet, qui tamen plurima lectione praesumitis, per tractatores probatissimos imitatio vobis facilis subiacebit. ita fiet ut aliud inde genus expositionis acutissimum pulcherrimumque nascatur, et quod forsitan priores nostri in com-
20 mentis suis minime dilucidaverunt, ibi aliquatenus reperiatur esse declaratum. —idiomata quoque legis divinae, id est, proprias dictiones, tali $\overline{\text{FP}}$ karactere signavimus, ut ubicumque reperta fuerint, verba ipsa nulla praesumptione
25 violentur.

2. iudicandum VG 4. aut prius: ut BU senis GH senex UX²Q 5. longa om. Q longe H 6. minio om. θ omnino FV quae: qui CXQ 9. alterum VCXQ altera H 10. $\overline{\text{PSL}}$ B $\overline{\text{PSAL}}$ U; om. G; $\overline{\text{PS}}$ cett. pphet F PROP. V (quid θ , incertum) $\overline{\text{pf}}$ Ξ Q $\overline{\text{pf}}$ H 11. $\overline{\text{AGI}}$ MU $\overline{\text{AG}}$ cett. A verbo septimam deficit M evangelicorum FV 12. octavam: $\overline{\text{OCT}}$. Θ Ξ QH (corr. VG) actus V 15. cognoscere H 17. placit CX 18. probatissimus CX facile Θ H 19. expositionibus FV actissimum B aptissimum B²U 20. quo B 21. delucidaverunt Ξ QH reperiuntur Θ 22. declarata V 23. dictionis BU $\overline{\text{PAP}}$ BU²V (post karactere tr. V) $\overline{\text{PPI}}$ X karacta BU, omissis sign. ut ubic. reperta 25. violenter BV

XXVII. DE SCHEMATIBUS AC DISCIPLINIS

1. Illud quoque commonendum esse credidimus: quoniam
 tam <in> litteris sacris quam in expositoribus doctissimis
 multa per schemata, multa per definitiones, multa per
 5 artem grammaticam, multa per artem rethoricam, multa
 per dialecticam, multa per disciplinam arithmetica[m],
 multa per musicam, multa per disciplinam geometricam,
 multa per astronomicam intellegere possumus, non ab
 re est instituta saecularium magistrorum, artes scilicet ac
 10 disciplinas | cum suis divisionibus, in sequenti libro paucis
 col. 114¹ attingere, quatenus et qui talia didicerunt breviter ammo-
 neantur, et qui latius legere fortasse minime potuerunt,
 aliquid exinde compendiosa brevitate cognoscant. est enim
 rerum istarum procul dubio, sicut et Patribus nostris visum
 15 est, utilis et non refugienda cognitio, quando eam in litteris
 sacris, tamquam in origine generalis perfectaeque sapientiae,
 ubique reperis esse diffusam. nam cum ibi reddita fuerint
 atque monstrata, sensus noster ad intellegendum modis omni-
 bus adiuvatur.

20 2. Sit ergo antiquorum labor opus nostrum, ut, quae illi
 latius plurimis codicibus ediderunt, nos brevissime, sicut iam
 dictum est, secundo volumine collecta pandamus, et quod
 illi ad exercendas versutias dirivaverunt, nos ad veritatis
 obsequia laudabili devotione revocemus; quatenus quae inde
 25 furtive sublata sunt, in obsequium rectae intellegentiae
 honesta conditione reddantur. opus quidem, ut arbitror,
 necessarium, sed considerata difficultate perarduum, in duo-
 bus libris comprehendere velle divinarum et humanarum

2. credimus BUF¹θ¹ 3. tam in UV tam *cett.* sacris litteris *recc.* 9.
 est: esse U 11. et *om.* BU (equi *olim* B) 14. dubia B 16.
 originem GH 17. cum *om.* Q ubi Ξ Q 18. monstrati Θ Ξ 20. ut
 quae: aque B atque B² et quae U 25. furtivi CX

fontes copiosissimos litterarum, ubi Sedulii versus illi dicendi
 sunt:

‘Grandia posco quidem, sed tu dare grandia nosti,
 quem magis offendit, quisquis sperando tepescit.’

XXVIII. QUID LEGANT QUI SCRIPTURAS 5
 LOGICAS INTROIRE NON POSSUNT

1. Quod si quorundam simplicitas fratrum non potuerit
 quae sunt in sequenti libro deflorata cognoscere, quia paene
 brevitatis omnis obscura est, sufficiat eis summatim earum
 rerum divisiones, utilitates virtutesque perpendere, ut ad 10
 agnoscendam legem divinam fervida mentis intentione rapian-
 tur. per diversos enim sanctissimos Patres invenient, unde
 desiderium suum plenissima possint ubertate satiare. tantum
 sit legendi sincerus affectus et intellegendi sobrium votum;
 tunc salutaris assiduitas eruditos efficiat, quos in prima fronte 15
 profunditas lectionis exterruit. |

2. Sciamus tamen non in solis litteris positam esse pru- p. 334
 dentiam, sed perfectam sapientiam dare Deum *unicuique prout*
vult. nam si tantum in litteris esset scientia rerum bonarum,
 qui litteras nesciunt utique rectam sapientiam non haberent. 20
 sed cum multi agrammati ad verum intellectum perveniant
 rectamque fidem percipiant caelitus aspiratam, dubium non

3. *Carmen Pasch.* I 349–50. 18. I *Cor.* 12, 11.

3. quidem posco Q 4. separando H 5. legunt V 6. introire:
 legere Q 9. earum *om.* V 10. ad *om.* B 11. cognoscendam VQ
 servida CX 13. satiari Θ 15. efficiet Θ Ξ QH (*sed* efficiat Θ
 efficiat G) fonte Θ C¹G¹ 16. exterruit: exercuit *recc.* *Post ex-*
terrui add. quod (quia H) non tantum litterati sed etiam qui litteras
 nesciunt accipiunt a Deo sapientiam *in margine* B, *in textu* H; *om. cett.*
 17. litteram B 19. esset in litteris H 21. grammati B (*corr.*
 B²) a grā matre U ad grammata F¹ a grammatica Vθ agrāmenti H
 22. asperitam B aspiratum Vθ

est puris ac devotis sensibus Deum concedere, quod eis iudicat expedire. scriptum est enim: *Beatus homo quem tu erudieris, Domine, et de lege tua docueris eum.* quapropter actibus bonis et orationibus assiduis expetendum est, ut ad veram fidem
5 operasque sanctissimas, ubi est vita nostra perpetua, Domino
col. 1142 comitante veniamus. legitur enim: *Nisi Dominus | aedifica-*
verit domum, in vano laborant qui aedificant eam.

3. Verumtamen nec illud Patres sanctissimi decreverunt, ut saecularium litterarum studia respuantur, quia non exinde
10 minimum ad sacras Scripturas intellegendas sensus noster instruitur; si tamen, divina gratia suffragante, notitia ipsarum rerum sobrie ac rationabiliter inquiratur, non ut in ipsis habeamus spem proventus nostri, sed per ipsa transeuntes desideremus nobis a *Patre luminum* proficuum salutaremque
15 sapientiam debere concedi. quanti enim philosophi haec solummodo lectitantes ad fontem sapientiae non venerunt, et vero lumine privati ignorantiae caecitate demersi sunt! quoniam, sicut a quodam dictum est, numquam potest plenissime investigari, quod non per viam suam quaeritur.

20 4. Multi iterum Patres nostri talibus litteris eruditi et in lege Domini permanentes ad veram sapientiam pervenerunt, sicut beatus Augustinus in libro *de Doctrina Christiana* meminit, dicens: 'Nonne aspicimus quanto auro et argento et veste suffarcinatus exierit de Aegypto Cyprianus, et doctor
25 suavissimus et martyr beatissimus? quanto Lactantius, quanto Victorinus, Optatus, Hilarius?' nos addimus Ambrosium ipsumque Augustinum atque Hieronymum multosque alios 'innumerabiles Graecos'. hoc etiam 'ipse fidelissimus

2. Ps. 93, 12. 6. *ibid.* 126, 1. 14. *Iac.* 1, 17. 22. II xl. 61.

1. esset V 4. expetendum: haec (hoc V) petendum Θ 5. operaque sanctissima H 7. in vanum B²U.FVθ².QD laboraverunt FH 8. patres illud *recc.* 11. notitiae Θ 13. profectus X per *om.* Θ 19. investigare BU 23. nonne: non V 24. sufascinus BU suffarcinus Q 28. fidelis H

Dei famulus Moyses fecit, de quo scriptum est quod *eruditus* fuerit *omni sapientia Aegyptiorum*'. quos nos imitantes cautissime quidem sed incunctanter utrasque doctrinas, si possumus, legere festinemus—quis enim audeat habere dubium, ubi virorum talium multiplex praecedit exemplum?—scientes
5 plane, sicut saepe iam dictum est, rectam veramque sapientiam Dominum posse concedere, sicut ait liber Sapientiae: *Sapientia a Domino Deo est et cum ipso fuit semper et permanet in aeternum.*

5. Quapropter toto nisu, toto labore, totis desideriis exqui-
10 ramus, ut ad tale tantumque munus Domino largiente pervenire mereamur. hoc enim nobis est salutare, proficuum, gloriosum, perpetuum, quod nulla mors, nulla mobilitas, nulla separare possit oblivio, sed in illa suavitate patriae cum Domino faciet aeterna exultatione gaudere. quod si alicui
15 fratrum, ut meminit Vergilius,

'Frigidus obstiterit circum praecordia sanguis',

ut nec humanis nec divinis litteris perfecte possit erudiri, aliqua tamen scientiae mediocritate suffultus eligat certe quod
20 sequitur:

'Rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes,'

quia nec ipsum est a monachis alienum hortos colere, agros exercere et pomorum fecunditate gratulari. legitur enim in psalmo cxxvii: *Labores fructuum tuorum manducabis; beatus es et bene tibi erit.*
25

6. Quod si huius studii requirantur auctores, de hortis

1. *Act.* 7, 22. 8. *Ecclus.* 1, 1. 17 et 21. *Georg.* II 484–5. 24. *Ps.* 127, 2.

2. acutissime quidam Θ 4. audiat VΞ 6. iam saepe ΘQ 13. quod: quoniam Θ 14. separare B possit *ante sep. tr. U recc.* 17. circum: cum B 21. rigui: rui V 22. nec: ne Θ (h)ortus Fθ 24. centesimo xxvii B cxxiiii GQ fructum B manuum tuarum *recc.* qui manducabis Q

col. 1143 scripsit pulcherrime Gargilius Martialis, qui et | nutrimenta
holerum et virtutes eorum diligenter exposuit, ut ex illius
commentarii lectione praestante Domino unusquisque et
saturari valeat et sanari; quem vobis inter alios codices reliqui.
5 pari etiam modo in agris colendis, in apibus, in columbis
necnon et piscibus alendis inter ceteros Columella et
Emilianus auctores probabiles extiterunt. sed Columella
sedecim libris per diversas agriculturae species eloquens ac
facundus illabatur, disertis potius quam imperitis accom-
10 modus, ut operis eius studiosi non solum communi fructu sed
etiam gratissimis epulis expleantur. Emilianus autem facun-
dissimus explanator duodecim libris de hortis vel pecoribus
aliisque rebus planissima lucidatione disseruit, quem vobis
inter alios lectitandum Domino praestante dereliqui.

15 7. Haec tamen cum peregrinis atque aegrotantibus prae-
parantur, fiunt caelestia, quamvis videantur esse terrena.
quale est enim languentes aut dulcibus pomis reficere aut
columborum fetibus enutrire, aut piscibus alere aut mellis
suavitate mulcere! nam cum vel *aquam frigidam in nomine*
20 suo Dominus pauperi praecipiat offerri, quanto gratius erit
diversis egentibus escas suavissimas dare, pro quibus in illo
iudicio fructum multiplicata possitis mercede recipere! non
debet neglegi, undecumque potest homini probabiliter sub-
veniri.

19. *Matt.* 10, 42; *Marc.* 9, 40.

1. quod pulcherrime Θ; *deinde add.* in nomini suo F, i. n. suo Dominus
V (*ex l.* 19) nutrimento *codd. praeter* UC²Q 6. in piscibus Θ
8. quattuordecim BU. xvi ΘΞH. xiii QD 9. disertus B desertis CX
10. studio Θ 11. explicantur Θ autem: etiam Θ facundissimus *om.* Θ
12. explanatos Θ explanatus Ξ 12. xii *codd.* libros V 13. plenis-
sima ΘH 15. aegrotibus Θ 16. videatur B 18. columbarum
UVGQH 19. mulceri ΘH² in nomine suo Dñs. *om. hinc* Θ 20.
pauperibus UH 22. positus BFΘ percipere H 23. subveniri
probabiliter V *Sequitur in BCX monasterii Vivariensis imago; spatium*
unius col. G, dimid. pag. ΘD

XXVIII. DE POSITIONE MONASTERII VIVARIENSIS SIVE CASTELLENSIS

1. Invitat siquidem vos locus Vivariensis monasterii ad
multa peregrinis et egentibus praeparanda, quando habetis
hortos irriguos et piscosi amnis Pellenae fluentia vicina, qui 5
nec magnitudine undarum suspectus habeatur nec exiguitate
temnibilis. influit vobis arte moderatus, ubicumque neces-
sarius iudicatur, et hortis vestris sufficiens et molinis. adest
enim cum desideratur, et cum vota compleverit remotus
abscedit; sic quodam ministerio devotus existens, nec horret 10
importunus nec potest deesse cum quaeritur. maria quoque
vobis ita subiacent, ut piscationibus variis pateant et captus
piscis cum libuerit vivariis possit includi. fecimus enim illic
iuvante Domino grata | receptacula, ubi sub claustro fideli p. 555
vetetur piscium multitudo, ita consentaneum montium 15
speluncis ut nullatenus se sentiat captum, cui libertas est et
escas sumere et per solitas se cavernas abscondere. balnea
quoque congruenter aegris praeparata corporibus iussimus
aedificari, ubi fontium perspicuitas decenter illabatur, quae
et potui gratissima cognoscitur et lavacris. ita fit ut mona- 20
sterium | vestrum potius quaeratur ab aliis, quam vos extranea col. 1144
loca iuste desiderare possitis. verum haec, ut scitis, oblecta-
menta sunt praesentium rerum, non spes futura fidelium;
istud transiturum, illud est sine fine mansurum. sed illic
positi, ad illa potius desideria transferamur, quae nos faciant 25
regnare cum Christo.

1. *Titulum om. codd. nonnulli* 3. nos Θ 4. peregrinis B 10.
sic: si Θ devotus ministerio H monasterio V (*modo post quodam*
add. V²) nec horret: ut nec oneret V² 12. aptus piscis Θ captos
piscis UH 13. includit H 14. gratia Θ 15. vagitur Ξ vagatur
C²X²Q consentanea Q -eus *recc.* 16. aptum V liberta Θ est et: est
Θ esset H 17-18. balneas . . . preparatas V aegris *om.* Θ 19.
quae: qui Ξ 20. *post* potui *ins.* quae de tam . . . deservunt (*ex p.* 76. l. 6)
FV gravissima Θ 24. illic: hic Q; *an* istic? 25. transferamus ΘΞQ

2. Cassianum presbyterum, qui conscripsit de institutione
fidelium monachorum, sedule legite et libenter audite, qui
inter ipsa initia sancti propositi octo principalia vitia dicit
esse fugienda. hic noxios motus animorum ita competenter
5 insinuat, ut excessus suos hominem paene videre faciat et
vitare compellat, quos antea confusione caliginis ignorabat.
qui tamen de libero arbitrio a beato Prospero iure culpatus
est, unde monemus ut in rebus talibus excedentem sub
cautela legere debeatis. cuius dicta Victor Mattaritanus,
10 episcopus Afer, ita Domino iuvante purgavit, et quae minus
erant addidit, ut ei rerum istarum palma merito conferatur;
quem inter alios de Africae partibus cito nobis credimus esse
dirigendum. cetera vero genera monachorum vehementer
accusat. sed vos, karissimi fratres, Deo iuvante eas partes
15 elegite, quas salubriter cognoscitur ille laudasse.

3. Nam si vos in monasterio Vivariensi, sicut credere di-
gnum est, divina gratia suffragante coenobiorum consuetudo
competenter erudiat, et aliquid sublimius defecatos animos
optare contingat, habetis montis Castelli secreta suavia, ubi
20 velut anachoritae praestante Domino feliciter esse possitis.
sunt enim remota et emitantia heremi loca, quando muris
pristinis ambientibus probantur inclusa. quapropter aptum
vobis erit elegere exercitatis iam atque probatissimis illud
habitaculum, si prius in corde vestro fuerit praeparatus
25 ascensus. legendo enim cognoscitis unum de duobus, quid
aut desiderare aut tolerare possitis. tantum est ut conversa-

2. et om. θ 3. prepositi BUG 4. noxius CX 5. excessos B fidere
B (pene fide reficiat U) 7. a om. F a beato om. Q 9. debetis V
victur E 10. afer ita: afferit a θ afferat a F afert a H auiuvante V
vivante H 12. quem: quae E 13. gera Fθ 15. eligite U legite
ΘEQ 17. post coenobiorum ins. quae de tam . . . efferantur (sic) θ (ex
p. 76, l. 6) 18. erudiat: audiat ΘE sublimibus B defectos ΘEQ
defactus H animus CXH 19. montis C²Q recc. montes cett.
castellis D secreti FV ubi om. Θ 20. vel CXQ 21. emitentia θ
(a) eminentia C²Q imitantia θ²X² recc. emicantia heremo V 23.
elegere FθE eligere cett. iam atque: iamque FV

tionis probitate servata, qui non valet sermonibus alios docere,
morum videlicet instruat sanctitate.

XXX. DE ANTIQUARIIS ET COMMEMORATIONE ORTHOGRAPHIÆ

1. Ego tamen fateor votum meum, quod inter vos quae- 5
cumque possunt corporeo labore compleri, antiquariorum
mihi studia, si tamen veraciter scribant, non immerito forsi-
tan plus placere, quod et mentem suam relegendo Scripturas
divinas salutariter instruunt et Domini praecepta scribendo
longe lateque disseminant. felix intentio, laudanda sedulitas, 10
manu hominibus praedicare, digitis linguas aperire, salutem
mortalibus tacitum dare, et contra diaboli | subreptiones col. 1145
illicitas calamo atramentoque pugnare. tot enim vulnera
Satanas accipit, quot antiquarius Domini verba describit.
uno itaque loco situs, operis sui disseminatione per diversas 15
provincias vadit; in locis sanctis legitur labor ipsius; audiunt
populi unde se a prava voluntate convertant, et Domino pura
mente deserviant; operatur absens de opere suo. nequeo
dicere vicissitudinem illum de tot bonis non posse percipere,
si tamen non cupiditatis ambitu sed recto studio talia noscatur 20
efficere. verba caelestia multiplicat homo, et quadam signi-
ficatione contropabili, si fas est dicere, tribus digitis scribitur
quod virtus sanctae Trinitatis effatur. o spectaculum bene
considerantibus gloriosum! arundine currente verba caelestia

13. cf. Catonem ap. Iul. Rufin. (Rhet. lat. min. p. 40, 8).

1. valeret D alios sermonibus Θ 2. murum BU instruet FG (quondam
θ?) 5. quicumque E 6. complere V 7. scribunt θ 8. bene
legendo C²Q 9. salubriter θ²Q instruant H 11. linguis Θ (corr. V)
12. tacitam θ²C²Q tacite U surreptionis VC 13. lamo B (corr. B²)
14. quot UVH quod cett. 17. domino post mente tr. CQ 19. tot:
doctor V doctorum V² 22. contropabili B contrabili U contrapabili
exc. Bern. con pabili D conprobabili VθGH inventicia Q (cf. p. 126,
l. 23)

describuntur, ut, unde diabolus caput Domini in passione fecit percuti, inde eius calliditas possit extinguui. accidit etiam laudibus eorum, quod factum Domini aliquo modo videntur emitari, qui legem suam, licet figuraliter sit dictum, omni-
5 potentis digiti operatione conscripsit. multa sunt quidem quae de tam insigni arte referantur, sed sufficit eos dici librariorum, qui librae Domini iustitiaeque deserviunt.

2. Sed ne tanto bono mutatis litteris scriptores verba vitiosa permisceant aut ineruditus emendator nesciat errata
10 corrigere, orthographos antiquos legant, id est, Velium Longum, Curtium Valerianum, Papirianum, Adamantium Martyrium de V et B, eiusdem de primis mediis atque ultimis syllabis, eiusdem de B littera trifariam in nomine posita, et Eutychem de aspiratione, sed et Focam de diffe-
15 rentia generis; quos ego quantos potui studiosa curiositate collegi. et ne quempiam memoratorum codicum obscuritas derelicta turbaret, quoniam antiquarum declinationum permixtione pro maxima parte confusi sunt, magno studio laboris incubui, ut in libro sequestrato atque composito, qui inscri-
20 bitur *de Orthographia*, ad vos defloratae regulae pervenirent, et dubietate sublata liberior animus viam emendationis incederet. Diomedem quoque et Theoctistum aliqua de tali arte

4. *Exod.* 31, 18 etc.

2. *post* extingui *add.* in H *mg.* manus saec. xii-xiii Qui autem penna, ut in quibusdam locis mos est, scribunt sacra verba, quid aliud verius aestimentur patrare quam se et alios, tam natos quam et innatos, impennare, quo ad caelestia libere possint evolare? accedit *recc.* aliquot ac credit Ξ accrevit C²Q 4. imitari UVQDH 5. digito H 6. quae . . . referantur *om.* θ (*cf. supra* p. 74, l. 17); quae . . . deserviunt *om.* FV (p. 73, l. 20) sufficite hos B sufficere hos U dicit BU 7. libere VH domino H deserunt θ deseviunt H 8. imitatis Ξ 11. Papi-
rianum *om.* BU 12. de primis . . . eiusdem *om.* Q 13. litteram Θ trifariam VQ trifaria *cett.* 15. quanto Θ (quantum V) 17. de-
clinatione B promixtione V permixtione H 18. pro maxima: propria Θ proxima UQD confusa Θ (partes confusae V²)
21. incideret BEQD

scripsisse comperimus; qui si inventi fuerint, vos quoque eorum deflorata colligite. forte et alios invenire possitis, per quos notitia vestra potius instruat. isti tamen qui memorati sunt, si assiduo studio relegantur, omnem vobis caliginem ignorationis abscidunt, ut quod hactenus ignoratum est;
habeatur ex maxima parte notissimum.

3. His etiam addidimus in codicibus cooperiendis doctos artifices, ut litterarum sacrarum pulchritudinem facies desuper decora vestiret, exemplum illud Dominicae figurationis ex aliqua parte forsitan imitantes, qui eos quos ad cenam
aestimat invitandos in gloria caelestis convivii stolis nuptialibus operuit. quibus multiplices species facturarum in uno codice | depictas, ni fallor, decenter expressimus, ut qualem col. 1146
maluerit | studiosus tegumenti formam ipse sibi possit elegere. p. 556

4. Paravimus etiam nocturnis vigiliis mechanicas lucernas
conservatrices illuminantium flammaram, ipsas sibi nutriendas incendium, quae humano ministerio cessante prolixè custodiant uberrimi luminis abundantissimam claritatem; ubi olei pinguedo non deficit, quamvis flammis ardentibus iugiter torreatur. 20

5. Sed nec horarum modulos passi sumus vos ullatenus ignorare, qui ad magnas utilitates humani generis noscuntur inventi. quapropter horologium vobis unum, quod solis claritas indicet, praeparasse cognoscor; alterum vero aquatile, quod die noctuque horarum iugiter indicat quantitatem, quia
frequenter nonnullis diebus solis claritas abesse cognoscitur, 25

10. *Matt.* 22, 11.

1. conscripsisse Θ 2. colligit H fortes B 5. abscedunt F θ
7. addimus BU Θ X 8. facias BU 9. vestire BU 10. emitantes F θ
11. aestimant θ *exc.* Bern. (Θ ?), aestimavit FV 12. operivit Θ CGD
operui H 13. nisi θ D fallar θ decenter *om.* Θ 14. eligere
BUVQDH 17. qui Ξ 18. oleo BD 19. defecit Ξ 22. utilitatis
CX 23. *post* quapropter *ins.* quae vobis . . . murmure (*ex* p. 79, l. 13) FV
25. quo die Θ codice *exc.* Bern. 26. *post* cognoscitur *ins.* quae vobis . . .
efficite (*ex* p. 79, l. 13) θ

miroque modo in terris aqua peragit, quod solis flammeus vigor desuper modulatus excurrit. ita quae natura divisa sunt, ars hominum fecit ire concorditer; in quibus fides rerum tanta veritate consistit, ut quod ab utrisque
 5 geritur per internuntios aestimes constitutum. haec ergo procurata sunt, ut milites Christi certissimis signis ammoniti ad opus exercendum divinum quasi tubis clangentibus evocentur.

XXXI. DE MEDICIS

- 10 1. Sed et vos alloquor fratres egregios, qui humani corporis salutem sedula curiositate tractatis, et confugientibus ad loca sanctorum officia beatae pietatis impenditis, tristes passionibus alienis, de periclitantibus maestis, susceptorum dolore confixi, et in alienis calamitatibus merore proprio
 15 semper attoniti; ut, sicut artis vestrae peritia docet, languentibus sincero studio serviatis, ab illo mercedem recepturi, a quo possunt pro temporalibus aeterna retribui. et ideo discite quidem naturas herbarum commixtionesque specierum sollicita mente tractate; sed non ponatis in herbis spem, non in
 20 humanis consiliis sospitatem. nam quamvis medicina legatur a Domino constituta, ipse tamen sanos efficit, qui vitam sine dubitatione concedit. scriptum est enim: *Omne quod facitis in verbo aut opere, in nomine Domini Iesu facite, gratias agentes Deo et Patri per ipsum.*
 25 2. Quod si vobis non fuerit Graecarum litterarum nota facundia, in primis habetis *Herbarium* Dioscoridis, qui herbas

21. *Ecclus.* 38, 1 et seqq.22. *Col.* 3, 17.

1. flammineus virgo H 2. itaque *codd.*
 hominum: humana H 4. quid Ξ
 8. edocentur Θ 12. impendis θ
 peritiae ΘH (peritiam decet *recc.*)
 legantur B 22. dubitatione: fine Θ
 Iesu Christi H 26. fecundia H

3. divisa f. (*sic; om. sunt*) CX
 5. estimas B aestimes esse Θ
 13. maestis F θ 15.
 16. accepturi CQ 20.
 23. aut in opere UFV θ CQ

agrorum mirabili proprietate dissevit atque depinxit. post haec legite Hippocratem atque Galienum Latina lingua conversos, id est *Tharapeutica* Galieni ad philosophum Glaucanem destinata, et anonymum quendam, qui ex diversis auctoribus probatur esse collectus. deinde Caeli Aureli *de* 5
Medicina et Hippocratis *de Herbis et Curis* diversosque alios medendi arte compositos, quos vobis in biblio|thecae col. 1147
 nostrae sinibus reconditos Deo auxiliante dereliqui.

XXXII. COMMONITIO ABBATIS CONGREGATIONISQUE MONACHORUM

10

1. Quapropter omnes, quos monasterii saepta concludunt, tam Patrum regulas quam praeceptoris proprii iussa servate, et libenter quae vobis salubriter imperantur efficite, quia magnae remunerationis est praemium sine aliquo murmure praeceptis salutaribus oboedire. vos autem sanctissimos viros 15
 abbates Calchedonium et Gerontium deprecor ut sic cuncta disponatis, quatenus gregem vobis creditum praestante Domino ad beatitudinis dona perducere debeatis. peregrinum igitur ante omnia suscipite, elemosinam date, nudum vestite, *esurienti panem* frangite, quoniam iste vere dicendus 20
 est consolatus, qui miseros consolatur.

2. Ipsos autem rusticos, qui ad vestrum monasterium pertinent, bonis moribus erudite; quos adiectarum pensionum pondere non gravetis. scriptum est enim: *Iugum meum suave*
 20. *Esai.* 58, 7. 24. *Matt.* 11, 30.

2. conversus *codd.* praeter UVGQ 3. trapeutica Θ 5. caelii aurelii
 VH 8. vestrae U reconditus CX 9. abb. (*sic*) BUG
 -que *om.* H Comm. ad abbatem monachosque facta Q 13. quae
 ... efficite *om. hinc* θ , quae ... murmure *om.* FV (*cf. p.* 77) 15. viros
 sanctissimos *recc.* 18. beatitudinis V θ 20. verus V 21. consulatus
 $\theta^2 X$ consultus C consolator B²UGH ante qui *ins.* et proximum ...
 clementissimus (*ex p.* 82, l. 17) FV 22. pertinet B 23. adiecturum
 pensionium Θ 24. enim post iugum *add.* U *recc.*

est et onus meum leve est. illud vero quod familiare rusticis comprobatur, furta nesciant, lucos colere prorsus ignorent, vivant innoxio proposito et simplicitate felici. secundus illis ordo conversationis purissimus imponatur; frequenter ad
5 monasteria sancta convenient, ut erubescant vestros se dici et non de vestra institutione cognosci. sciant etiam Deum ubertatem agris eorum dignanter infundere, si eum fideliter consueverint invocare.

3. Data est itaque vobis quaedam urbs propria, cives religiosi, in qua si concorditer et spiritaliter Domino praestante transigitis, caelestis iam patriae praefiguratione gaudetis. nolite amare desidiā, quam Domino cognoscitis odiosam. praesto vobis sunt sanctarum Scripturarum instrumenta dogmatica cum expositoribus suis, qui vere sunt floriferi campi,
15 caelestis paradisi poma suavia, unde et fideles animae salubriter imbuantur et linguae vestrae non caduco sed fructifero nimis instruantur eloquio. quapropter desideranter introite mysteria Domini ut sequentibus iter indicare possitis, quia magnae verecundiae pondus est habere quod legas et ignorare
20 quod doceas.

4. Et ideo futurae beatitudinis memores, vitas Patrum, confessiones fidelium, passionēs martyrum legite constanter, quas inter alia in epistula sancti Hieronymi ad Chromatium et Heliodorum destinata procul dubio reperitis, quae per
25 totum orbem terrarum floruerunt, ut sancta imitatio vos provocans ad caelestia regna perducatur; scientes quia non solum in agone sanguinis aut in virginitate carnis positae sint coronae, sed et omnes qui iuvante Deo vitia sui corporis vincunt

1. vere H rusticus VGX 2. locos B colore BVH 3. et simpl. felici om. V illi BV 5. ut: et BU 9. cives: ques E 11. transigitur E impatriae B praefigurationem Θ 13. sanctorum CX 14. veri Θ 16. nunc aduco B 22. confessiones: considerationem Θ 23. quasi H 24. destinata UQ -tam cett. rep(p)erietis UC²Q (repprietis C) quae: qui E²Q 25. floruerunt terrarum D 28. et om. B (add. B²)

recteque credunt, palmam sanctae remunerationis accipiunt. sed quo facilius, sicut dictum est, mortiferas mundi delectationes noxiaque blandimenta Domino praestante vincatis et sitis | huius saeculi, sicut de beatis legitur, transeuntes, ad col. 1148 illud semper primi psalmi festinate salutare remedium, ut 5 legem Domini diebus noctibusque meditemini. tunc non inveniet inimicus protervus locum, cum totum Christus occupaverit animum. nam et pater | Hieronymus pulchre p. 557 complexus est, dicens: 'Ama scientiam Scripturarum, et carnis vitia non amabis.'

5. Dicite mihi, viri prudentissimi, quid beatius quam illum habere propitium, quem iratum non valemus effugere? nam si praefectum vox praeconis enuntiet, si carpentum ipsius strepantibus rotis transire noscamus, nonne omnes voluptates cordis abicimus, dum conspectus ipsius reverentiamque 15 metuimus? Deus intonat per convexa caeli, fulgora demonstrat in nubibus, frequenter commovet fundamenta terrarum, et—pro dolor!—praesentia ipsius non timetur, qui ubique totus et omnipotens esse cognoscitur. quapropter absentem iudicem non credamus, et rei ad ipsius tribunalia non venimus. 20 qui minus peccat, gratias agat, quoniam desertus non est a Domini misericordia, ut praeceps laberetur ad vitia; qui plurimum deliquit, incessanter exoret. nemo se ad excusationes perfidas et subdola vota convertat. reos nos fateamur, qui absolute delinquimus. nihil est stultius quam illi velle 25 mentiri, cui nullatenus probatur illudi. parata est enim

4. cf. Hebr. 11, 13. 5. Ps. 1, 2. 9. ep. 125, § 11. 16. cf. Ps. 17, 13 seqq.

2. quod UH 6. meditemini E 7. cum om. CQ 12. iratum: iracundum Θ 15. conspectu F conspectum VDH 18. intimetur (om. non) V 20. veniemus U 21. non est desertus ΘD (a Dñi misericordia ante non tr. D) 22. ut: et B (corr. B²) 23. deliquit E²QH delinquit U se om. FV 24. et subd. vota om. U fateamur FCX 25. quia BU delinquimus FV estultius B stultius (om. est) B²U 26. enim BU, om. cett.

miser cordia, si petatur mente purissima. nulla est causa deterior apud pium iudicem, nisi quando subiectus suam neglegit sospitatem.

6. Oremus ergo, fratres karissimi, quatenus qui humano 5 generi tam magna largitus est, ut ovem perditam reportare suis humeris dignaretur et per incorporationis beneficium rumperet vincula peccatorum,

ut ignaris atque alienatis fidei arcana patefaceret, baptisma donaret, martyrium concederet, elemosinas fieri 10 suaderet,

sancta quoque nos orationis institutione purgaret, remittere nos fratribus peccata praeciperet, ut ipse quoque similiter *debita nostra* laxaret:

ut converteremur errantem, quatenus erroris nostri ligamina 15 solverentur:

ut paenitentiam summo studio quaereremus:

ut haberemus abundantiam caritatis circa Deum et proximum nostrum.

7. Super haec etiam communicationem corporis et sanguinis sui clementissimus Redemptor indulsit, quatenus pietas 20 Creatoris hinc maxime possit intellegi, cum nos tantis beneficiis, si tamen eum puro corde quaeramus, fecisset absolvi. addat ipse nunc quoque cumulum muneribus suis, sensus nostros illuminet, corda nostra purificet, ut Scripturas sanctas 25 mente purissima cognoscere mereamur et mandata ipsius suffragante nobis eius gratia compleamus.

6. cf. *Benedicti reg.* 27. 13. *Matt.* 6, 12.

1. misericordia Dei D	peccatur CX	pacatur C ²	placatur Q	2.
pium: pre FV	5. genere E	9. concederet et BU	feri	
suaderet: daret D	12. perciperet Fθ	14. converteremur V		
17. et proximum . . . clementissimus om. hinc F (cf. p. 79, l. 21)		19.		
superectiam B super etiam (om. haec) B ² U	23. quoque nunc V			
cumulus Fθ meribus B	25. et: ut F			

XXXIII. ORATIO

1. Praesta, Domine, legentibus provectum, quaerentibus legem tuam peccatorum omnium | remissionem, ut qui col. 1149 desiderio magno ad lumen Scripturarum tuarum pervenire cupimus, nullis peccatis caligantibus obscuremur. attrahe nos 5 ad te virtute omnipotentiae tuae; non relinquo sua voluntate vagari 'quos pretioso sanguine redemisti'; imaginem tuam in nobis non sinas obscurari, quae si te praestante defendatur, semper egregia est. non diabolo, non nobis liceat tua dona 10 subvertere, quia totum fragile est, quicquid tibi nititur obviare. audi nos, pie Rex, contra peccata nostra, et prius illa a nobis remove, antequam nos per ea iuste possis in tua examinatione damnare.

2. Quid nobis nostra insidiatur iniquitas? quid contra nos delicta conflagunt, creaturam tuam evertere cupiunt, quae 15 nulla substantiae firmitate consistunt? dicat certe diabolus, cur nos insaturabili dolore persequitur. numquid nos illi consilium dedimus, ut tibi Domino superbus existeret et de beatitudine collata caderet, cum tantae per te virtutis insignia possideret? sufficiat quod nos in Adam perculit: quare nos 20 cotidianis deceptionibus impius calumniator insequitur, et sicut ille a gratia tua per culpam suam cecidit, nos quoque ut ab eadem separemur exquirat?

3. Concede, Domine, contra hostem crudelissimum pium tuae defensionis auxilium, ut sicut ille fragilitatem nostram 25

7. *Te Deum*, v. 20.

1. xxxiii om. Σ	2. provectum ΘX	5. peccatis om. V	ob-
scuremur CQ	7. redimisti BK	8. praesente V	11.
obviari BU	qui contra θ	12. a om. FV	tequam θ ante om. D
14. nostra nobis recc.	15. quae: quem B que B ² G qui ΘCX	17.	
nos alt. om. Θ	19. tantae: ante KL	virtutes Fθ	20.
suffiat quid CX	nos alt. om. FV	22-3. ab eadem ut recc.	
saperemus θCX	24. concedē sic BS	25. tuae: te SKL	

non desinit impetere, ita tuis possit viribus confusus abscedere.
 non permittas, bone Rex, in nobis saevissimum hostem sua
 vota complere. qui te graviter elegit offendere, quid nos
sicut leo rugiens circuit? quid devorare contendit? semel illi
 5 in baptisate sacro renuntiavimus; semel tibi, Domine,
 col. 1150 credere professi sumus. tales | nos per tuam defensionem
 concede servari, quales nos fieri per aquam regenerationis,
 Creator altissime, praestitisti. qui tui esse coepimus, alium
 dominum nesciamus. tua gratia redempti sumus; tua man-
 10 data te donante faciamus. si nos relinquis, ille nos tergiversator
 invadit; indefectus atque impudens semper adstitit, lucra sua
 computans humanas ruinas. blanditur ut decipiat; instigat
 ut perimat. maxime per corpus nostrum animas decipit, et
 ita labilis per desideria humana diffunditur, ut nulla paene
 15 providentia, nullo prorsus consilio sentiatur. longum est per
 cuncta discurrere. tali quis possit obsistere, nisi tu, Domine,
 illi decreveris obviare? quid enim de nobis possit facere, qui
 te in nostro corpore ausus fuit per subdola machinamenta
 temptare? exaudi nos, o custos hominum. hic nos ab illo
 20 indulgentia tua libera, qui nos trahere nititur ad Gehennam.
 cum illo sortem non habeamus, ut tecum, Domine, habere
 possimus. vindica fabricam tuam ab illo qui destruit. da-
 mnari alios non faciat, qui se ipse damnavit, sed potius ille
 cum suis pereat, qui perdere cuncta festinat.
 25 4. Heia nunc, karissimi fratres, festinate in Scripturis
 sanctis proficere, quando me cognoscitis pro doctrinae vestrae

4. 1 Pet. 5, 8.

12. cf. Cypriani ep. 43. 6 sub fin.

1. abscondere CX 3. quid: qui UK 4. quid: qui UK quem H
 6. professimus V 9. dominum: deum BU 10. te om. Θ ut vid.
 donante te UV ille nos om. Θ 11. assistit (ads-) UF²ΘHT quod
numeris melius convenit. 13. decepit B 14. labiis Σ 15. per om. FV
 16. tali quis: ut aliquis V a verbo possit def. V 18. machinamenta FΘ
 19. a verbo temptare def. Q 20. ad: a B gehenna B 22. possemus
 H (corr. H²) qui: quae FΘ 23. ipsum HKLT

copia adiutorio dominicae gratiae tanta vobis et talia con-
 gregasse. conferte nunc legentes vicissitudinem rerum, ut
 pro me iugiter Domino supplicare dignemini, quoniam
 scriptum est: *Orate pro invicem, ut salvemini.* o inaestimabilis
 pietas virtusque Creatoris, quando in commune utile esse
 5 promittitur, si pro nobis invicem pio Domino supplicemus!

4. Iac. 5, 16.

1. domini cur gratiae Ξ alia FΘCX

CASSIODORI SENATORIS INSTITUTIONUM DIVINARUM LITTERUM EXPL. LIBER
 PRIMUS. INCIP. EIUSDEM SECULARIUM LITTERUM LIBER SECUNDUS. DEO
 GRATIAS. B

EXPLICIT LIBER I (PRIMUS Θ) CASSIODORI SENATORIS INSTITUTIONUM
 DIVINARUM LITTERARUM ΘΞH (CASSIODORII CX CASSIODORI H). Explicit
 liber primus. Deo gratias. Incipit eiusdem liber secundus. Deo gratias.
 add. CX.

CASSIODORI SENATORIS INSTITUTIONUM

Liber Secundus

Saecularium Litterarum

Cassiodorum virum tantae dignitatis, tantae fortunae, tam eruditum, tam pium, facile inter felices et claros numero; sed quod omnes disciplinas prophanas simul et sacras suo stilo complecti studuit, non admodum probarim. ERASMUS *ep.* 2143.

SIGLA LIBRI SECUNDI

I. *Textus integer*

- B = Bambergensis patr. 61 (HJ. IV. 15) s. VIII.
M = Parisinus Mazarin. 660 s. X in.
U = Vaticanus Urbinas lat. 67 s. XII.
P = Parisinus lat. 8500 s. XIV.
 Σ = *Archetypus codicum SKLTO* (Σ_2 = KLTO).
S = Sangallensis 855 s. IX.
K = Karoliruhensis Augiensis ccxli s. IX.
L = Londiniensis Harleianus 2637 s. IX.
T = Berolinensis 176 [cc. i-ii] s. X.
O = Carnotensis 130 (148) s. IX-X (*praeter cap. v*).
CX (*cap. i*) *inter codd. libri prioris recensentur.*
 Ω = *Horum omnium archetypus.*

II. *Textus interpolatus*

- Φ = *Archetypus codicum APWm*
A = Karoliruhensis Augiensis clxxi s. IX in.
P = Parisinus lat. 2200 s. IX.
W = Herbipolensis m.p. misc. f. 5A s. VIII ex.
m = Mediolanensis Ambros. D. 17 infra anni sal. 1462.

Δ = *Archetypus tredecim codd. s. IX-XI (supra pp. xxxi-iv).*

Textum dedimus qualem exhibere voluit Ω : quae hams L J saepta sunt, ea in $\Phi\Delta$ aut praetermissa sunt aut quodam modo commutata, ut e notis imae unicuique paginae adiectis patet.

PRÆFATIO

p. 558

1. Superior liber, Domino praestante completus, institutio- col. 1149
tionem videlicet divinarum continet lectionum. hic triginta
tribus titulis noscitur comprehensus, qui numerus aetati
Dominicae probatur accommodus, quando mundo peccatis 5
mortuo aeternam vitam praestitit et praemia credentibus
sine fine concessit. nunc tempus est ut aliis septem titulis
saecularium lectionum praesentis libri textum percurrere
debeamus; qui tamen calculus, per septimanas sibimet succe-
dentes in se continue revolutus, usque ad totius orbis finem 10
semper extenditur.

2. Sciendum est plane quoniam frequenter, quicquid con-
tinuum atque perpetuum Scriptura sancta vult intellegi, sub
isto numero comprehendit, sicut dicit David: *Septies in die*
laudem dixi tibi, cum tamen alibi profiteatur: *Benedicam* 15
Dominum in omni tempore; semper laus eius in ore meo, et
Salomon: *Sapientia aedificavit sibi domum; excidit columnas*
septem. in | Exodo quoque dixit Dominus ad Moysen: *Facies* col. 1150
lucernas septem, et pones eas ut luceant ex adverso. quem
numerum Apocalypsis in diversis rebus omnino commemorat. 20
qui tamen calculus ad illud nos aeternum tempus trahit, quod
non potest habere defectum; merito ergo ibi semper com-
memoratur, ubi perpetuum tempus ostenditur.

3. Sic arithmetica disciplina magna laude dotata est,

14-15. Ps. 118, 164; 33, 2; cf. Aug. de Civ. Dei XI 31. 17. Prov. 9, 1.
18. Exod. 25, 37. 20. cf. Apoc. 1, 4. 12. 16 etc.

1. Praefationis §§ 1-3 in $\Phi\Delta$ non reperiuntur. 2. institutionum olim S
5. accommodus BML mundo om. BMUp 9. succedens secundis curis
M 12. plana M 13. sacra K 14. iusto ut vid. B¹ David dicit
O diem ante corr. B 15. tibi dixi T 18. dixit dixit K 21.
aeternum om. U 23. ostendatur S 24. magna laude om. T

quando et rerum opifex Deus dispositiones suas sub numeri,
ponderis et mensurae quantitate constituit, sicut ait Salomon:
Omnia in numero, mensura et pondere fecisti. creatura siquidem
Dei sic in numero facta cognoscitur, quando ipse in Evangelio
5 dicit: *Vestri autem et capilli capitis omnes numerati sunt.* item
creatura Dei constituta est in mensura, sicut ipse in Evangelio
testatur: *Quis autem vestrum cogitans potest ad statu-*
col. 1151 *ram suam cubitum unum?* item Esaias propheta | dicit: *Qui*
caelum metitur palmo, et terram tenet clausam manu. rursus
10 creatura Dei probatur facta sub pondere, sicut ait in Pro-
verbiis Salomonis: *Et librabat fontes aquarum,* et paulo post:
Quando appendebat fundamenta terrae, cum eo eram. quapropter
operae Dei singulares atque magnificae necessaria definitione
conclusae sunt, ut, sicut eum omnia condidisse credimus, ita
15 et quemammodum facta sunt aliquatenus disceremus. unde
datur intellegi malas operas diaboli nec pondere nec mensura
nec numero contineri, quoniam quicquid agit iniquitas,
iustitiae semper adversum est, sicut et tertius decimus
Psalmus meminit, dicens: *Contritio et infelicitas in viis eorum,*
20 *et viam pacis non cognoverunt.* Esaias quoque dicit: *Dere-*
liquerunt Dominum Sabaoth et ambulaverunt per vias distortas.
re vera mirabilis et summe sapiens Deus, qui omnes creaturas
suas singulari moderatione distinxit, ne aliquid eorum foeda
confusio possideret; unde pater Augustinus in libro quarto
25 *de Genesi ad litteram* minutissime disputavit.

3. Sap. 11, 21. 5. Matt. 10, 30. 7. ibid. 6, 27. 8. Esai.
40, 12. 11. Prov. 8, 28. 29-30. 19. Ps. 13, 3. 20. Esai. 59, 8;
cf. 5, 24.

1. et om. T 2. instituit p ait om. Up 3. in num. et pond. et mens.
disposuisti p 5. dicit: ait T 9. palma ante corr. B clausa UΣ 11.
Salomon B² 12. erat U¹ 13. operae O opere BUΣ operis B²M
opera p singulae res B²M magifice B (corr. B²) singularis atque
magnifici p 16. mala opera Σ 17. iniq. est (om. agit) U 20.
post cognoverunt add. non est timor Dei ante oculos eorum T 24.
confusione O quarto: x^o. p

4. [Modo iam secundi voluminis intremus initia, quae
paulo diligentius audiamus; sunt enim etymologiis densa et
definitionum plena tractatibus. in quo libro primum nobis
dicendum est, de arte grammatica, quae est videlicet origo
et fundamentum liberalium litterarum. liber autem dictus 5
est a libro, id est arboris cortice dempto atque liberato, ubi
ante [inventionem] cartarum antiqui carmina describebant.
[ideoque] licentia est nunc et breves libros facere et proli-
xiores extendere, quoniam, sicut cortex et virgulta complecti-
tur et vastas arbores claudit, ita pro rerum qualitate permis- 10
sum est modum libris imponere.]—scire autem debemus,
sicut Varro dicit, utilitatis alicuius causa omnium artium
extitisse principia. ars vero dicta est, quod nos suis regulis
artet | atque constringat: alii dicunt a Graecis hoc tractum p. 559
esse vocabulum, *apo tes aretes*, id est a [virtute], quam disertis 15
viri uniuscuiusque [rei] scientiam vocant.—secundo de arte
rethorica, quae propter nitorem et copiam eloquentiae suae
maxime in civilibus quaestionibus necessaria nimis et
honorabilis aestimatur. tertio de logica, quae dialectica

5. (Isid. I v 1; Rabanus III c. 18). 7. (cf. Isid. VI xiii 3). 12.
fr. 117 G-S (233 Fun.); cf. Serv. in Don. (Keil IV 405. 2) etc. 14.
(Isid. I i 2; v 2). 16-p. 92, l. 3. (Isid. I ii 1).

1. initia om. BMUp hostia ante secundi add. p quae Σ que B quem
B² cett. 2. paulo Σ paulus B paululum B² cett. audiant O et
enim et T enim et KL² 3. tractantibus B (corr. B²) primum:
principium p 5. litterarum: artium T 6. id est . . . liberato add.
in imo mg. KL librato B² MUp 9. ostendere O virgula
B (corr. B²) 10. concludit T 12. utilitatis om. U causa
alic. T 14. arcet U arceat p 17. suae om. O 19. (h)onera-
bilis BΣ (praeter TO) estimabitur B ante corr.

4. Praefatio in ΦΔ sic incipit: Intentus nobis est de arte grammatica sive
rethorica vel de disciplinis aliqua breviter velle conscribere. quarum rerum
principia necesse nos est inchoare, dicendumque prius est de arte gram-
matica etc. 5. liberarium Φ 7. inventionem: copiam ΦΔ
discribebant Φ 8-11. ideoque . . . imponere om. ΦΔ 15.
ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ Δ virtute doctrinae ΦΔ 16. bonae rei ΦΔ

nuncupatur; haec, quantum magistri saeculares dicunt, disputationibus subtilissimis ac brevibus vera sequestrat a falsis. quarto de mathematica, quae quattuor complectitur disciplinas, id est, arithmetica, geometrica, musica et
 5 astronomica, mathematicam vero Latino sermone doctrinalem possumus appellare; quo nomine licet omnia doctrinalia dicere possimus, quaecumque docent, haec sibi tamen commune vocabulum propter suam excellentiam proprie vindicavit, ut Poeta dictus intellegitur apud Graecos
 10 Homerus, apud Latinos Vergilius, Orator enuntiatus apud Graecos Demosthenes, apud Latinos Cicero declaratur, quamvis multi et poetae et oratores in utraque lingua esse doceantur, mathematica vero est scientia quae abstractam
 col. 1152 considerat quantitatem; abstracta enim quantitas dicitur,
 15 quam intellectu a materia separantes vel ab aliis accidentibus, sola ratiocinatione tractamus.

5. Sic totius voluminis ordo quasi quodam vade promissus est. nunc quemammodum pollicita sunt, per divisiones definitionesque suas singula Domino iuvante reddamus, quia duplex
 20 quodammodo discendi genus est, quando et linealis descriptio imbuat diligenter aspectum, et post aurium praeparatus

9. cf. Sen. ep. 58, 17; Iustiniani inst. I ii 2.
 ll. 10-14; 130, 19-23.

13-16. cf. p. III,

1. haec: hoc p 4. geometriam p 4-5. et astron. om. K 5. astronomiam B²p scientiam ante doctrinalem add. U 9. vindicant T
 10. Homerus . . . Graecos om. T 13. doceant O abstracta M
 14. ababstracta BMU 15. quem T 16. ratione KL² 17. totus p vate B²M 19. sua UpΣ 20. genus: ergo p 21. praep. intrat: preparationem p

5. astronomiam ΦΔ quam mathematicam (om. vero) ΦΔ 7. possumus: valeamus ΦΔ 9-13. intellegitur Virgilius, Orator enuntiatus advertitur Cicero, quamvis multi et poetae et oratores in Latina lingua esse doceantur; quod et de Homero atque Demosthene Graecia facunda (facundia Δ) concelebrat ΦΔ 15. quam: qua Δ accedentibus Δ 17. vate Δ 19. singula om. ΦΔ 21. post: per Δ

intrat auditus. nec illud quoque tacebimus, quibus auctoribus tam Graecis quam Latinis quae dicimus exposita claruerunt, ut qui studiose legere voluerint, quibusdam compendiis
 introducti, lucidius maiorum dicta percipiant.

EXPLICIT SECUNDI LIBRI PRAEFATIO. INCIPIUNT TITULI
 EIUSDEM LIBRI.

I. De Grammatica	III. De Arithmetica
II. De Rhetorica	V. De Musica
III. De Dialectica	VI. De Geometrica
VII. De Astronomia	

10

EXPLICIUNT TITULI SÆCULARIUM LITTERARUM LIBRI SECUNDI.
 INCIPIT EIUSDEM LIBER SECUNDUS.

(I. DE GRAMMATICA)

I. Grammatica a litteris nomen accepit, sicut vocabuli ipsius derivatus sonus ostendit. quas primus omnium Cadmus
 15 sedecim tantum legitur invenisse, eas Graecis studiosissimis tradens; reliquas ipsi vivacitate animi supplerunt.

14. (Rabanus III 18; cf. Isid. I v 1). 15. Plin. N.H. VII § 192, etc.; cf. Var. VIII xii 4.

1. nec: ne O actoribus B (corr. B²) custodibus O 3. voluerit T voluerunt Up 4. percip. dicta Σ participant p 5-6. CASSIODORII SENATORIS add. ante EXPLICIT B INCIPIT B (corr. B²) DEO GRATIAS post alt. LIBRI add. BM EXPLICIT PRAEFATIO. INCIPIUNT CAPITULA tantum Σ titulum om. pO 7-10. Numeros om. UTO capitula omnino om. p 10. astronomica UL 11-12. EXPL. B SECUNDUS om. M DEO GRATIAS post SECUNDUS add. B EXPLICIUNT CAPITULA. INCIPIT DE GRAMMATICA Σ 13. Titulum add. CX 15. derivatus B²MΣ primum U cadmos LT (cathmos K) 16. sedecim: sed etiam X tantum om. p

3-4. voluerit . . . introductus . . . percipiat ΦΔ competentis Δ 5-12. EXPLICIT PRAEFATIO. INCIPIT INSTITUTIO DE ARTE GRAMMATICA omissis capitulis ΦΔ 13. Tit. om. ΦΔ 17. reliqua ΦΔ

de quarum positionibus atque virtutibus Graece Helenus, Latine Priscianus suptiliter tractaverunt. grammatica vero est peritia pulchre loquendi ex poetis illustribus auctoribusque collecta; officium eius est sine vitio dictionem prosalem metricamque componere; finis vero elimatae locutionis vel scripturae inculpabili placere peritia. sed quamvis auctores temporum superiorum de arte grammatica ordine diverso tractaverint, suisque saeculis honoris decus habuerint, ut Palemon, Phocas, Probus et Censorinus, nobis tamen placet in medium Donatum deducere, qui et pueris specialiter aptus et tyronibus probatur accommodus; cuius gemina commenta reliquimus, ut, supra quod ipse planus est, fiat clarior dupliciter explanatus. sed et sanctum Augustinum propter simplicitatem fratrum breviter instruendam aliqua de eodem titulo scripsisse repperimus; quae vobis lectitanda reliquimus, ne quid rudibus deesse videatur, qui ad tantae scientiae culmina praeparantur.

2. Donatus igitur in secunda parte ita disceptat: de voce articulata—de littera—de syllaba—de pedibus—de accentibus—de posituris [sive] distinctionibus—et iterum de partibus orationis VIII—de schematibus—de etymologiis—de ortho-
2-4. *Ammonius in Isag.* p. 1.

1. ellenus BMU allenus p elenus Σ 2. suppliciter BM (*ante corr.*) sufficienter B² simpliciter U subtiliter *cett.* 3. pulchra eloq. S¹ illis tribus U 4. est eius U distinctionem BMUpO 6. periciam X (*olim* C) 8. honores B (*corr.* B²) ut: ua Up 11. acommodus BMU relinquimus p 12. supra: supyte O est om. U fiat: faciat TO 14. titulo: tot p 15. reperimus BU qui CX 18-21. Donatus . . . orthographia om. O Donatus . . . disceptat om. p 19. articulata om. p litteris CX pede, accentu *et sim.* (om. de *semper*) p 20. sive dist. om. pT et iterum om. UΣ iterum de et VIII om. p 21. de etym. *ante* de schem. tr. T

1-2. de quarum formulis atque virtutibus Helenus et Priscianus suptiliter Attico (antico Φ) sermone locuti (loquuti) sunt ΦΔ 3. eloquendi Δ 4. vitio dictionem: dictione Δ 11. relinquimus Δ 12. planus: latinus ΦΔ (*praeter* π) 13-17. sed et . . . praeparantur om. ΦΔ (*praeter* π) 20. sive: seu Φ et Δ

graphia. vox articulata est aer percussus sensibilis auditu, quantum in ipso est. littera est pars minima vocis articulatae. syllaba est comprehensio litterarum, vel unius vocalis enuntiatio, temporum capax. | pes est syllabarum col. 1153 et temporum certa dinumeratio. accentus est vitio carens vocis artificiosa pronuntiatio. positura sive distinctio est moderatae pronuntiationis [aperta] repausatio. partes autem orationis sunt octo: nomen pronomen verbum adverbium participium coniunctio praepositio interiectio. nomen est pars orationis cum casu, corpus aut rem proprie communiterve significans: proprie, ut *Roma Tiberis*, communiter ut *urbs flumen*. pronomen est pars orationis quae pro nomine posita tantundem paene significat personamque interdum recipit. verbum est pars orationis cum tempore et persona sine casu. adverbium est pars orationis quae adiecta verbo significationem eius explanat atque implet, ut *iam faciam* vel *non faciam*. participium est pars orationis dicta quod partem capiat nominis, partem verbi; recipit enim a nomine genera et casus, a verbo tempora et significationes, ab utroque numeros et figuras. coniunctio est pars orationis adnectens ordinansque sententiam. praepositio est pars orationis quae praeposita aliis partibus orationis significationem eius aut mutat aut complet aut minuit. interiectio est pars

1-2. *Donat.* (*Keil* IV) p. 367. 5 et 9. 3. *ibid.* 368. 18. 4. 369. 17. 7. 372. 25. 9. 373. 2. 12. 379. 23. 14. 381. 14. 15. 385. 11. 17. 387. 18. 20. 388. 28. 21. 389. 19. 23. 366. 13.

2. quantum: quem p 6. praenuntiatio B (*corr.* B²) M 11. communiterve Σ (*praeter* TO) 14. orationis om. BMU 15. *post* casu add. aut agere aliquid aut pati aut neutrum significans p 18. partem (*alt.*) BS partemque *cett.* 19. et *ante* genera add. B (*del.* B²) casus: causas M et *ante* tempora add. X 20. numerum et figuram T 21. sententias K 22. proposita X (*olim* C) eius: earum B²Mp 23. aut complet aut mutat pT

1-7. *Numeros* A'B'T'Δ'E'S'Z' ins. Δ 1. auditus Δ 7. aperta: apta ΦΔ 9-23. *Numeros* I-VIII ins. Δ 22. eius: earum Δ

orationis significans mentis affectum voce incondita. schema
p. 560 mata sunt transformationes sermonum | vel sententiarum,
ornatus causa posita, quae [ab] artigrapho nomine Sacerdote
collecta fiunt numero nonaginta et octo; ita tamen ut quae
5 a Donato inter vitia posita sunt, in ipso numero collecta
claudantur. quod et mihi quoque durum videtur, vitia
dicere, quae auctorum exemplis et maxime legis divinae
auctoritate firmantur. haec grammaticis oratoribusque
communia sunt, quae tamen in utraque parte probabiliter
10 reperiuntur aptata. addendum est etiam de etymologiis et
orthographia, de quibus [nonnullos] scripsisse certissimum est.
etymologia [vero] est aut vera aut verisimilis demonstratio,
declarans ex qua origine verba descendant. orthographia
est rectitudo scribendi nullo errore vitiata, quae manum com-
15 ponit et linguam.

3. Haec breviter [de definitionibus tantummodo] dicta
sufficiant. ceterum qui ea voluerit latius pleniusque cogno-
scere, cum praefatione sua codicem legat, [quem de gram-
matica feci arte conscribi,] quatenus diligens lector [invenire]

2. sermonum: verborum p 8. orationibusque p 16. hoc p
de om. B (add. B²) Σ (praeter O) CX (add. C²) 17. planiusque T
18. prefacio CX sua om. C quem et seqq.: in M genuinam lect. ita refecit
M² ut cum ΦΔ consentiat

1. 10. 13. Numeros H'Θ'Υ' ins. Δ 3. ab: a quodam ΦΔ Sacerdote
collecta: sacerdocecta Δ (praeter π) 4. xc et viii Δ 8. oratoribus
(om. que) Δ 9. in om. Δ 10. etymologia Φ 11. nonnullos: alios ΦΔ
12. vero om. ΦΔ 16. de def. tant. om. ΦΔ (praeter π) 18-p. 97,
l. 1. quem nostra curiositate formavimus, id est *Artem* Donati, cui de
Orthographia librum et alium de Etymologiis inseruimus, quartum quoque
de Schematibus Sacerdotis adiunximus, quatenus diligens lector in uno
codice reperire possit, quod arti grammaticae deputatum esse cognoscit.
(Cf. de Orthogr.—Keil VII. 144. 7.) Sed quia continentia magis artis gram-
maticae dicta est, curavimus aliqua de nominis verbique regulis pro parte
subicere, quas recte tantum Aristotelis (de Interpr., init. ?) orationis partis
(sic Φ, om. Δ) adseruit ΦΔ In Φ sequuntur excerpta ex libro Martiani
Capellae; quibus omissis praebet Δ reliqua qui voluerit in alio quaerat
volumine, nam ego descriptor ad potiora discurrens reliquorum oblitus
sum, aut fors neglexi et excerpta Quintilianea (cf. Praef. pp. xxvii et xxxvi)

possit, quod [illi proposito] deputatum esse cognoscit. nunc
ad artis rethoricae divisiones definitionesque veniamus; quae
sicut extensa atque copiosa est, ita (a) multis et clavis scriptori-
bus tractata dilatatur.

4

II. DE RETHORICA

p. 563

1. Rethorica dicitur *apo tu rhetoreuin*, id est copia deductae col. 1160
locutionis, influere. ars autem rethorica est, sicut magistri
tradunt saecularium litterarum, bene dicendi scientia in
civilibus quaestionibus. orator igitur est vir bonus dicendi
peritus, ut dictum est, in civilibus quaestionibus. oratoris 10
autem officium est apposite dicere ad persuadendum; finis
persuadere dictione, quatenus rerum et personarum condicio
videtur ammittere, in civilibus quaestionibus. unde nunc
aliqua breviter assumemus, ut nonnullis partibus indicatis
paenē totius artis ipsius summam virtutemque intellegere 15
debeamus. civiles quaestiones sunt, secundum Fortuna-
tianum, artigraphum novellum, 'quae in communem animi
conceptionem possunt cadere, id est quas unusquisque potest
intellegere, cum de aequo quaeritur et bono.'

6-9. (Isid. II i 1). 7-9. (Rabanus III 19). 7. Quint. II 15. 38.
7-10. Fortun. I 1. 9. (Isid. II iii 1). 11. Quint. II 15. 5; cf. Cic.
de Inv. I 6. 11-13 et 17. Fortun. ibid.

1. cognoscimus T 2. divisionesque (om. defin.) O quae: qui CX
3. extenta T copiosaque (om. atque) p a om. Ω (add. T) 4. tracta U
5. II add. M (om. cett.); tit. om. O 6. to M rhetoreuin SL rhetoreum
BM rethoreum KO rethorereum T 8. scientiam KLT 10. ut
dictum est om. U 12-13. videtur condicio T 14. aliqua om. U
16. sunt om. p Formatianum U 19. ut cum Fortun. equo TO
bono: homine O

3. a servant ΦΔ (praeter π) 6. apo tu rhet. id est om. Δ a copia Δ
11. apposita edicere ut vid. Δ 16. Fortunatum Δ 18. quas: qua Δ
19. post bono add. causam esse rem quae habeat in se controversiam in
dicendo positam, personarum certarum interpositione; questionem autem
rem quae habeat in se controversiam in dicendo positam sine certarum
personarum interpositione (ex Cic. de Inv. I 8) Δ

5. Coniecturalis status est cum factum, quod ab alio obicitur, ab adversario pernegatur. definitivus status est cum id, quod obicitur, non hoc esse contendimus, sed quid illud sit adhibitis definitionibus approbamus. qualitas est cum qualis res sit quaeritur; et quia de vi et genere negotii controversia est, constitutio generalis vocatur. [cum] causa ex eo pendet, quod non aut is agere videtur quem oportet, (aut non cum eo quicum oportet,) aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oporteat, [trans-] 10 lativa dicitur, constitutio, quod actio translationis et com- col. 1161 c mutationis indigere videtur. | iuridicialis est in qua aequi et recti natura et praemii aut poenae ratio quaeritur. negotialis est in qua quid iuris ex civili more et aequitate sit consideratur. (absoluta est quae ipsa in se continet iuris et 15 iniuriae quaestionem.) assumptiva est quae ipsa ex se nihil dat firmi ad recusationem, foris autem aliquid defensionis assumit. concessio est cum reus non id quod factum est defendit, sed ut ignoscatur postulat; quod nos ad paenitentes [probavimus] pertinere. remotio criminis est cum id

1. *Fortun.* I 11. 2. *ibid.* I 13. 4-11. *Cic. de Inv.* I 10. 11-
p. 101, l. 10. *ibid.* I 14-15. 18. *Comm. in Ps.* 31.

1. coniuncturalis M 3. quod: quo BU_p abicitur BMUP (*corr.* B²) 6. est *om.* Σ *post* est *ins.* de constitutione dicamus p
6. translatio est cum *Isid.* (*cf. infra* ΦΔ) causa: casu Σ 7. non aut
is *om.* T his BUO eis p 8. aut... oportet *om.* Ω *Isid.* 9. oportet
Cic. 10. dicitur *om.* *Isid.* 11. videatur p iuri iudicialis Ω (*corr.* p); *cf. p.* 99, l. 7; iudicialis *Isid.* 11-13. aequi et... est in qua *om.*
Up 12. aut: et O 13. ex *om.* p sit *om.* p 14-15. abso-
luta... quaestionem e Δ *supplenda*; *om.* Ω *Isid.* 15. quae: quia p
16. dat: dicat Σ firmum p 17. reos MU 19. probabimus
B (*corr.* B²)

§ 5. *Numeros* A'-Δ', A'-B', A'-B', A'-Δ', A'-B' *ins.* Δ 6. *ante* cum *add.*
translatio est Φ tr. dicitur Δ 7. pendit Φ quod: cum Δ 8. aut...
oportet *servant* ΦΔ 9. translatio Φ translationi Δ 10. adicitur ΦΔ
et: *est ut vid.* Δ 12. aut: et Δ 13. quid: quod Δ 14-15. ab-
soluta... quaestionem *om.* Φ 16. autem: aut Δ 19. probabimus ΦΔ

crimen, quod infertur, ab se et ab sua culpa, vi et potestate in alium reus demovere conatur. | relatio criminis est cum col. 1162 c
ideo iure factum dicitur, quod aliquis ante iniuria [l]acessitus sit. comparatio est cum aliud aliquod alterius factum honestum aut utile contenditur, quod ut fieret, illud quod 5 arguitur dicitur esse commissum. purgatio est cum factum quidem conceditur, sed culpa removetur; haec partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. deprecatio est cum et peccasse et consulto peccasse reus confitetur, et tamen ut ignoscatur postulat, quod genus perraro potest accidere. 10

6. Scriptum et voluntas est, quando verba ipsa col. 1163 videntur cum sententia scriptoris dissidere. legis contrariae status est, quando inter se duae leges aut plures discrepare noscuntur. ambiguitas est, cum id quod scriptum est duas aut plures res significare videtur. collectio 15 est, quae ratiocinatio nuncupatur, quando ex eo quod scriptum est [aliud quoque quod non scriptum est] invenitur. definitio legalis est, cum vis verbi quasi in definitiva constitutione in qua posita sit quaeritur. status ergo tam rationales quam legales a quibusdam certius XVIII connumerati 20 sunt. ceterum secundum *Rethoricos* Tullii XVIII reperiuntur,

11-19. *Cic. de Inv.* I 17.

2. removere p *Cicero* 3. iniuriam B²MΣ² 10. praeraro B
perrarum B²M accedere KLO 15. collatio p 17. aliud...
scriptum est *om.* U quod: non p non *post* scriptum tr. T, *ante* quod
O est *alt.* *om.* B p (*add.* B *corr.*) 18. vis: unius p definita Σ²
19. qua: quo ex *Cicerone Halm*; *utrum Isid.*, *incertum*; qua significatione
B² ergo: est Σ (*om.* O) 20. XVIII O communerati B (*corr.* B²) con-
numerantur (*om.* sunt) Σ² 21. rhetoricus B -icas B²Up Tulli Σ

3. iniuriam Δ lacessierit cum *Cicerone* ΦΔ 4. aliquid Δ 10. acce-
dere Δ 11-18. *Numeros* A'-E' *ins.* Δ 12. sententiam Φ 14.
noscuntur: videntur Δ 17. aliud... scriptum est *om.* ΦΔ; quando ex
scripto colligitur id quod scriptum non est, ut per id esse doceatur ac si
scriptum fuisset Δ *corr. in mg.* (*ut vid.*) 18. in *om.* Δ 20. certius *om.*
Δ decim et octo Δ 21. decem et novem Δ reperiuntur: in-
veniuntur Δ

propterea [quia] translationem inter rationales principaliter affixit status; unde se ipse etiam Cicero, sicut superius dictum est, reprehendens translationem legalibus [statubus] applicavit.

5 7. Omnis controversia, sicut ait Cicero, aut simplex est aut iuncta; et si iuncta erit, considerandum est utrum ex pluribus quaestionibus iuncta sit, an ex aliqua comparatione. simplex est quae absolutam continet unam quaestionem, hoc modo: 'Corinthiis bellum indicamus an non?' iuncta est ex pluribus quaestionibus, in qua plura quaeruntur, hoc pacto: utrum Carthago diruatur, an Carthaginensibus reddatur, an eo colonia deducatur. ex comparatione utrum potius aut quid p. 565 potissimum | quaeritur, ad hunc modum: utrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui sociis sit auxilio, 15 an teneatur in Italia, ut quam maximae contra Hannibalem copiae sint.

8. Genera causarum sunt quinque: honestum ammirabile humile anceps obscurum. honestum causae genus est, cui statim sine oratione nostra favet auditoris animus. ammirabile, a quo est alienatus animus eorum qui audituri sunt. |

2. *supra* p. 99, l. 10. § 7. *de Inv.* I 17. § 8. *ibid.* 20. (§ 8 = *Isid.* II viii.)

2. affixit status: affigi testatur U etiam *om.* T 3. statibus KLT statutibus MU statutis U *corr.* 5. omnis . . . comparatione *om.* O omnis *om.* T 6. coniuncta Up iuncta *alt.*: coniuncta p iniuncta K 8. unam continet p 9. dicamus p 10. pacto: modo TO modo post pacto *add.* L (*in mg.*) K (*in textu*) 11. c(h)artaginensibus UpΣ2 11-12. loconia BMΣ (*corr.* B²) collocande adducatur p 12. cum utrum B² aut: an p 13. sit *ante* quaeritur B² 15. an an L (*in fine paginae*) K 16. sunt T 17. Genera . . . obscurum *om.* TO 19. oratione: occasione p

1. quia: qui ΦΔ 3. statibus ΦΔ 6. post prius iuncta *add.* aut ex comparatione Δ (*om.* et si . . . comparatione) 7-12. *Numeros* A'-Γ' *ins.* Δ 9. indicimus Δ 10. utrum *om.* Δ 12. aut: an Δ 14. contra Phil. in Mac. Δ 17. sunt *om.* Δ 18. post anceps *add.* dubium Δ 18 et *seqq.* *Numeros* A'-Ε' *ins.* Δ

humile est quod neglegitur ab auditore, et non magnopere col. 116, attendendum videtur. anceps [est] in quo aut iudicatio dubia est, aut causa et honestatis et turpitudinis particeps, ut benivolentiam pariat et offensionem. obscurum in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum 5 negotiis causa [cernitur] implicata.

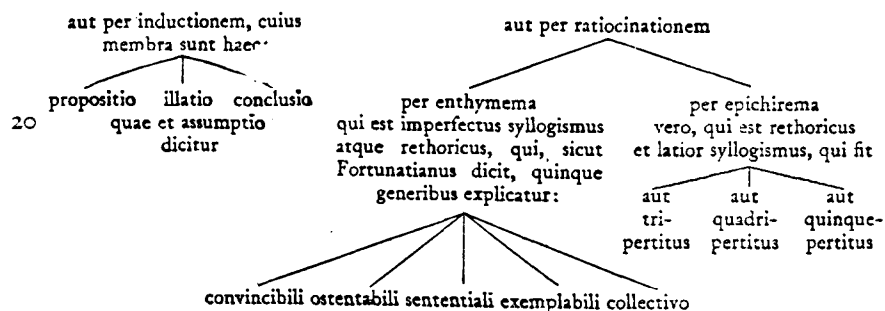
9. Partes orationis rethoricae sunt vi: exordium narratio partitio confirmatio reprehensio conclusio. exordium est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem. narratio est rerum gestarum aut ut gestarum 10 expositio. partitio est quae, si recte habita fuerit, illustrem et perspicuam totam efficit orationem. confirmatio est per quam argumentando nostrae causae fidem et auctoritatem et firmamentum adiungit oratio. reprehensio est per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur 15 aut elevatur. conclusio est exitus et determinatio totius orationis, ubi interdum et epilogorum allegatio flebilis adhibetur.

10. Haec licet Cicero, Latinae eloquentiae lumen eximium, per varia volumina copiose nimis et diligenter effuderit, et 20 in *Arte Rethorica* duobus libris videatur amplexus, quorum commenta a Mario Victorino composita (in) bibliotheca mea vobis reliquisse cognoscor: Quintilianus [tamen], doctor egregius, qui post fluvios Tullianos singulariter valuit implere 7. *Cic. de Inv.* I 19. 8. I 20. 10. I 27. 11. I 31. 12. I 34. 14. I 78. 16. I 98.

1. est *om.* TO 7-8. partes . . . conclusio *spatio relicto* (*ut saepe*) *om.* TO 9. animam O 10. distinctionem K gestarum (*alt.*) BM 10-11. expositio aut ut ges(i)t. BMU (aut ut gest. *om.* p) 16. elabatur U elabatur p 17. et pilogorum B et philog. M allevatio Σ2 21. videbatur p videatur . . . mea *om.* O 22. a mario: armario M in: a Ω 24. flubios tullanus BΣ2 (*corr.* B²)

2. est *om.* ΦΔ 6. implicata est (*om.* cernitur) ΦΔ *Ciceronis librum sequentes* 8. conclusio sive peroratio Δ 8-16. *Numeros* A'-S' *ins.* Δ 11. partio Φ 22. in *habent* ΦΔ 23. relin- quisce Δ tamen: etiam ΦΔ

quae docuit, virum bonum dicendi peritum a prima aetate
suscipiens, per cunctas artes ac disciplinas nobilium litterarum
erudiendum esse monstravit, quem merito ad defendendum
totius civitatis vota requirerent. libros autem duos Ciceronis
5 *de Arte Rethorica* et Quintiliani duodecim *Institutionum*
iudicavimus esse iungendos, ut nec codicis excresceret magni-
tudo et utrique, dum necessarij fuerint, parati semper
occurrant. Fortunatianum vero, doctorem novellum, qui
tribus voluminibus de hac re subtiliter minuteque tractavit,
10 in pugillari codice apte forsitan congruenterque [redegimus],
ut et fastidium lectori tollat et quae sunt necessaria com-
petenter insinuet. hunc legat qui brevitatis amator est; nam
cum opus suum in multos libros non tetenderit, plurima
tamen acutissima ratiocinatione disseruit. quos codices cum
15 praefatione sua in uno corpore reperietis esse collectos.
col. 1165 11. Rethorica argumentatio [ita] tractatur:

(§§ 11-15 = *Isid.* II ix.) 16. *Cic. de Inv.* I 51. 20. *Fortun.* II 29.

1. dicendo T a om. BMUp 3. erudiendum: tradendum p 10. pugillari B pugillari B²MO pupillari p redigimus TO 13. non tetenderit spat. rel. om. T et plurima p 14. cautissima O 16. rethorica... tractatur om. TO 18. hae KLT 20. et ante assumptio om. M rethoricus alt.: inrhetoricus *Isid.* 22. quinque: in quattuor p 24. convincibile Up coniunctibile Σ ostentabile UpΣ sententia BM (corr. B²) sententiale pΣ sententiabile U exemplabile pΣ2 collectivum Σ2 (om. pS)

2. ac om. Δ 3. quem... requirerent om. Δ 4. duo Φ 6. iudicabimus Φ 8. fortun. Δ 10. redigimus ΦΔ 16. ita om. ΦΔ 21. qui ante sicut om. Δ qui fit om. Δ 22. quinque: in Δ 24. sententiabili Δ

argumentatio dicta est quasi argutae mentis oratio; argu- p. 566
mentatio est enim oratio ipsa, qua inventum [probabile]
exsequimur argumentum. inductio est oratio [quae] rebus
non dubiis captat assensionem eius cum quo instituta est,
sive inter philosophos sive inter rethores sive inter sermo- 5
cinantes. propositio inductionis est quae similitudines
concedendae rei necessario unius [inducit] aut plurium.
illatio inductionis est, quae et assumptio dicitur, quae rem
de qua contenditur, et cuius causa similitudines habitae sunt,
introducitur. conclusio inductionis est quae aut conces- 10
sionem illationis confirmat, aut quid ex ea conficiatur
ostendit.

12. Ratiocinatio est oratio, qua id de quo est quaestio
comprobamus. enthymema igitur est quod Latine inter-
pretatur mentis conceptio, quam imperfectum syllogismum 15
solent artigraphi nuncupare. nam in duabus partibus haec
argumenti forma consistit, quando id quod ad fidem pertinet
faciendam utitur, syllogismorum lege praeterita, ut est illud:
'Si tempestas vitanda est, non est igitur navigandum.' ex sola
enim propositione <et conclusione> constat esse perfectum, 20
unde magis oratoribus quam dialecticis convenire iudicatum
est. de dialecticis autem syllogismis suo loco dicemus.

1. *Fortun.* II 28. 3. *de Inv.* I 51; *Fortun.* II 28. 8-12. cf. *de Inv.* I 54. 14-16. ([*Boethii*] *Demonstr. artis geom.* p. 395 *Lachmann*).

1. argutae mentis: argumentis BΣ (corr. B²) argumenti Up 2. enim est p 7. plurimum MO plurimorum U plurimum T 8. quae alt.: qua Ω (quia U que p) quae rem: quare O 9. cuius: curis O habita es (om. sunt) O 10. est om. T 13. oratio om. Σ2 14. igitur: genus p 17. fidem: finem BMUp 18. faciendum B²MUp 20. et concl. om. Ω et *Isidori nonnulli codd.* 22. de om. O syllogismus TO

1. ante argumentatio ins. Propositiones et simplices et duplices vel multiplices, cum plurima crimina coniunguntur Δ 2. probabiliter ΦΔ 3-10. *Numeros A'-Δ' ins.* Δ 3. quae: qua ΦΔ 'fort. quae a' *Halm* 5. sive inter reth. om. Δ 7. necessario om. Δ inducitur ΦΔ plurimarum Δ 9. adhibitae Δ 13. oratio om. Δ 20. et concl. servant ΦΔ

13. Convincibile est quod evidenti ratione convincit, sicut fecit Cicero pro Milone: 'Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse, [nolitis].' ostentabile est quod certa rei demonstratione constringit, sicut Cicero in Catilinam: 'Hic tamen vivit. Vivit? immo etiam in senatum venit.' sententiale est quod sententia generalis adicit, | ut apud Terentium: 'Obsequium amicos, veritas odium parit.' exemplabile est quod alicuius exempli comparatione eventum simile comminatur, sicut Cicero in [Philippicis]. 'Te miror, Antoni, quorum exempla imitaris, eorum exitus non pertimescere.' collectivum est (cum) in unum quae argumentata sunt colliguntur, sicut ait Cicero pro Milone: 'Quem igitur cum gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querella, quem iure, quem loco, quem tempore non est ausus, hunc iniuria, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitavit occidere?'

14. Praeterea secundum Victorinum enthymematis [est], altera definitio. ex sola propositione, sicut iam dictum est, ita constat enthymema ut est illud: 'Si tempestas vitanda est, non est navigatio requirenda.' ex sola assumptione, ut est

2. *pro Mil.* 29. 79; *Quint.* V. 14. 2. 5. *Cat.* I 1. 2. 7. *Andria* 68. 10. *Phil.* II 1. 1. 13. *pro Mil.* 15. 41; *Quint.* V. 14. 3.

3. vos: quos Σ 4. certam rei demonstrationem Up 5. catilenam Σ vivit *alt. om.* B²MUp 7. addicit Σ (*quid Isid., non liquet*) 8. parat SKL 9. similem Up committatur O sic p 11. imitatis BMP nitaris T miraris O 12. cum B²M²p *Isid.* (*om.* Ω) ait: aut p 14. voluit *om.* p 15. huic U 16. dilatavit p 18. alter BS (*corr.* B²) praepositione BMU 19-20. si tempestas... est illud *om.* U, *add. fort. prima manus* assumptione: conclusione O

1-11. *Numeros* A'-E' *ins.* Δ 3. nolletis ΦΔ 5. vivit *alt. om.* Δ 6. sententiabile Δ 7. addicit Φ addidit Δ 9. exempli: eventus Δ 10. in Philippicis dicit ΦΔ minor Φ 12. cum *servant* ΦΔ 17. enthym. sec. Vict. Δ est *om.* ΦΔ 18-p. 107, l. 3. *Numeros* A'-Δ' *ins.* Δ

illud: 'Sunt autem qui mundum dicant sine divina amministrazione discurrere.' ex sola conclusione, ut est illud: 'Vera est igitur divina sententia.' ex propositione et assumptione, ut est illud: 'Si inimicus est, occidit; inimicus autem est', et quia illi deest conclusio, enthymema vocatur.

15. Sequitur epichirema. epichirema est, quod superius diximus, descendens de ratiocinatione latior executio rethorici syllogismi, latitudine distans et productione sermonis a dialecticis syllogismis, propter quod rethoribus datur. triperititus epichirematicus syllogismus est qui constat membris tribus, id est, propositione, assumptione, conclusione. quadriperititus est qui constat ex membris quattuor, propositione, assumptione et una propositionis sive assumptionis coniuncta probatione, et conclusione. quinqueperititus [est itaque] qui constat ex membris quinque, id est, propositione et [eius] probatione, assumptione [eiusque] | probatione, et conclusione. hunc Cicero ita facit in *Arte Rethorica*: 'Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causae putari; eadem enim res alii genus, alii pars esse potest, eidem genus [et] pars non potest' vel cetera, quousque syllogismi huius membra

17. *de Inv.* I 12.

1. autem *om.* TO comministratione Up 2. condiscurrep 3. sententia: semina p 4. est autem U 6. epich. *alt. om.* U 7. executior U executior p latior et executior *Isid.* rethorici *Isid.* a rethorici B² 8. syllogismus B²p *Isid.* 10. est *om.* B (*add.* B²) 12. est *om.* TO quattuor, id est O 14-17. quinqueperititus... conclusione *om.* U 15. itaque *del.* B² 16. eius (*om.* -que) T 17. hinc S¹p 18. deperatio BM 21. huius: husus T usus (*h litt. erasa*) L usus K

3. scientia Δ 7. executior Φ latior et executior syllogismus. rethorici syllogismi lat. distant et *etc.* Δ 8. distans: ditans Φ 9-14. *Numeros* A'-Γ' *ins.* Δ 12. propositione *om.* Δ 15. itaque est cum *Isidoro* Φ itaque *om.* Δ 16. eius *om.* ΦΔ eiusque: et eius ΦΔ 20. et: esse et cum *Cicerone* ΦΔ

claudantur. sed video [quantum] aliis partibus lector suum exercere possit ingenium.

16. Memoratus autem Fortunatianus in tertio libro meminit de oratoris memoria, de pronuntiatione et voce; unde tamen monachus cum aliqua utilitate discedit, quando ad suas partes non improbe videtur attrahere, quod illi ad exercendas controversias utiliter aptaverunt. memoriam siquidem lectionis divinae recognita cautela servabit, cum in supradicto libro eius vim qualitatemque cognoverit; artem vero pronuntiationis in divinae legis effatione concipiet; vocis autem diligentiam in psalmodiae [cantatione] custodit. sic instructus in opere sancto redditur, quamvis [aliquantum] libris saecularibus occupetur.

17. Nunc ad logicam, quae et dialectica dicitur, sequenti ordine veniamus. quam quidam disciplinam, quidam artem appellare maluerunt, dicentes, quando apodicticis, id est [veris] disputationibus aliquid disserit, disciplina debeat nuncupari; quando [autem quid] verisimile [atque opinabile] [tractat], nomen artis accipiat. ita utrumque vocabulum argumentationis suae qualitate promeretur. [nam et pater Augustinus, hac credo ratione commonitus, grammaticam atque rethoricam disciplinae nomine vocitavit, Varronem

3. III 13 *et seqq.* 16-19. (*Isid.* I i 3). 21. *cf. de Ord.* II 12. 37; *Retract.* I 5(6).

1. concludantur K videro *om.* T quantum in B² suum: sive p
2. possit exercere U 7. memoria TO 9. qualitatemve p 10.
eius *ante* in *add.* p effatio B (*corr.* B²) affectione Up 11. in *om.* p
custodiet B²MU custodi TO 12. sic: si Σ instructo BM instructor B²
redditur: videtur p 13. libri BM in libris Up 18. autem quid:
aliquid B² *Isid.* 20. et *om.* T 22. varrationem p

1. quantum in ΦΔ 6. videbitur Δ 7. exercitandas Δ 9.
qualitatem quae Φ -que *om.* Δ 11. decantatione ΦΔ 12. ali-
quantulum *om.* ΦΔ 17. veris: probabilibus ΦΔ 18. quando
enim Φ quando vero Δ autem quid: aliquid ΦΔ atque opinabile
om. ΦΔ 19. *post* tractat *add.* ut sunt syllogismi sophistici ΦΔ 20-
p. 109, l. 4. nam et . . . obsequitur *om.* ΦΔ

secutus; Felix etiam Capella operi suo *de Septem Disciplinis* titulum dedit. disciplina enim dicta est, quia discitur plena; quae merito tali nomine nuncupatur, quoniam incommutabilis illis semper regula veritatis obsequitur.]

III. DE DIALECTICA

5

1. Dialecticam primi philosophi in [suis] quidem dictionibus, habuerunt, non tamen ad artis redigere peritiam. post quos Aristoteles, ut fuit disciplinarum omnium diligens [explanator], ad [quasdam] regulas doctrinae huius, argumenta perduxit, quae prius sub certis praeceptionibus non fuerunt. [is] libros faciens exquisitos Graecorum scholam multiplici laude decoravit; quem nostri non perferentes diutius alienum, translatum expositumque Romanae eloquentiae contulerunt.

2. Dialecticam vero et rethoricam Varro in novem *Disciplinarum* libris tali similitudine definivit: 'Dialectica et rethorica est quod in manu hominis pugnus astrictus et palma distensa,' (illa brevi oratione argumenta concludens, ista facundiae campos copioso sermone discurrens,) illa verba contrahens, ista distendens. dialectica siquidem ad disserendas res acutior, rethorica ad illa quae nititur docenda facundior. illa ad scholas nonnunquam venit, ista iugiter | procedit in forum. p. 567 illa requirit rarissimos studiosos, haec frequenter et populos.

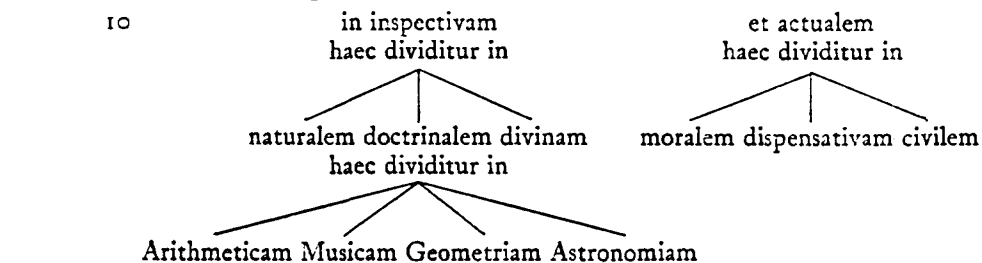
2. (*Isid.* I i 1). 6-10. (*Isid.* II xxii 2). (§ 2 = *id.* II xxiii 1-2.)
17. *cf. Quint.* II 20. 7, etc.

1. operis BMU sui U 2. est quia: quasi p 3. tali *om.* O
nuncupantur B² 4. illis *om.* TO illi Up *Hactenus* T 5. III *solus* M
7. redegere B²p 8. omnium disciplinarum Σ2 11. his B²M libris
BMUK 16. finivit M 18. distenta B²p illa . . . discurrens *om.* Ω *Isid.*
23. rarissimus Ω (*corr.* B²MUp) studiosus Ω (*corr.* B²Up) populus Σ

6. in dictionum suarum quidem argumentationibus ΦΔ 8. quos:
hos Δ *Isid.* doctrinarum Φ 9. inquisitor ΦΔ ad reg. quasdam
huius doctrinae ΦΔ *Isid.* 11. hic ΦΔ 18. illa . . . discurrens
servant ΦΔ 23. fraequentes Φ

3. Sed priusquam de syllogismis dicamus, ubi totius dialecticae utilitas et virtus ostenditur, oportet de eius initiis quasi quibusdam elementis pauca disserere, ut sicut est a maioribus distinctus ordo, ita et nostrae dispositionis currat intentio. 5 consuetudo itaque est doctoribus philosophiae, antequam ad *Isagogen* veniant exponendam, divisionem philosophiae paucis attingere; quam nos quoque servantes praesenti tempore non immerito credimus intimandam.

4. Philosophia dividitur

5. Philosophia est divinarum humanarumque rerum, in quantum homini possibile est, probabilis scientia. aliter, philosophia est ars artium et disciplina disciplinarum. rursus, philosophia est meditatio mortis: quod magis convenit Christianis qui, saeculi ambitione calcata, conversatione 20 disciplinabili similitudine futurae patriae vivunt, sicut dicit

5. (cf. *Isid.* II xxiii 3). (§§ 5 et 4 = *Isid.* II xxiv 9–11.) 17.
Macrob. Sat. VII 15. 14. 9–18 *Ammonius In Isag.* pp. 3, 4, 6, 11–15.

6. isagogam B²MUp-gem SKL 10. in om. Σ et: in Up 12. in doctr.
Up 14. arithmetica musica KL geometricam Ω astronomicam KL

3. est om. Δ 8. intimandum Δ 9. Phil. div. secundum Aristotelem, Platoni vero non conveniunt: ΘΕΟΡΗΤΙΚΗ—ΠΡΑΚΤΙΚΗ Δ 10. in om. Δ et actuale Φ 11. post dividitur prius add. secundum Aristotelem Δ haec (alt.): hac o (ut vid.) Φ 13. dividetur Φ 14. geometricam astronomicam Δ Deinde add. Δ (satis confusa)

ΑΡΤΙΣ (sc. ΑΡΕΤΗ?) ΠΑΑΤ (sic) Definitio Philosophiae
ΗΘΙΚΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΝ ΠΡΑΚΤΙΚΗΝ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟΝ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΝ ΘΕΟΡΗΤΙΚΗΝ ΠΡΑΚΤΙΚΗΝ
ΟΥΣΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ ΗΘΙΚΗ
tum ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΟΜΟΙΩΣΙC ΘΩΙ ΚΤ. ΤΟ ΔΥΝΑΤΟΝ ΑΝΩΙ 15. in om. Δ

Apostolus: *In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus, et alibi Conversatio nostra in caelis est.*

6. Inspectiva dicitur, qua supergressi visibilia de divinis col. 1168 c aliquid et caelestibus contemplamur, eaque mente solummodo contuemur, quoniam corporeum supergrediuntur aspectum. 5 naturalis dicitur, ubi uniuscuiusque rei natura discutitur, 1 qua nihil generatur invita, sed unumquodque his usibus deputatur, in quibus a Creatore 1 definitum est, nisi forte cum voluntate Dei aliquod miraculum provenire monstretur. doctrinalis dicitur scientia quae abstractam considerat 10 quantitatem. abstracta enim quantitas dicitur, quam intellectu a materia separantes vel ab aliis accidentibus, ut est par, impar vel alia huiuscemodi, in sola ratiocinatione tractamus. divinalis dicitur, quando aut ineffabilem naturam Dei aut spirituales creaturas ex aliqua parte profundissima 15 qualitate disserimus. arithmetica est disciplina quantitatis numerabilis secundum se. musica est disciplina quae de numeris loquitur, qui ad aliquid sunt his qui inveniuntur in sonis. geometrica est disciplina magnitudinis immobilis et col. 1169 formarum. astronomia est disciplina cursus caelestium 20 siderum, quae figuras contemplatur omnes et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit.

1. II Cor. 10, 3. 2. Phil. 3, 20. (§§ 6–7 = *Isid.* II xxiv 11–16.) 10–14. cf. p. 92, ll. 13–16; 130, 19–23. 16–22. p. 131, ll. 2–8. 17. p. 144, l. 2. 19. p. 151, l. 20. 20. p. 154, l. 3.

4. ea quae SO 5. quoniam: quae B²M 6. rei om. pΣ² 7. qua SLM corr. quia KO *Isid.* quam BMU sine qua p 9. monstratur B² *Isid.* 13. quae in B²M (cf. p. 130, l. 23) 20. astronomica KL 21. siderumque B¹KL

2. post est add. philosophia est adsimulari Deo secundum quod possibile est homini Δ 4. ea quae Φ 6, 10, 14. *Numeros* I–III ins. Δ 7. quia nihil contra naturam generatur invitam ΦΔ 8. productum ΦΔ 9. cum om. Δ 10. considerat: significat Δ 14. Dei naturam Δ 16–20. *Numeros* A'–Δ' ins. Δ 18. sint Δ 19. geometria A 21. siderumque Φ extemplatur Δ

7. Actualis dicitur, quae res praepositas operationibus suis explicare contendit. moralis dicitur, per quam mos vivendi honestus appetitur, et instituta ad virtutem tendentia praeparantur. dispensativa dicitur domesticarum rerum
5 sapienter ordo dispositus. *civilis* dicitur, per quam totius civitatis amministratur utilitas.

8. Philosophiae divisionibus definitionibusque tractatis, in quibus generaliter omnia continentur, nunc ad Porphyrii librum qui *Isagoges* scribitur accedamus. *Isagoges* Porphyrii
10 tractat de partibus quinque—de genere, de specie, de differentia, de proprio, de accidenti. genus est ad species pertinens, quod *(de)* differentibus specie in eo quod quid sit praedicatur, ut animal; per singulas enim species, id est hominis, bovis, equi et ceterorum, genus animal praedicatur
15 atque significatur. species est, quod de pluribus et differentibus numero in eo quod quid sit praedicatur; nam de Socrate, Platone *(et)* Cicerone homo praedicatur. differentia est, quod de pluribus et differentibus specie in eo quod quale sit praedicatur, sicut rationale et mortale in eo
p. 568 quod quale sit de homine praedicatur. *proprium* est, quod
20 unaquaeque species vel persona certo additamento insignitur et ab omni communione separatur, *ut* risibile de homine, hinnibile de equo. *accidens* est, quod accedit et recedit praeter subiecti corruptionem, vel ea quae sic accedunt ut
§ 8. *Plerumque ex Isagoge a Boethio translata.*

1. propositas B² Isid. 3. honestius B²MU 4. preparatur BMp
9. *Isagoges prius*: Isagoge BΣ -gae B²MUO inscribitur B² Porphyrii BM
11. accedenti BMS species: speciem Σ 12. de om. Ω
species Ω (*corr.* M²U²pO) quid: qui Bp 17. et om. Ω (*add. sup. lin. M*)
20. quod: quo B²M² 22. omni: homini B hominis B²Mp

1. propositas Δ 2-5. *Numeros* I-III ins. Δ 5. civile dic. per quod ΦΔ 9. *Isagoge (prius)* Φ 10. tractatur Δ ΓΕΝΟC, ΕΙΔΟC, ΔΦΟΡΑ, ΙΔΙΟΝ, CΥΜΒΕΒΗΚΟC *add.* Δ 11. accedenti Δ 11-23. *Numeros* Α'-Ε' ins. Δ 12. de *servat* Φ (*ut vid.*); om. Δ 15. atque: et Δ 16. quid om. Δ 17. et *servant* ΦΔ 19. et in eo Δ 22. ut ... equo om. ΦΔ 23. accedens Δ accidit Φ 24. accidunt Φ

penitus non recedant. haec qui plenius nosse desiderat, introductionem legat Porphyrii, qui licet ad utilitatem alieni operis se dicat scribere, non tamen sine propria laude visus est talia dicta formasse.

9. Sequuntur Aristotelis categoriae sive praedicamenta, 5 quibus mirum in modum per varias significantias omnis *con-*clusus est sermo; quorum organa sive instrumenta sunt tria. Organa vel instrumenta categoriarum sive praedicamentorum sunt *tria*: aequivoca univoca denominativa. aequivoca dicuntur quorum nomen solum commune est, secundum 10 nomen vero substantiae ratio diversa, ut animal homo et quod pingitur. univoca dicuntur quorum et nomen commune est, et secundum nomen discrepare eadem substantiae ratio non probatur, ut animal homo atque bos. denominativa, id est derivativa, dicuntur quaecumque ab aliquo sola diffe- 15 rentia casus secundum nomen | habent appellationem, ut a col. 1170 grammatica grammaticus et a fortitudine fortis.

10. Aristotelis categoriae vel praedicamenta sunt x: substantia, quantitas, ad aliquid, qualitas, facere, pati, situs, quando, ubi, habere. substantia est, quae proprie et 20 principaliter et maxime dicitur, quae neque de subiecto praedicatur neque in subiecto est, ut aliqui homo vel aliqui equus. secundae autem substantiae dicuntur in quibus speciebus illae, quae principaliter substantiae primo dictae sunt, insunt atque clauduntur, ut in homine Cicero. quan- 25

§§ 9-10. *ex Arist. Categ.* 14. (*Isid.* II xxvi 4). 20. (*ibid.* 6).

6. immodum BMK 9. tres MU 15. derivativa B²MKL
25. lauduntur B (*corr.* B²) laudantur pΣ in om. BMp homo B²p

4. alia Φ 6. immodum Φ 6-7. sermo conclusus est ΦΔ *Isid.*
9. tria om. ΦΔ ΟΜΩΝΥΜΑ CYNONYMA ΠΑΡΩΝΥΜΑ *add.* Δ 9-14. *Numeros* Α'-Γ' ins. Δ 14. bus Φ 17. ΑΝΔΡΙΑC ΑΝΔΡΙΟC *add.* Δ
19-20. ΟΥCΙΑ, ΠΟCΟΤΗC, ΠΡΟC ΤΙ, ΠΟΙΟΤΗC, ΠΟΙΕΙΝ, ΠΑCΧΕΙΝ, ΚΕΙCΘΑΙ, ΠΟΤΕ, ΠΟΥ, ΕΧΕΙΝ *varie depravata add.* Δ 20 et seqq. *Numeros* Α'-Ι' ins. Δ 22. *post* praedicatur *add.* neque in subiecto praedicatur Δ
24. quae om. Δ 25. insunt om. Δ

titas aut discreta est, et habet partes ab alterutro discretas nec communicantes secundum aliquem communem terminum, velut numerus et sermo qui profertur; aut continua est, et habet partes quae secundum aliquem communem terminum adinvicem conectuntur, velut linea, superficies, corpus, locus, <motus,> tempus. ad aliquid vero sunt, quaecumque hoc ipsum, quod sunt, aliorum esse dicuntur, velut maius, duplum, habitus, dispositio, scientia, sensus, positio. qualitas est secundum quam aliqui quales dicimur, ut bonus, malus. facere est ut secare vel urere, id est, aliquid operari. pati est ut secari vel uri. situs est ut stat, sedet, iacet. quando est <ut> hesterno vel cras. ubi est ut in Asia, in Europa, in Lybia. habere est ut calciatum vel armatum esse. hoc opus Aristotelis intente legendum est, quando, sicut dictum est, quicquid homo loquitur inter decem ista praedicamenta inevitabiliter invenitur. proficit etiam ad libros intellegendos, qui sive rethoribus sive dialecticis applicantur.

11. Sequitur liber *Perihermenias*, subtilissimus nimis et per varias formas iterationesque cautissimus, de quo dictum est: 'Aristoteles, quando *Perihermenias* scriptitabat, calamum in mente tingeat.' In *Perihermenias* vero, id est de *Interpretatione*, supradictus philosophus de his tractat: de nomine, de verbo, de oratione, de enuntiatione, de affirmatione, de

14-18. (*Isid.* II xxvi 15). 19-22. (*ibid.* xxvii 1). 21. *Suidas* 3930, s.v. 'Ἀριστοτέλης. 23-p. 115, l. 16. (*Isid.* II xxvii 4-7).

3-5. velut . . . terminum om. U 5. connectuntur KL 6. motus om. Ω 10. virere KL ruere p 12. ut prius om. Ω ut alt. om. pΣ2 14. intente legendum: intelligendum O *Isid.* 20. famas Σ interiectionesque KL 22. mentem M perihermeniis pΣ

1. aut: ut Δ 3-5. velut . . . terminum om. Δ 5. connect. 6. motus servant ΦΔ 7. ipso Δ 12. ut servant ΦΔ externo Φ 18. applicatur Δ 22. INCIPIT PERIERMENIAS, ID EST, DE INTERP. (om. vero) velut titulum Δ

negatione, de contradictione. nomen est vox significativa secundum placitum sine tempore, cuius nulla pars est significativa separata, ut *Socrates*. | verbum est quod consignificat tempus, cuius pars nihil extra significat, et est semper eorum quae de altero dicuntur nota, [ut] *cogitat, disputat*. oratio est vox significativa, cuius partium aliquid separatum significativum est, ut *Socrates disputat*. enuntiativa oratio est vox significativa de eo quod est aliquid vel non est, ut *Socrates est, Socrates non est*. affirmatio est enuntiatio alicuius de aliquo, ut *Socrates est*, negatio est alicuius [ab] aliquo, ut *Socrates non est*. contradictio est affirmationis et negationis oppositio, ut *Socrates disputat, Socrates non disputat*. haec omnia per librum supra memoratum minutissime divisa et subdivisa tractantur. [quarum rerum definitiones] nos breviter intimasse sufficiat, quando in ipso competens explanatio reperitur; maxime cum eum sex libris a Boethio, viro magnifico, constat expositum, qui vobis inter alios codices est relictus.

12. Nunc ad syllogisticas species formulasque veniamus, in quibus nobilium philosophorum iugiter exercetur ingenium. formulae categoricorum, id est praedicativorum, syllogismorum sunt III: in prima formula modi novem—in secunda formula modi quattuor—in [tertia] modi sex. modi formulae primae sunt VIII. primus modus est qui conducit, id est qui colligit, ex universalibus dedicativis dedicativum uni-

1-12. ex *Arist. Periherm.* (*Boethio interprete*) cc. 2-6. § 12. *Ps.-Apul. Periherm.* pp. 274-277: *Mart. Cap.* IV §§ 411-13: (*Isid.* II xxviii 2-22).

15. quando: quoniam KL 16-17. abo et hic viro BM (*ante corr.*) U 18. est alius relictus Σ2 25. colligat KL universalem BMS

1-11. Numeros A'-Z' ins. Δ 5. ut ille ΦΔ 10. ab: de ΦΔ 14. quarum rerum def.: quae ΦΔ 17. constet Φ 23. tertia formula ΦΔ CΧΗΜΑ ΠΡΩΤΟ (*sic*) ΕΧΕΙ ΤΡΟΠΟΥΣ ΕΝΕΑ —CΧΗΜΑ Β' ΕΧΕΙ ΤΡΟΠΟΥΣ Δ'—CΧΗΜΑ Γ' ΕΧΕΙ ΤΡΟΠΟΥΣ ΕΞ Η ΕΝΤΑ (*sic*) *add.* Δ

versale [directim], ut 'Omne iustum honestum: omne honestum bonum: omne igitur iustum bonum.' | secundus modus est qui conducit ex universalibus dedicativa et abdicativa abdicativum universale directim, ut 'Omne iustum honestum: nullum honestum turpe: nullum igitur iustum turpe.' tertius modus est qui conducit ex dedicativis particulari et universali dedicativum particulare directim, <ut> 'Quoddam iustum honestum: omne honestum utile: quoddam igitur iustum utile.' quartus modus est qui conducit ex particulari dedicativa et universali abdicativa abdicativum particulare directim, ut 'Quoddam iustum honestum: nullum honestum turpe: quoddam igitur iustum non est turpe.' quintus modus est qui conducit ex universalibus dedicativis particulare dedicativum per reflexionem, ut 'Omne iustum honestum: omne honestum bonum: quoddam igitur bonum iustum.' sextus modus est qui conducit ex universali dedicativa et universali abdicativa abdicativum universale per reflexionem, ut 'Omne iustum honestum: nullum honestum turpe: nullum igitur turpe iustum.' septimus modus est qui conducit ex <dedicativis particulari et> | universali dedicativum particulare per reflexionem, ut 'Quoddam iustum honestum: omne honestum utile: quoddam igitur utile iustum.' octavus modus est qui conducit ex universalibus abdicativa et dedicativa particulare abdicativum per reflexionem, velut 'Nullum turpe honestum: omne

col. 1172
20
25
1. directum BU 1-2. omne honestum *post alt.* bonum *tr.* KL 3. dedicativis et abdicativis U *Isid.* 4. universalem B directum Ω *Isid.* 7. viversali M particularem B directim *Isid.* correctim Ω (*praeter UKL*, correctum) ut *om.* Ω (*habet Isid.*) quoddam: quod dicit Σ 8-9. utilem *bis* BMS igitur *om.* O 10. dedicativo Up (*ut semper*) particularem B 11. directum U-ti KLS nullum honestum *om.* K 15-16. iustum bonum UO 20. ex . . . universali: ex universali Ω (-libus U) ex particulari et universali dedicativo *Isid.*

1. directum Φ; *sic semper* Δ 4. directum ΦΔ omnes Φ 7. ut *servant* ΦΔ 20. ded. part. et *om.* ΦΔ

honestum iustum: quoddam igitur iustum non est turpe.' nonus modus est qui conducit ex universali abdicativa <et particulari dedicativa> abdicativum particulare per reflexionem, velut 'Nullum turpe honestum: quoddam honestum iustum: quoddam igitur iustum non est turpe.' modi formulae secundae quattuor. primus modus est qui conducit ex universalibus dedicativa et abdicativa abdicativum universale directim, velut 'Omne iustum honestum: nullum turpe honestum: nullum igitur [turpe iustum].' secundus modus est qui conducit ex universalibus abdicativa et dedicativa abdicativum universale directim, velut 'Nullum turpe honestum: omne iustum honestum: nullum igitur turpe iustum.' tertius modus est qui conducit ex particulari dedicativa et universali abdicativa abdicativum particulare directim, velut 'Quoddam iustum honestum: nullum turpe honestum: quoddam igitur iustum non est turpe.' quartus modus est qui conducit ex particulari abdicativa et universali dedicativa abdicativum particulare directim, ut 'Quoddam iustum non est turpe: omne malum turpe: quoddam igitur iustum non est malum.' modi formulae tertiae sex. primus modus est qui conducit ex dedicativis universalibus dedicativum particulare tam directim quam reflexim, ut 'Omne iustum honestum: [omne honestum iustum:] omne iustum bonum: quoddam igitur honestum bonum, vel quoddam

1. iustum *prius post* turpe *tr.* KL turpe non est iustum *Isid.* 2. universalibus KL 3. et part. ded. *om.* Ω (*habet Isid.*) 4-5. iustum honestum O 8. directum UpK honestum *om.* KL 9. turpe iustum Ω *Isid.* 11. directum UK 12. omne iustum honestum *om.* BMP 13. particulari et BM-are KL 17-18. et univ. dedic. *om.* Σ2 20. *post* malum *add.* et universali abdicativa KL 23. omne hon. iustum *habent* Ω *Isid.* 24. vel: ut BMU (*om.* *Isid.*)

3. et part. ded. *habent* ΦΔ 6. sunt quattuor Δ 9. iustum turpe ΦΔ *Ps.-Apul., Mart. Cap.* 14. particularem Φ 15. quidam Φ 20. sunt sex Δ 22. reflexum Δ 23. omne hon. iustum *om.* ΦΔ

bonum honestum.' secundus modus est qui conducit ex
 dedicativis particulari et universali dedicativum particulare
 directim, ut 'Quoddam iustum honestum: omne iustum
 bonum: quoddam igitur honestum bonum.' tertius modus
 5 est qui conducit ex dedicativis universali et particulari
 dedicativum particulare directim, ut 'Omne iustum honestum:
 quoddam iustum bonum: quoddam igitur honestum bonum.'
 quartus modus est qui conducit ex universalibus dedicati-
 (et abdicativa) abdicativum particulare directim, ut 'Omne
 10 iustum honestum: nullum iustum malum: quoddam igitur
 honestum non est malum.' quintus modus est qui conducit
 ex dedicati- et abdicativa universali abdicativum
 particulare directim, ut 'Quoddam iustum honestum: nullum
 iustum malum: quoddam igitur (honestum) non est malum.'
 15 sextus modus est qui conducit ex dedicati- et
 abdicativa particulari abdicativum particulare directim, ut
 col. 1173 'Omne iustum honestum: quoddam iustum non est malum:
 quoddam igitur honestum non est malum.' has formulas
 categoricorum syllogismorum qui plene nosse desiderat,
 20 librum legat qui inscribitur *Perihermenias* Apulei, et quae
 subtilius sunt tractata cognoscit. nec fastidium nobis verba
 repetita congeminent; distincta enim atque considerata ad
 magnas intellegentiae vias praestante Domino nos utiliter
 introducunt. nunc ad hypotheticos syllogismos ordine
 25 corrente veniamus.

13. Modi syllogismorum hypotheticorum, qui fiunt cum
 aliqua coniunctione, sunt septem. primus modus est: 'Si
 26-p. 119, l. 10. ex Victorini libro. (26-p. 119, l. 12. = *Isid.* II xxviii 23-25.)

5. contraducit Ω (corr. pO) 9. et abdicativa om. Ω (ex univ.
 abdicativo dedicati- (l. 8) U) 14. honestum *edd.*, *Ps.-Apul.*, *Mart.*
Cap. iustum *codd.* et *Isidorus* 16. particularia (*prius*) BM 18.
 quoddam: quod B 21. cognoscet B²MU nec: ne B²M 27. contione
 BMp conditione U conclusione *Isid.* sunt septem om. KL

9. et abd. om. Φ 13-14. nullum iustum malum om. $\Phi\Delta$ 15. sextus igitur
 modus Δ 20. scribitur Δ 21. sunt om. Δ verba om. Δ 27. est: ut est Φ

dies est, lucet: est autem dies: lucet igitur.' secundus
 modus $\lceil$ est $\rceil$: 'Si dies est, lucet: non lucet: non est igitur dies.'
 tertius modus est ita: 'Non et dies est et non lucet: atqui
 dies est: lucet igitur.' quartus modus est ita: 'Aut dies est
 aut nox: atqui dies est: $\lceil$ nox igitur non est $\rceil$.' quintus
 5 modus est ita: 'Aut dies est aut nox: atqui nox non est: dies
 igitur est.' sextus modus est ita: 'Non et dies est et non
 lucet: dies autem est: nox igitur non est.' septimus modus
 est ita: 'Non et dies est et nox: atqui nox non est: dies igitur
 est.' modos autem hypotheticorum syllogismorum si quis
 10 plenius nosse desiderat, legat librum Marii Victorini qui
 inscribitur *de Syllogismis Hypotheticis*. sciendum quoque
 quoniam Tullius Marcellus Carthaginiensis de categoricis et
 hypotheticis syllogismis, quod a diversis philosophis latissime
 dictum est, septem libris $\lceil$ caute $\rceil$ subtiliterque tractavit, ita
 15 ut primo libro de regula, ut ipse dicit, collegentiarum artis
 dialecticae disputaret, et quod ab Aristotele de categoricis
 syllogismis multis libris $\lceil$ editum $\rceil$ est, ab isto secundo et tertio
 libro breviter expleretur; quod autem de hypotheticis syllo-
 gismis ab Stoicis innumeris voluminibus tractatum est, ab
 20 isto quarto et quinto libro colligeretur; in sexto vero de
 $\lceil$ mixtis $\rceil$ syllogismis, in septimo autem de compositis dispu-
 tavit. quem codicem vobis legendum reliqui.

14. Hinc ad pulcherrimas definitionum species accedamus, p. 570
 quae tanta dignitate praecellunt, ut possint dici orationum 25

§ 14. e Victorini libro de Defn. (24-p. 120, l. 1 = *Isid.* II xxviii 26.)

1. luget (*alt.*) S 3. et *prius*: est Ω 5. atque *saepe* M et alii
 17. Aristote BS 23. quem . . . reliqui om. p 24. hinc apud
 cherrimas BM (-mis)

1. dies *prius*: die Φ 2. est *prius*: est ita $\Phi\Delta$ 5. aut om. Δ non
 igitur nox est $\Phi\Delta$ 12. quoque est Δ 15. caute: breviter $\Phi\Delta$
 16. collig. $\Phi\Delta$ 17. quod: quae Δ categoriis syll. Δ 18. edictum
 $\Phi\Delta$ 22. mysticis $\Phi\Delta$

apertae manifestationes, et quaedam indicia, dictionum. definitio vero definitionum est oratio brevis uniuscuiusque rei naturam a communione divisam propria significatione concludens. haec multis modis praeceptisque conficitur. divisio definitionum: *usiodes*, id est substantialis—*ennoëmaticæ*, id est notio—*poeodes*, id est qualitativa—*(h)ypographice*, id est descriptio—*cata antilexin*, id est adverbium—*cata diaphoran*, id est per differentiam—*cata metaphoran*, id est per translationem—*cat' apheresin tu enantiu*, id est per privationem
 10 contrarii—*cata typosin*, id est per quandam imaginationem—*os typos*, id est veluti—*cata ellipes oloceru omogenus*, id est per indigentiam pleni ex eodem genere—*cata epenon*, id est per laudem—*cata analogian*, id est iuxta rationem—*cata to (pros ti)*, id est ad aliquid—*cata etiologian*, id est rei
 15 rationem. definitionum prima est *usiodes*, id est substantialis, quae proprie et vere dicitur definitio, ut est: 'Homo animal rationale mortale sensus disciplinaeque capax.' haec enim definitio per species et differentias descendens venit ad proprium, et designat plenissime quid sit homo. secunda
 20 est species definitionis, quae Graece *ennoëmaticæ* dicitur,

(2-p. 124, . 22 = *ibid.* xxix 1-16.) 20. *Comm. Psalt.* 1 sub init.

2. est *om.* BMp 3. communitione BS 5. definitivorum M 6. *poeodes ut vid.* S *pyoedes* LO *peoides* B *peo* MUp 7. scriptio Σ2
 9. *cata* BMUp *enantium* BM *venantium (om. tu)* Up 10. contraria KL *tyrosin* Ω 11. *catellipes* Σ2 *eloceru* BMp *umogenus* Ω
 12. *cata (catae ta B)* *eperon* Ω 13. *analogiam* BM 15-14. *cata ton philostim* Ω 14. *ad aliqua* Mp *etiologian* Σ2 -gan *cett.* 17. *mortale risibile p* 20. *enoem.* Σ *eneom. cett.*

1. maximum decus et quaedam lumina dictionum ΦΔ 4-15. divisio . . . rei rationem *om.* Φ; div. defin. *om.* Δ ΟΥΚΩΔΗΣ . . . ΕΝΝΟΗΜΑΤΙΚΗ . . . ΠΟΙΩΔΗΣ . . . ΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ . . . ΚΑΤΑ ΑΝΤΙΛΕΞΙΝ . . . ΚΑΤΑ ΔΙΑΦΑΡΑΝ . . . ΚΑΤΑ ΜΕΤΑΦΟΡΑΝ . . . ΚΑΤ'ΑΦΑΙΡΕΣΙΝ Τ<Ο>Υ ΕΝΑΝΤΙΟΥ . . . ΚΑΤΑ ΤΥΠΩΣΙΝ . . . ΩΣ ΤΙΠΩΣ . . . ΚΑΤΑ ΕΚΛΙΠΕΣ ΟΛΟΚΛΗΡΟΥ ΟΜΟΓΕΝΟΥ<Υ>Σ . . . ΚΑΤΑ ΕΠΑΙΝΟΝ . . . ΚΑΤΑ ΑΝΑΛΟΓΙΑΝ . . . ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΡΟΣ ΤΙ . . . ΚΑΤΑ ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑΝ *bic et infra per singula* Δ Numeros Α'-ΙΕ' *ins.* Δ 15. id est: latine Δ 20. est *om.* Δ

Latine [enuntiatio] nuncupatur, quam no[tionem] communi col. 1174 non proprio nomine possumus dicere. haec isto modo semper efficitur: 'Homo est quod rationali conceptione et exercitio praeest animalibus cunctis'; non enim dixit quid est homo, sed quid agat, quasi quodam signo in notitiam devocato. in 5 ista enim et in reliquis notio rei profertur non substantialis, ut in illa primaria explicatione declaratur; et quia illa substantialis est, definitionum omnium optinet principatum. tertia species definitionis est, quae Graece *pyoedes* dicitur, Latine qualitativa. haec dicendo quid quale sit, id quod sit evidenter 10 ostendit, cuius exemplum tale est: 'Homo est qui ingenio valet, artibus pollet, et cognitione rerum aut quae agere debeat eligit, aut animadversione quod inutile sit contemnit.' his enim qualitatibus expressus ac definitus homo est. quarta species definitionis est, quae Graece *hypographice*, Latine 15 descriptionalis nuncupatur, quae adhibita circuitione ditorum factorumque rem quae quid sit descriptione declarat, ut si luxuriosum volumus definire, dicimus: 'Luxuriosus est victus non necessarii et sumptuosi et onerosi appetens, in [deliciis] affluens, in libidine promptus.' haec et talia defi- 20 niunt luxuriosum; quae species definitionis oratoribus magis apta est quam dialecticis, quia latitudines habet. haec [similitudo] in bonis rebus ponitur et in malis. quinta species definitionis est, quam Graece *cata antilexin*, Latine adverbium dicimus. haec vocem illam, de cuius re quaeritur, 25 alio sermone designat uno ac singulari, et quodammodo quid illud sit in uno verbo positum, uno verbo alio declarat, (ut):

9. *ibid.* 21. 3 et alibi. 15. *ibid.* 79. 13. 24. *ibid.* 16. 14 et saepe.

13. elegit BM 16. discript. BM adhibita: ad avita B circuitione BMS 19. necessarius BMp honorosi Ω (*corr.* B²O) 20. delicias BM 25. de cuius requiritur Σ2 27. ut *add.* B²M

1. enuntiatio: notio ΦΔ *Isid.* 2. nomine *om.* Δ 7. explanatione Δ illa *alt. om.* Δ 20. delicias ΦΔ 23. haec simili (similiter Δ) modo in ΦΔ rebus *om.* Δ 24. est *om.* Δ 25. ad verbum Φ 27. ut *om.* Φ Δ

‘Conticiscere est tacere.’ item cum terminum dicimus finem, aut populas interpretamur esse vastatas. sexta species definitionis est, quam Graeci *cata diaphoran*, nos per differentiam dicimus; id est, cum quaeritur quid intersit inter regem et tyrannum, adiecta differentia quid uterque sit definitur, id est: ‘Rex est modestus et temperans, tyrannus vero impius et immitis.’ septima est species definitionis, quam Graeci *cata metaphoran*, Latini per translationem dicunt, ut Cicero in *Topicis*: ‘Litus est qua fluctus eludit.’ hoc varie tractari potest; modo enim ut moveat, sicut illud: ‘Caput est arx corporis,’ modo ut vituperet, ut illud: ‘Divitiae sunt brevis vitae longum viaticum,’ modo ut laudet: ‘Adulescentia est flos aetatis.’ octava species definitionis est, quam Graeci *cata apheresin tu enantiu*, Latini per privantiam contrarii eius quod definitur dicunt, ut: ‘Bonum est, quod malum non est; iustum est, quod iniustum non est,’ et his similia; quod se ita naturaliter ligat, ut necessariam cognitionem sibi unius comprehensione conectat. hoc autem genere definitionis uti debemus cum contrarium notum est, nam certa ex incertis nemo probat. sub qua specie sunt hae definitiones: ‘Substantia est, quod neque qualitas est neque quantitas neque aliqua accidentia.’ quo genere definitionis Deus definiri potest. etenim cum quid sit Deus nullo modo comprehendere col. 1175 valeamus, | sublatio omnium existentium, quae Graeci *onta*

7. *ibid.* 18. 7.9. *Top.* 7. 32.13. *Comm. Psalt.* 31. 1 et al.

1. conticiscere MpΣ2 termino B 8. ut: et Ω (ut et M) 9. tractare BMU 10. ut: et Ω moveas BMU ut moneat: Nobilitas est virtutis maiorum apud posteros sarcina. ut designet: Apex (caput *Vict.*) est arx etc. cum *Victorino Isid.* 14. enantium Mp venantium (*om.* tu) U 19. notum: nomen M 20. sub que species BM 23. nullu BM

2. interpretamus Δ 5. uterque sit: intersit Δ 5-6. id est *om.* Δ 11. illud *om.* Δ 14. privationem Δ 20. hae definitiones: aedificationes Δ 22. accedentia Δ 24. YNTA Δ?

appellant, cognitionem Dei nobis circumcisa et ablata notarum rerum cognitione supponet, ut si dicamus: ‘Deus est, quod neque corpus est neque ullum elementum neque animal neque mens neque sensus neque intellectus neque aliquid quod ex his capi potest’—his enim ac talibus sublatis, quid sit Deus poterit definiri. non a species definitionis est, quam Graeci *cata typosin*, Latini per quandam imaginationem dicunt, ut: ‘Aeneas est Veneris et Anchisae filius.’ haec semper in individuis versatur, quae Graeci *atoma* appellant; item accidit in eo genere dictionis, ubi aliquid pudor aut metus est nominare, ut Cicero: ‘Cum me videlicet sicarii illi describant.’ decima species definitionis est, quam Graeci *os typos*, Latini veluti diximus appellant, ut si quaeratur quid sit animal, respondeatur ‘Homo’. non enim manifeste dicitur animal solum esse hominem, cum sint alia innumerabilia; sed cum dicitur ‘Homo’, veluti ipsum hominem animal designat, cum tamen huic nomini multa subiaceant. rem enim quaesitam praedictum declaravit exemplum; hoc est autem proprium definitionis quid sit illud quod quaeritur declarare. undecima est species definitionis, quam Graeci *cata ellipes* *olocleru b(o)mogenus*, Latini per indigentiam pleni ex eodem genere vocant, ut si quaeratur quid sit [quadrans] respondeatur: ‘cui dodrans deest, ut sit assis.’ duodecima species [est] definitionis, quam Graeci *cata epenon*, Latini per laudem

7. *ibid.* 72 sub init.11. *pro Milone* 18. 47.13. *Comm. Psalt.* 48. 12.24. *ibid.* 17. 1 et saepe.

9. in *om.* M 12. est def. Σ2 15-17. sed cum . . . subiaceant *om.* p 20. cat ellipes Ω cata . . . Graeci (l. 24) *om.* p 21. olocreru Σ (h)umog. Ω 23. drodans BM dodran Σ sit: sic BM 24. cata *om.* M

2. cognitionem Φ subponit Δ 3. est *om.* Δ 4. aliquod Δ 7. quendam Φ 8. est *om.* Δ 9. in *om.* Δ in indivinis Φ versatur *om.* Δ ATOMA Δ 10. accedit Δ 13. dicimus Δ 16. velut Δ 18. est *om.* Δ 20. ΕΚΛΙΠΕC Δ 21. oloclerum umogenus Φ ΟΜΟΓΕΝΟΥC Δ 22. sit *om.* Δ triens Φ Δ *Isid.* respondeatur *post* deest *tr.* Δ 23-24. spec. def. est Φ est spec. def. Δ

dicunt, ut Tullius pro Cluentio: 'Lex est mens et animus et consilium et sententia civitatis' et aliter 'Pax est tranquilla libertas.' fit et per vituperationem, quam Graeci *psogon* vocant: 'Servitus est postremum malorum omnium, non modo bello sed morte quoque repellenda.' tertia decima species ^{est} definitionis, (quam Graeci *cata analogian*, Latini iuxta rationem dicunt; sed hoc contingit cum maioris rei nomine res definitur inferior, ut est illud: 'Homo minor mundus.' Cicero hac definitione sic usus est: 'Edictum legem annuam dicunt esse.' quarta decima est species definitionis, quam Graeci *cata ton pros ti*, Latini ad aliquid vocant, ut est illud: 'Pater est cui est filius, dominus est cui est servus' et Cicero in *Rethoricis*: 'Genus est quod plures partes amplectitur,' item 'Pars est quod subest generi.' quinta decima est species definitionis, quam Graeci *cata etiologian*, Latini rei rationem | vocant, ut: 'Dies est sol supra terras, nox est sol sub terris.' scire autem debemus praedictas species definitionum topicis merito esse sociatas, quoniam inter quaedam argumenta sunt positae et nonnullis locis commemorantur in topicis. nunc ad ^{topica} veniamus, quae sunt argumentorum sedes, fontes sensuum, ^{et} origines dictionum.

1. *pro Cluentio* 53. 146. 2 et 4. *Phil.* II 44. 113. 6. *Comm. Psalt.* 81. 6. 9. *Verr.* I 42. 109. 11. *Comm. Psalt.* 88. 27. 13 et 14. *de Inv.* I 42. 20. *Comm. Psalt.* 144. 21.

6. est post defin. tr. Σ *Isid.* 6-11. quam . . . definitionis om. Ω (corr. p) *Isid.* 11. to M 15. quarta decima U *cata om.* M

1. et prius: ei Δ 3. Ψ OGON Δ 6. est spec. def. $\Phi\Delta$ analogoan Φ 11. ton Φ TO Δ 17. supra: super Δ 18. species defin.: definitiones Δ esse om. Δ 20. topicam $\Phi\Delta$ 21. et om. $\Phi\Delta$ 22. post dictionum add. de quibus breviter aliqua dicenda sunt, ut et dialecticos locos et rethoricos, sive eorum differentias, agnoscere debeamus. ac prius de dialecticis dicendum est $\Phi\Delta$ (*sequuntur excerpta e Boethii libris de Diff. Topicis; v. supra p. xxvii*). *Topica qualia in $\Phi\Delta$ inveniuntur in Appendicem (A) relegata sunt.*

15. ¹Divisio topicorum, sive locorum ex quibus argumenta ducuntur: alia in eo ipso de quo agitur haerent—nonnulla dicuntur affecta quae quodammodo ex rebus aliis tracta noscuntur—alia assumuntur extrinsecus. argumenta quae de eo ipso de quo agitur haerent: a toto—a partibus—a nota. 5 argumentum a toto est, cum definitio adhibetur ad id quod quaeritur, sicut ait Cicero: 'Gloria est laus recte factorum, magnorumque in republica fama meritorum.' a partibus est argumentum cum is qui se defendit aut negat factum, aut factum esse iure defendit. a nota est argumentum, cum ex 10 vi nominis argumentum aliquod elicitur, ut Cicero: 'Consulem, consulem, inquam, quaerebam, quem in isto maiali invenire non poteram.' effecta argumenta sunt, quae quodammodo ex rebus aliis tracta noscuntur: coniugata—a genere—a forma generis—a similitudine—a differentia—ex con- 15 trario—ab adiunctis—ab antecedentibus—a consequentibus—(col. 119r) a repugnantibus—a causis—ab effectibus—a comparatione, quae fit a maiore ad minus, a minore ad maius, a pari ad parem. a coniugatis argumentum est, cum declinatur a nomine et fit verbum, ut Cicero Verrem dicit 'ever(r)isse' 20 provinciam, vel nomen a verbo, cum latrocinari dicitur latro—nomen a nomine Terentius: 'Inceptio est amentium, haut amantium'—dummodo distet unius appellationis postremitas in alia vocis declinatione formata. a genere argumentum est, cum de eodem genere sententia ducitur, ut Vergilius: 25

§§ 15-16. fort. ex M. Victorini comm. in *Topica Ciceronis*—(§§ 15-17 = *Isid.* II xxx). 7. *pro Marcello* 8. 26. 11. in *Pis.* 9. 19. 20. *Verr.* II 7. 19. 22. *Andr.* 218.

2. dicuntur Up *Isid.* 3. effecta *Isid.* quodam modum BM 6. est om. U *Isid.* 7. recta Σ 8. fameritorum SL (fama om. K) 10-11. cum . . . argumentum om. p ex III BM (corr. B²) ex sui KL 11. aliquod arg. Σ 12. consulem alt. om. MUp *Isid.* 13. affecta M 14. a coniugata B (corr. B²) 15. generi M 17. affectibus p 18. a parias ad (a S) Σ (praeter O) 20. everrisse B² evertisse Ω 22. ut Ter. U interceptio *Isid.* haut B²O aut Ω *Isid.* 25. dicitur Up *Isid.*

'Varium et mutabile semper femina.' ab specie argumentum est, cum generali quaestioni fidem species facit: 'At non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor.' a simili argumentum est, quando rebus aliquibus similia proferuntur, ut 5 Vergilius: 'Suggere tela mihi: non ullum dextera frustra torserit in Rutulos, steterunt quae in corpore Graium Iliacis campis.' a differentia argumentum est, quando per differentiam aliqua separantur—Vergilius: 'Non Diomedis equos nec currum cernis Achillis.' a contrariis argumentum 10 dicitur, quando res discrepantes sibimet opponuntur—Vergilius: 'Mortaline manu factae immortale carinae fas habeant, certusque incerta pericula lustret Aeneas?' a consequentibus argumentum est, quando positam rem aliquid inevitabiliter consequitur—Vergilius: 'Non ea vis animo, nec 15 tanta superbia victis.' ab antecedentibus argumentum est, quando aliqua ex his quae prius gesta sunt comprobantur—Cicero pro Milone: 'Cum non dubitaverit aperire quid cogitaverit, vos potestis dubitare quid fecerit?' a repugnantibus argumentum est quando illud, quod obicitur, aliqua 20 contrarietate destruitur, ut Cicero: 'Is igitur non modo tali periculo liberatus, sed honore amplissimo ditatus, domi te interficere voluisset.' a coniugatis argumentum est cum contropabiliter ostenditur, quid sit ex re quaque venturum: 'Nos si pellant, nihil affore credunt, quin omnem Hesperiam 25 penitus sua sub iuga mittant.' a causis argumentum est, quando consuetudine communi res quaeque tractatur—

1. *Aen.* 4. 569. 2. *ibid.* 7. 363. 3. 10. 333-5. 4. 10. 581.
 11. 9. 95-6. 14. 1. 529. 17. *pro Mil.* 16. 44. 20. *Deiot.* 5. 15.
 24. *Aen.* 8. 147-8.

- 1 genus *ante* semper O genus (*om. semp. fem.*) *Isid.* 2. at: ut *Isid.*
 5. nonnullum Ω (*corr.* B²pO) 6. steteruntque Ω 8. aliquam
 MpΣ (*praeter* O) ut Verg. B² *Isid.* (*ut semper*) 10. ducitur Σ
 11. habent B 20. his Ω de tali *Isid.* 22. *exspectes* a coniunctis
 23. controp. BMΣ *Isidori codd.* nonnulli comprob. U probabiliter pO (*cf.*
supra p. 75, l. 22 quid: quis BMpKO rei BM 24. *Hesperiam* Ω

Terentius: 'Ego nonnihil veritus sum dudum abs te, Dave, (col. 1192) ne faceres quod vulgus servorum solet, dolis ut me deluderet.' ab effectis argumentum est, cum ex his quae facta sunt aliquid approbatur, ut Vergilius: 'Degeneres animos timor arguit.' a comparatione argumentum est, quando per 5 collationem personarum sive causarum sententiae ratio sub imputatione formatur—Vergilius: 'Tu potes Aenean manibus subducere Graium; nos aliquid contra Rutulos iuisse nefandum est?'

16. Argumenta ducuntur extrinsecus quae Graeci *atechnos*, 10 id est artis expertes, vocant, ut est testimonium. testimonium vero constat: ex persona—ex naturae auctoritate—ex temporis auctoritate, quae constat modis octo: ingenio opibus aetate fortuna arte usu necessitate concursio fortuitorum—ex dictis factisque maiorum—ex tormentis. testimonium 15 omne est, quod ab aliqua externa re sumitur ad faciendam fidem. persona non qualiscumque est, quae testimonii pondus habet ad faciendam fidem, sed morum probitate debet esse laudabilis. naturae auctoritas est, quae maxima virtute consistit. testimonia multa sunt quae afferant auctoritatem, 20 id est, ingenium, opes, aetas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio rerum fortuitarum. a dictis factisque maiorum petitur fides, cum priscorum dicta factaque memorantur. a tormentis fides praebetur, post quae nemo creditur velle mentiri. ea vero quae tractantur in tempore, quia suis 25 nominibus plana sunt, definitione non indigent.

17. Memoriae quoque condendum est, topica oratori- col. 1202 c
 bus, dialecticis, poetis et iurisperitis communiter quidem

1. *Andr.* 582-3. 4. *Aen.* 4. 13. 7. *Aen.* 10. 81 et 84. 10. *Cic.*
Top. 4. 24. 28. *cf. Comm. Psalt.* 72. 17.

1. Dave ne B²M²U da bene Ω (dave bene O) cavere ne *Isid.* 3.
 affectis Σ 4. degeneris BS degeneres . . . arguit *om.* KL 5. per: pro
 M 6. collatione KL 11. expertis BUp -tos M 18. pravitate
 BM 24. quae: quem B²Mp quam U

argumenta praestare; sed quando aliquid specialiter probant, ad rethores, poetas iurisperitosque pertinent, quando vero generaliter disputant, ad philosophos attinere manifestum est. mirabile plane genus operis,—in unum potuisse colligi quicquid mobilitas ac varietas humanae mentis in sensibus exquirendis per diversas causas poterat invenire,—conclisit liberum ac voluntarium intellectum; nam quocumque se verterit, quascumque cogitationes intraverit, in aliquid eorum, quae praedicta sunt, necesse est ut humanum cadat ingenium.

18. Illud autem competens iudicavimus recapitulare breviter, quorum labore in Latinum eloquium res istae pervernerint, ut nec auctoribus gloria sua pereat et nobis plenissime rei veritas innotescat. *Isagogen* transtulit Victorinus orator; commentum eius quinque libris vir magnificus Boethius (col. 1203) edidit. *Categorias* idem transtulit Victorinus; cuius commentum octo libris ipse quoque formavit. *Perihermenias* supramemoratus Victorinus transtulit in Latinum; cuius commentum sex libris patricius Boethius minutissima disputatione tractavit. Apuleius vero Madaurensis syllogismos categoricos breviter enodavit; Victorinus de syllogismis 14–16. (*Isid.* II xxv 9).

2. iurisque peritos B²M 7. voluptarium BMU 20. verba uncis inclusa add. Usener (Anecdoton Holderi pp. 65–66); cf. p. 118, l. 20 et 119. 11 supra.

3. philosophos: dialecticos ΦΔ 5. ac varietas om. Δ 9. ut om. Δ 14 seqq. in ΦΔ *banc exhibent formam*: *Isagogen* transtulit patricius Boethius, commentaque eius gemina derelinquens. *Categorias* idem (hisdem Δ) transtulit patricius Boethius, cuius commenta tribus libris ipse quoque formavit. *Peri(h)ermenias* supramemoratus patricius Boethius (Boethius om. Δ) transtulit in Latinum (latino Φ); cuius commenta ipse duplicia (dupplicia Φ duplici Δ) minutissima disputatione tractavit. Apuleius vero Madaurensis syllogismos categoricos (-mus -icus Φ) breviter enodavit; supramemoratus vero patricius Boethius (Boeth. om. Δ) de syllogismis hypotheticis lucidissime pertractavit.

hypotheticis dixit; quindecim quoque species esse definitionum idem Marius Victorinus diligenter edocuit. *Topica* Aristotelis Cicero transtulit in Latinum; cuius commenta prospector atque amator Latinorum Victorinus quattuor libris exposuit. auctoritatem vero eorum librorum in unum codicem non incompetenter fortasse collegi, ut quicquid ad dialecticam pertinet, in una congestione codicis clauderetur. expositiones itaque diversorum librorum, quoniam erant multiplices, sequestratim in codicibus fecimus scribi; quos in una vobis bibliotheca Domino praestante dereliqui.

19. De liberalibus igitur artibus, quantum rudibus iudicavimus expedire, fortasse decursa sunt, ut quasi quibusdam ianuis apertis ad ingressum disciplinarum desideranter accedere debeatis. nam etsi per quasdam difficultates intrentur atque discantur, tam diu habent rudimentorum laborem, donec quae sit earum suavitas indagetur; cum vero studiosos fuerit perfectio subsecuta, tunc unusquisque delectabile habet sudoris sui pertulisse molestias. tempus est ut similiter ad earum divisiones opinatissimas accedamus, unde Graecia Latinae linguae non immerito putatur antistare; quas simili brevitate non tam explicare quam indicare temptabimus. cur enim quasi nobiliter latius disseratur, quod distincte atque planissime apud proprios reperitur auctores?

15. iterentur Up 17. studiosus B (corr. B²) KL -sius M -sis p 18. delectabiles Ω (corr. Up) 19. sudoris B studio oris p studii U 21. antistare pO antestare B²U antistere cett. quas: quasi BU simile B 22. temptavimus Σ2

1–2. quindecim . . . edocuit om. ΦΔ 2–5. *Topica* Aristotelis uno libro Cicero transtulit in Latinum; cuius commenta prospector atque amator Latinorum patricius (suprafatus Δ, *omissis* prospector . . . patricius) Boethius octo libris exposuit. nam et praedictus Boethius patricius eadem *Topica* Aristotelis (nam eadem *Top. Ar.* Boethius om. *reliquis* Δ) octo libris in Latinum vertit eloquium ΦΔ 5–24. auctoritatem . . . auctores om. ΦΔ

20. Considerandum est autem quod iam, quia locus se attulit, in rethorica parte libavimus quid intersit inter artem et disciplinam, ne se diversitas nominum permixta confundat. inter artem et disciplinam Plato et Aristoteles, opinabiles 5 magistri saecularium litterarum, hanc differentiam esse voverunt, dicentes artem esse habitudinem operatricem contingentium, quae se et aliter habere possunt; disciplina vero est quae de his agit quae aliter evenire non possunt. sed hoc de mundanis dixisse praesumptum est, quando solae litterae 10 divinae nesciunt fallere, quoniam habent immobilem veritatis auctorem. audivimus etiam Felicem Capellam aliqua de disciplinis scripsisse deflorata, ne talibus litteris fratrum simplicitas linqueretur ignara; quae tamen ad manus nostras adhuc minime pervenire potuerunt. sed melius est ut nec 15 illa vobis quandoque pereant, et ista quamvis exigua desiderantibus celeriter offerantur. nunc ergo ad mathematicae veniamus initia.

De Mathematica

21. Mathematica, quam Latine possumus dicere 'doctrinalem', scientia est quae abstractam considerat quantitatem. abstracta enim quantitas dicitur, quam intellectu a materia separantes vel ab aliis accidentibus, ut est par, impar, vel ab aliis huiusmodi, in sola ratiocinatione tractamus. haec ita

2. p. 108, ll. 15-20. 4-8. *Ammonius in Isag.* p. 6. (§ 21 = *Isid.* III praef.) (19-p. 131, l. 2 = *Rabanus* III 21.) 19. cf. p. 92, l. 13; 111, 10.

1. locus post attulit tr. SO, post se KL 2. parte: arte BMUp quod B 7. vera B 10. fallere BMS 12. de om. KL 18. Titulum hic habent codd. 20. scientiam MO 22. accidentibus . . . aliis om. U ab aliis: an alia?

2. libabimus Φ 4-5. opin. mag. saec. litt. om. Δ 8 et seqq. sed hoc . . . offerantur om. ΦΔ 16. nunc . . . initia om. Δ 17. initium Φ 20. scientiam (ut vid.) Δ 21. quam: qua Δ 22. accidentibus om. Δ 22-23. vel alia huiusmodi quae in ΦΔ

dividitur—divisio mathematicae: arithmetica—musica—geometria—astronomia. arithmetica est disciplina quantitatis numerabilis secundum se. musica est disciplina quae de numeris loquitur, qui ad aliquid sunt his qui inveniuntur in sonis. geometria est disciplina magnitudinis immobilis et formarum. | astronomia est disciplina cursus caelestium p. 584 siderum, quae figuras contemplatur omnes, et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit. quas suo loco paulo latius indicamus, ut commemoratarum rerum virtus competenter possit ostendi. 10

22. Modo de disciplinarum nomine disseramus. disciplinae sunt quae, sicuti iam dictum est, numquam opinionibus deceptae fallunt et ideo tali nomine nuncupantur, quia necessariae suas regulas servant. hae nec intentione (crescunt, nec subductione) | minuuntur, nec ullis varietatibus permittantur, sed in vi propria permanentes regulas suas inconvertibili firmitate custodiunt. has dum frequenti meditatione revolvimus, sensum nostrum acuunt limumque ignorantiae detergunt, et ad illam inspectivam contemplationem, si tamen sanitas mentis arrideat, Domino largiente perducunt. 20 scire autem debemus Ioseppum Hebreorum doctissimum

2-8. p. 111, ll. 16-22. 2. (*Rabanus* III 22). 3. p. 144, l. 2. 5. p. 151, l. 20. 6. p. 154, l. 3. 11. supra § 20; cf. p. 108, l. 15. 14. *Boeth. Arithm.* I. (21-p. 132, l. 8 = *Rabanus* III 22.)

1. geometrica ΜΣ 5. geometria B²p -ica cett. 9. indicabimus B²MUp 12. diximus Σ 13. nuncupatur B (corr. B²) 14. necessario B²-ie p haec BMUO cr. nec subd. om. Ω 17. custodiunt . . . meditatione om. K 19. illarum BMUp

1. dividuntur Δ geometrica ?Δ 2-6. Numeros A'-Δ' ins. Δ 5. geometrica ?Δ 6. disciplina est ΦΔ 9. indicamus: expone-mus ΦΔ cum memoratarum ΦΔ 12. sicut Δ 14. necessariae ΦΔ cr. nec subd. servant ΦΔ 15. ullis: aliis ΦΔ 19. spectivam Δ

in primo libro *Antiquitatum*, titulo nono, dicere arithmeticam et astronomiam Abraham primum Aegyptiis tradidisse, unde semina suscipientes, ut sunt homines acerrimi ingenii, excoluisse sibi reliquas latius disciplinas. quas merito sancti Patres nostri legendas studiosissimis persuadent, quoniam ex magna parte per eas a carnalibus rebus appetitus noster abstrahitur, et faciunt desiderare quae, praestante Domino, solo possumus corde conspiciere. quocirca tempus est ut de eis singulatim ac breviter disserere debeamus.

10

III. DE ARITHMETICA

1. Scriptores saecularium litterarum inter disciplinas mathematicas primam omnium arithmeticam esse voluerunt, propterea quoniam musica et geometria et astronomia, quae sequuntur, indigent arithmeticam ut virtutes suas valeant explicare. verbi gratia, simplum ad duplum, quod habet musica, indiget arithmeticam; <geometria vero quod habet trigonum, quadriangulum, vel his similia, idem indiget arithmeticam;> astronomia etiam quod habet in motu siderum numeros punctorum, indiget arithmeticam; arithmetica vero ut sit, neque musica neque geometria neque astronomia egere cognoscitur. propterea his fons et mater arithmetica re-

2. (cf. *Isid.* III xxv 1). 11. *Isid.* III i 1; cf. *Boeth. Arithm.* I i.

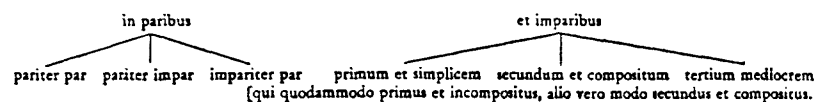
1. nono: non B (*del.* B²), *om.* MUp 4. latius: ratio B (-nabiles *add.* *super lin.* B²) rationabiles MUp 5. legenda BM 9. ac *om.* p
10. IIII *solus* M 13. geometrica BMUΣ² 14. arithmeticam Ω
(-ca B²UpO) 16. arithmeticam B¹M (-ca *cett.*) geometria . . . arith-
metica *om.* Ω 18. immotu BM 19. numerus BΣ numeris U
arithmetica Ω (-ca B²MUpO) voro KL 20. neque *ante* musica
om. O geometria BpS -ica *cett.*

1. libro *om.* Δ arithmetica Φ 6. noster *om.* Δ 7.
possimus corde respicere Δ 13. quoniam: quod Δ 14. (et 16, 17,
19). arithmetica ΦΔ (cf. *Var.* II 15. 4) 16. geometria . . .
arithmetica *servant* ΦΔ 18. etiam: vero Δ 21. arithmetica *om.* Δ

peritur, quam disciplinam Pythagoras sic laudasse monstratur, ut omnia sub numero et mensura a Deo creata fuisse memoraret, dicens alia in motu, alia in statu ita esse formata, ut tamen nulla [eorum] praeter ista quae dicta sunt substantiam percepissent; credo, trahens hoc initium, ut multi philosophorum fecerunt, ab illa sententia prophetali, quae dicit omnia Deum *mensura, numero et pondere* disposuisse.

2. Haec itaque consistit ex quantitate discreta, quae parit genera numerorum nullo sibi communi termino sociata. v enim ad x, vi ad IIII, vii ad III per nullum communem terminum alterutra sibi societate nectuntur. arithmetica vero dicitur eo quod numeris praeest. numerus [autem] est ex monadibus multitudo composita, ut III · v · x · xx et cetera. intentio arithmeticae est docere nos naturam abstracti numeri et quae ei accidunt; ut, verbi gratia, parilitas, imparilitas et cetera.

3. Numerus autem dividitur

[par numerus est qui in duabus partibus aequalibus dividi potest, ut II · IIII · VI · VIII · x et reliqui. impar numerus est qui in duabus partibus aequalibus dividi nullatenus potest, ut III · v · VII · VIII · XI et reliqui. pariter par numerus est

7. *Sap.* 11, 21. 17-21 (*Isid.* III v 1).

4. earum M 10. x, vi: sedecim (xvi) BMUp 14. arithmetica
pΣ² 15. ei: ti M ut *om.* Up 18. et in imp. U et in partibus
KL in *om.* p

1. monstratur: probatur Δ 2. esse Δ 4. earum ΦΔ
9. nulla Δ 12. autem: vero ΦΔ 15. accedunt Δ 18. et
in imp. ΦΔ 19. qui . . . compositus *om.* Δ *Tabulam partim hic,*
partim l. 23 et p. 134, l. 10 praebent ΦΔ 20-p. 134, l. 15. *Numeros A'*
B', I-III, A'-Γ' ins. Δ

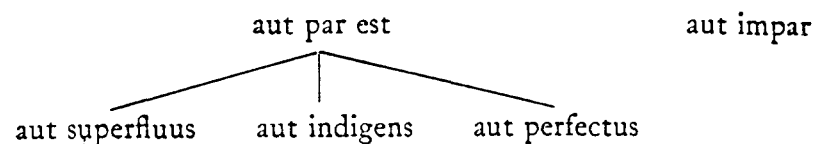
cuius divisio in duabus aequalibus partibus fieri potest usque ad monada, <ut> verbi gratia LXIII [dividuntur] in XXXII, XXXII in XVI, XVI in VIII, VIII in IIII, IIII in II, II vero in I et I. pariter impar numerus est qui similiter solummodo in duabus partibus dividi potest aequalibus, ut <x in v,> XIII in VII, XVIII in VIII et his similia. impariter par numerus est qui plures divisiones secundum aequalitatem partium recipere potest, non tamen [ut] usque ad assem perveniat; ut verbi gratia XXIII in bis XII, XII in bis VI, VI vero in bis III, et amplius non procedit. primus [de imparibus] et simplex numerus est qui monadicam mensuram solam recipere potest, ut verbi gratia III · V · VII · XI · <XIII ·> XVII et his similia. secundus et compositus numerus est qui non solum monadicam mensuram, sed et arithmeticam recipere potest, ut verbi gratia VIII · XV · XXI et his similia. mediocris numerus est qui quodammodo simplex <et> incompositus esse videtur, alio vero modo secundus et compositus, ut verbi gratia VIII ad XXV dum comparatus fuerit, primus est et incompositus, quia non habet communem numerum nisi solum monadicum; ad XV vero si comparatus fuerit, secundus est et compositus, quoniam inest illi communis numerus praeter | monadicum, id est trinarium numerus, qui novem mensurat ter terni et XV ter quini.

15-23. (*Isid.* III v 8).

2. monadam Ω (*corr.* O; monadum p) ut *om.* Ω 4. qua B quis p
5. x in v *om.* Ω XIII: VIII Ω (*corr.* U) 6. XVIII: XVII Ω (*corr.* U)
12. XIII e Δ videtur supplendum 14. et *om.* pO 15. mediocris
KL 16. et *om.* Ω 17. videatur KL 19. nisi si BM 21. illi
om. p numerus communis U numerus: terminus O 23.
mensuras Σ

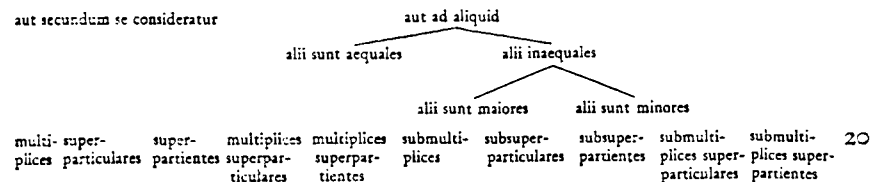
1. partibus aequalibus Δ 2. dividitur ΦΔ in XXXII et reliqui
usque ad monada, quod est unum *ceteris omissis* Δ 3. XVI et XVI Φ
5. inaequalibus Δ 6. XVIII in VIII *om.* Δ 7. partium: parium Δ
8. ut *om.* ΦΔ 10. de imp. *om.* ΦΔ 12. XIII *om.* Φ 19. habent
Δ 21. quoniam: quia Δ

4. Altera divisio de paribus et imparibus—(Numerus)

superfluous numerus est qui descendit de paribus. is, dum par sit, superfluas partes quantitatis suae habere videtur; ut XII [habent] medietatem VI, sexta pars II, quarta pars III, tertia pars IIII et duodecima pars I, qui omnes [summatim] fiunt XVI. indigens numerus est qui et ipse de paribus descendit. is quantitatis suae summam partium inferiorem habet; ut VIII, cuius medietas IIII, quarta pars II, octava pars I, quae simul congregatae partes fiunt VII. perfectus numerus est qui tamen et ipse de paribus descendit. is, dum par sit, omnes partes suas simul assumptas aequales habet; ut VI, cuius medietas III, tertia pars II, sexta pars I, quae assumptae partes faciunt ipsum senarium numerum.

5. Tertia divisio totius numeri—Omnis numerus

| per se numerus est qui sine relatione aliqua dicitur, ut col. 1205

(§§ 5-6=*Isid.* III vi-vii.)

1. altera . . . numerus *om.* O numerus *om.* Ω 2. impar: impius O
4. est *om.* BMUp 7. IIII: quarta Ω (*corr.* B²MU) 1: una Ω (*corr.* B²MU)
8. partibus Up 9. descendens Σ₂ 17. aliqua U aliquam p
18. alii sunt (*om.* p) aut eq. aut ineq. Up aliis (*eraso s*) aut sunt aequales aut
alii inaeq. B alii sunt aut aequales (aequale KL) alii ineq. Σ pleraque
excisa ex M, omissa ex O 20. subsuperpartiente B -ens U

1. numerus Φ numeris Δ 4, 8, 11. Numeros A'-Γ' ins. Δ 5.
par *om.* Δ superfluous Δ 6. habet ΦΔ pars alt. *om.* Δ 7.
pars prius *om.* Δ assummati ΦΔ 11. partes fiunt: faciunt Δ
15. num. sen. Δ 21-p. 136, l. 7. Numeros A' B' et I II ins. Δ

III · IIII · V · VI et ceteri similes. ad aliquid numerus est qui relative ad alios comparatur, ut verbi gratia IIII ad II dum comparatus fuerit, duplex dicitur et multiplex, VI ad III, VIII ad IIII, X ad V; et iterum III ad I triplex, VI ad II, VIII ad 5 III et ceteri. aequales numeri dicuntur qui secundum quantitatem aequales sunt, ut verbi gratia II ad II, III ad III, X ad X, C ad C et ceteri. inaequales numeri sunt qui ad invicem comparati inaequalitatem demonstrant, ut III ad II, IIII ad III, V ad IIII, X ad VI; et universaliter maior minori aut 10 minor maiori huiusmodi dum comparatus fuerit, inaequalis dicitur. maior numerus est qui habet in se illum minorem numerum, ad quem comparatur, et aliquid plus, ut verbi gratia quinquarius numerus trinario numero fortior est, eo quod col. 1206 c habeat quinquarius numerus in se | [trinarium] numerum et 15 alias partes eius duas; et reliqui tales. <minor numerus est qui . . . > multiplex numerus est qui habet in se minorem numerum bis aut ter aut quater aut multipliciter, ut verbi gratia II ad unum dum comparati fuerint, duplex est; III ad I triplex, IIII quadruplex et reliqui. e contra submultiplex 20 numerus est qui intra multiplicem continetur bis aut ter aut quater aut multipliciter, ut verbi gratia unus a duobus bis continetur, a tribus ter, a IIII quater, a V quinquies, et ab aliis multipliciter. superparticularis numerus est, dum fortior continet [intra] se inferiorem numerum circa quem

1. ceteris B¹Σ 4. I: unam BMp 11: duos BMUp 13. est ante trinario add. KL 15. Minor numerus om. codd. M. n. est qui continetur a maiori, ad quem comparatur, cum aliqua parte sui, ut ternarius ad quinquarium; continetur enim ab eo cum duabus partibus suis Isidori libri non omnes 19. e contra Σ Isid. contra BMUp

1. ceteri: reliqui Δ 3. multiplex om. Δ 4. et VIII . . . et X Δ 5. cetera Δ 11-12. num. minorem Δ 14. et post se add. Δ ternarium ΦΔ 16 et seqq. Numeros A'S'B'Z'T'H'Δ'Θ'€'T' ins. Δ 17. ut om. Φ 19. et om. Δ contra (om. e) ΦΔ 21. ut om. Δ unum Δ 22. a V quinquies om. Δ 24. infra ΦΔ

comparatur, similiter et unam partem eius, ut verbi gratia III ad II dum comparati fuerint, continent in se II et alium I, qui media pars est duorum; IIII ad III dum comparati fuerint, continent in se III et alium I, qui est tertia pars trium; iterum V ad IIII dum comparati fuerint, habent in se quaternarium 5 numerum et alium unum, qui quarta pars esse dicitur quaternarii numeri; et ceteri tales. subsuperparticularis numerus est minor, qui continetur in fortiore numero cum alia una parte sua | aut media aut tertia aut quarta aut quinta, col. 1207 ut verbi gratia II ad III, [III ad IIII], IIII ad V et ceteri. super- 10 partiens numerus est qui in se inferiorem numerum totum continet, et super hoc alteras partes eius duas aut III aut IIII aut V aut alias, ut verbi gratia V ad III dum comparati fuerint, habet in se quinquarius numerus trinarium numerum et super haec alias partes eius duas; VII ad IIII dum comparati fuerint, 15 habent in se IIII et alias III partes eius; VIII ad V dum comparati fuerint, habent in se V et alias IIII partes eius. sub- superpartiens numerus est qui continetur in numero superpartienti cum aliquibus partibus suis duabus aut tribus aut pluribus, ut verbi gratia III continentur a V cum aliis 20 duabus partibus suis; <IIII a VII cum tribus partibus suis; > V a VIII cum quattuor partibus suis. | multiplex super- p. 586 particularis numerus est qui, dum comparatus ad inferiorem sibi numerum fuerit, continet in se totum inferiorem

2. III ad III Ω (corr. UL²) continet BM continentur U II . . . in se (l. 4) om. O 3. III ad IIII Ω (corr. U) 8. qui et BMUp 10. subsuperpartiens Ω (corr. Up) 12. et om. Up duas aut III: ut (om. p) II ad III BMp 13. V ad IIII Ω (corr. UL) 14-17. habet . . . fuerint om. p 15. haec: hoc Isid. 21. IIII a VII . . . suis om. Ω Isid. 22. suis Isid. eius Ω (om. p) 24. totum . . . in se (p. 138, l. 4) om. p

4-7. iterum . . . quaternarii numeri om. Δ 8. fortiori Δ 9. parte sua una Δ 10. III ad IIII om. ΦΔ V ad VI add. Φ 15. haec om. Δ duas partes eius Δ 16-17. VIII ad V . . . partes eius om. Δ 21. IIII . . . suis servant ΦΔ

numerus multipliciter cum aliqua parte eius, ut verbi gratia v ad ii dum comparati fuerint, continent in se bis bini, cum una parte, eius; viii ad iii dum comparati fuerint, continent in se bis quaterni et unam partem eius. submultiplex superparticularis numerus est qui, dum ad fortio-rem sibi numerum comparatus fuerit, continetur a fortiore sibi multipliciter cum alia una parte sua, ut verbi gratia ii ad v dum comparati fuerint, continentur ab eo bis cum una parte sua. multiplex superpartionalis numerus est qui, dum comparatus ad inferiorem sibi numerum fuerit, continet eum multipliciter cum aliis partibus eius, ut verbi gratia viii ad iii dum comparati fuerint, continent in se bis terni cum aliis duabus partibus eius; xiiii ad vi dum comparati fuerint, continent intra se bis seni cum aliis duabus partibus eius; xvi ad vii dum comparati fuerint, continent eum bis cum aliis duabus partibus eius; xviii ad viii dum comparati fuerint, continent intra se bis viii cum aliis tribus partibus eius. submultiplex superpartionalis numerus est qui, dum ad fortio-rem sibi comparatus fuerit, continetur ab eo multipliciter cum aliquibus partibus suis, ut verbi gratia iii ad viii continentur bis cum duabus partibus suis; iiii ad xv continentur tertio cum tribus partibus suis.

1. multiplicetur Ω (corr. M) ut: et BU 2. v ad iii Ω (corr. U) et (ut vid.) Isid. binos ut sacpe U et unam partem Isid. 7. multiplicetur Σ 9. superpartiens U 13. xiiii Isid. xvi Ω 15. xvi: x U vii: iii Ω et fort. Isid. 16. xviii: xxii Ω Isid. (sed xviii Φ) 21 (et 22). continetur UpK xv: xvi Ω (corr. U) iiii ad xi continentur bis Isid. 22. tertio om. Ω (ter add. U)

2-3. et unam partem $\Phi\Delta$ 3. novem ad iiii similiter et ceteri tales (om. reliqua) Δ 4. quaterni: iiii Φ eius, et ceteri Φ 9. superparticularis Δ 12. dum. et fuerint om. Δ aliis om. Δ 13. vi (xvi A) ad xiiii Φ sedecim ad sex comparati continent in se bis seni et quattuor partes eius (om. reliqua) Δ 15. xvi (x P) ad iiii Φ 16. xviii: xviii Φ 18. superproportionalis Δ 22. tertio servant $\Phi\Delta$

6. Sequitur quarta divisio totius numeri—(Numeri)

aut discreti sunt

aut continentes

lineales

superficiosi

solidi

discretus numerus est qui a discretis monadibus continetur, ut verbi gratia iii a iiii, v a vi et reliqui. continens numerus est qui a coniunctis monadibus continetur, ut verbi gratia trinarium numerus, si in magnitudine intellegatur, id est in linea aut spatium aut solidum, dicitur continens; similiter quaternarius et quinarium numeri. linealis numerus est qui inchoans a monade linealiter scribitur usque ad infinitum, unde alpha ponitur pro designatione linearum, quoniam haec littera unum significat apud Graecos—aaa. superficialis numerus est qui non solum longitudine sed et (lat)itudine continetur, ut trigonus numerus, quadratus numerus, quinquangulus numerus, circulus numerus, et ceteri qui semper in superficie continentur. trigonus numerus est ita—. quadratus numerus est ita . quin-

quiangulus ita . | circularis numerus est qui, dum col. 1208

1. numeri alt. om. Ω 3. lineales Isid. linealis Ω 5. ut om. BM 7. ternarius Isid. 14. latitudine Isid. altitudine Ω 14-15. numerus ter om. Isid. 15. quinquangulus vel circulus numeri Isid. circ. numerus om. BMU 16. continetur BM 17 et seqq. Figurarum in codd. varietates referre noluimus 18. est ita (post quinquang.) U est ita (post numerus) Isid.

1. totius om. Δ 3. linealis Δ superficies Φ superficialis Δ solidus Δ 4-p. 140, l. 4. Numeros I, II, A'B'T' ins. Δ 7. ternarius $\Phi\Delta$ 11. alpha: a. Δ 14. latitudine $\Phi\Delta$ 15. numerus ter om. Δ 17. ita prius om. Φ numerus om. Δ 18. est ita (post quinquang.) $\Phi\Delta$

similiter multiplicatus fuerit, a se inchoans ad se convertitur,

ut verbi gratia quinquies quini xxv est ita

[ita

et in senario contingit ut sexies seni xxxvi et sexies xxxvi ccxvi.] solidus numerus est qui longitudine et latitudine 5 vel altitudine continetur, ut sunt pyramides, qui in modum

flammae consurgunt, ita a—cybi, ut sunt tesserae, ita

sphaerae, quibus est aequalis undique rotunditas, ita

○—sphericus autem numerus est qui a circulato numero multiplicatus a se inchoans ad se convertitur, ut verbi gratia 10 quinquies quini xxv; hic circulus dum in se ipsum multiplicatus fuerit, facit spheram, id es(t) quinquies xxv ccxv.

7. His igitur rebus sollicita mente tractatis, memento quod haec disciplina ideo ceteris antefertur, quoniam ipsa, sicut superius dictum est, ut sit, nullius alterius indiget disciplinae; reliquae vero quae sequuntur, sicut eius iam qualitas virtutis ostendit, ut sint atque subsistant, indigent arithmetica disciplina. quam apud Graecos Nicomachus diligenter exposuit. hunc [prius] Madaurensis Apuleius, deinde magnificus vir Boethius Latino sermone translatus Romanis contulit lectitandum; quibus, ut aiunt, si quis saepius utitur, quantum hominibus fas est, lucidissima procul dubio ratione

14. cap. IIII init.

1. ad: a $\Sigma 2$ 2-4. ita . . . ccxvi om. Ω Isid. 6. cubus Isid.
7. aequalis: aequalitas BMUp 8. autem om. $\Sigma 2$ 9. inchoat et in se Isid. et ad se M ut verbi gr. om. Isid. 11. spheramides quinquies Ω 12. menta BM 15. reliequeve $\Sigma 2$ (om. vero) reliquiae K

2-4. ita . . . ccxvi intra circulum Δ , om. Φ 7. quibus: cybus Δ
9. multipli (sic) Δ a se ipso Δ 10. ipsum om. Δ 11. id est $\Phi \Delta$
16. subsistunt Φ 18. primum $\Phi \Delta$

perfunditur. datum est etiam nobis ex magna parte sub ipsa vivere disciplina; quando horas per eam discimus, quando mensuum curricula supputamus, quando spatium anni redeuntis agnoscimus, per numerum siquidem ne confundamur instruimur. tolle saeculo compotum, et omnia ignorantia 5 caeca complectitur; nec differre potest a ceteris animalibus, qui calculi non intellegit quantitatem. et ideo [tantum] gloriosa res est, quantum vitae nostrae necessaria [comprobat]ur; [nam] per ipsam et substantia nostra certissime discitur, et expensarum modus [libratis supputationibus] 10 erogatur. numerus est qui cuncta disponit; per ipsum discimus quid primo, quid secundo facere debeamus.

8. [Et si causam tantae rei suptili praescrutacione discutias, nec miracula Domini a virtute numeri redduntur aliena. primus ad unum pertinet Deum, sicut in Pentateucho legitur: 15 *Audi, Israel, Dominus Deus tuus Dominus unus est.* secundus ad duo pertinet Testamenta, quod ait in Regum: *Et fecit in Dabir duo cherubin decem cubitorum magnitudine.* postremo totius spei nostrae suavissimus fructus in sancta Trinitate repositus est, non quod ipsa sub numero sit, sed illa numeri 20 utilitatem potentia suae maiestatis ostendit. in essentia siquidem Divinitatis monas intellegitur, in personis vero trinitas comprobatur; legitur enim in epistula Iohannis: *Tria*

1-7. (Isid. III iv 3). 15-p. 142, l. 7. Eucherius, Formulae c. x. 16. Deut. 6, 4. 17. III Reg. 6, 23. 23. I Iob. 5, 8.

2. dicimus Up (O ante corr.) 3. mensium Op subtamus B (corr. B²)
4. cognoscimus Σ 5. instruitur M 6. nec: ne M 11. discimus BM 13. si: sic BMU¹ perscrutatione B²MUpO 14. ne M ad virtutem BM 16. dominus alt.: deus UpKSL 17. regnum B 21. potentiae BM in potentia U

1. ex magna parte om. Δ 4. confundantur Δ 5. ignorantiae Δ 7. tantum: tam $\Phi \Delta$ 8. conprobantur $\Phi \Delta$ 9. nam: quam $\Phi \Delta$ nostra om. Δ 10. librata supputatione $\Phi \Delta$ 12. primum Δ 13-p. 142, l. 9. Et si . . . invenitur om. $\Phi \Delta$ Arithmeticae Breviarium hic ins. Δ (vide Praef., p. xxxvii).

sunt quae testimonium perhibent, aqua, sanguis et spiritus. de quattuor evangeliis etiam in Ezechiel legitur: *Et ex medio eorum similitudo quattuor animalium.* quintus numerus ad quinque libros Moysi noscitur pertinere, sicut in Apostolo
 5 legitur: *In ecclesia volo quinque verba sensus eloqui.* sexto vero die Dominus hominem fecit ad imaginem et similitudinem suam. nam et ipsum Spiritum sanctum dicimus et credimus septiformem;— et ut res summae atque omnipotentissimae intellegantur, numerus nobis necessarius invenitur. nunc
 10 veniamus ad musicam, quae ipso nomine et propria virtute suavis est.

V. DE MUSICA,

1. Gaudentius quidam, de musica scribens, Pythagoram dicit huius rei invenisse primordia ex malleorum sonitu et
 15 cordarum extensione percussa. quem vir disertissimus Mutianus transtulit in Latinum, ut ingenium eius assumpti operis qualitas indicaret. Clemens vero Alexandrinus presbyter, in libro quem *contra Paganos* edidit, musicam ex Musis dicit sumpsisse principium, Musasque ipsas qua de causa
 20 inventae fuerint, diligenter exponit. nam Musae ipsae appellatae sunt *apo tu maso*, id est a quaerendo, quod per ipsas,

2. *Ezech.* 1, 5. 5. *I Cor.* 14, 19. 6. *Gen.* 1, 26. 13. *Gaud. Isagoge* c. 11: (*Isid.* III xvi 1). 18. *Protrept.* § 31. 20. (*Isid.* III xv 1).

1. quae: qui BM et sanguis O et om. U sp. aq. et sang. p 2. etiam evang. Σ 4. Moses B 5. sensu (sensui KL) meo loqui Σ 9. necessarius nobis Σ 10. veniamus ergo O de codicis O in hoc cap. ratione, v. supra p. xxi 12. V solus M 16. Musianus BMUp 18. ex musit Bp ex musia M 21. tu maso Σ et (ut vid.) *Isid.* to masu BMU τοῦ μῶσθαι (ex *Plat. Cratyl.* 406A) sive μάσαι edd. *Isidori*

9. titulum DE MUSICA DISCIPLINA bic Δ 12. titulum om. ΦΔ 15. quem: quam amicus noster ΦΔ 20. fuerit Φ nam: quae ΦΔ ipsae om. Δ 21. ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΑΤΟΥΕΙΝ appellatae sunt Δ a: ad Φ

sicut antiqui voluerunt, vis carminum et vocis modulatio quaereretur. invenimus etiam Censorinum, qui ad Quintum Cerellium scripsit *de Natalis eius die*, ubi de musica disciplina vel de alia parte mathesis non neglegenda disseruit; quoniam utiliter legitur, ut res ipsae penetralibus animae frequenti
 5 meditatione condantur.

2. Musica ergo disciplina per omnes actus vitae nostrae col. 1209 hac ratione diffunditur; primum, si Creatoris mandata faciamus et puris mentibus statutis ab eo regulis serviamus. quicquid enim loquimur vel intrinsecus venarum pulsibus 10 commovemur, per musicos rithmos armoniae virtutibus probatur esse sociatum. musica quippe est scientia bene modulandi; quod si nos bona conversatione tractemus, tali disciplinae probamur semper esse sociati. quando vero iniquitates gerimus, musicam non habemus. caelum quoque 15 et terra, vel omnia quae in eis dispensatione superna peraguntur, non sunt sine musica disciplina; nam Pythagoras hunc mundum per musicam conditum et gubernari posse testatur. 3. In ipsa quoque religione valde permixta est, ut sunt Decalogi decacordus, tinnitus cytharae, tym- 20 pana, organi melodia, cymbalorum sonus. ipsum quoque p. 587 Psalterium ad instar instrumenti musici nominatum esse non dubium est, eo quod in ipso contineatur caelestium virtutum suavis nimis et grata modulatio.

(§ 2 = *Rabanus* III 24.) 18. *Censorinus* c. 13. 1.

3. natalis omnes nostri 4. mathessi M nonne glenda B 5. penetrabilibus UL 7. actos B 8. mandatum KL 12. musica ... habemus (l. 15) om. p 13. modulandis BM 14. esse semper Σ 16. vel: et M dispensationem BM supernam M 17. sunt post musica tr. U 21. organa UO 22. ad: id SL, om. cett.

5. inutiliter Φ 7. actos Φ 8. ac Φ 13. tractamus Δ 16. terram ΦΔ 17. nam: quam ΦΔ (cf. p. 141, l. 9 supra) cum *Rabanus* 18. et: et per eam *Rabanus* 20. sunt om. ΦΔ 21. cymbalarum ΦΔ 22. ad servant ΦΔ esse om. Δ

4. Nunc de musicae partibus, sicut est a maioribus traditum, $\lceil$ prosequamur $\rceil$. musica scientia est disciplina quae de numeris loquitur, qui ad aliquid sunt his qui inveniuntur in sonis, ut duplum, triplum, quadruplum, et his similia quae 5 dicuntur ad aliquid. 5. Musicae partes sunt tres: armonica—rithmica—metrica. armonica est scientia musica quae decernit in sonis acutum et gravem. rithmica est quae requirit $\lceil$ incursionem $\rceil$ verborum, utrum bene sonus an male cohaereat. metrica est quae $\lceil$ mensuram $\rceil$ diversorum metro-
10 rum probabili ratione cognoscit, ut verbi gratia heroicon, iambicon, heleiacon, et cetera. 6. Instrumentorum musicorum genera sunt tria: $\lceil$ percussionalia—tensibilia—inflatilia $\rceil$. percussionalia sunt acitabula aenea et argentea, vel alia quae metallico rigore percussa reddunt cum suavitate
15 tinnitum. tensibilia sunt cordarum fila sub arte religata, quae $\lceil$ ammoto $\rceil$ plectro percussa $\lceil$ mulcient $\rceil$ aurium delectabiliter sensum, in quibus sunt species cythar $\langle$ ar $\rangle$ um diversarum. inflatilia sunt quae spiritu reflante completa in sonum vocis animantur, ut sunt tubae, calami, organa,
20 pandoria et cetera huiuscemodi.

7. Restat nunc ut de symphoniis dicere debeamus. symphonia est temperamentum sonitus gravis ad acutum vel

2. cf. *Comm. Psalt.* 80. 3; 97 sub fin. 5-11. (*Isid.* III xviii: *Aurelianus Reomensis* c. iv). 14. (*Isid.* III xxii 1). 18. (*ibid.* xxi 1).

1. musicis KL 2. musica disc. sci. est p 4-5. quae ... aliquid
om. p 7. discernit B²p 10. hieroicon BM 11. heliacon BMUS
helaiacon KL 16. amoto pKL mulcent p 17. chitarum B
cytharum MΣ 19. calami om. p 21. simphonis BU

2. disseramus ΦΔ 5. tres om. Δ 6-9. *Numeros* I-III
ins. Δ 8. in concursione ΦΔ (*rectene?*) 9. mensuras ΦΔ
12. percussionale Φ -ales Δ tensibile Φ -iles Δ inflatile Φ -iles
Δ 13-18. *Numeros* A'-Γ' ins. Δ 16. ammodo (a modo) Φ ad
modum Δ mulciunt ΦΔ 17. cytharum Φ 20. panduria Φ
pandyria Δ 22. vel: et Δ

acuti ad gravem, modulamen efficiens sive in voce $\lceil$ sive in flatu sive in percussione $\rceil$. symphoniae autem sunt sex: prima diatessaron, secunda diapente, tertia diapason, quarta diapason simul et diatessaron, $\lceil$ quinta diapason simul et diapente $\rceil$, col. 1210
sexta disdiapason. I. diatessaron symphonia est quae constat 5 ex ratione epitrita et fit ex $\lceil$ sonis $\rceil$ quattuor, unde et nomen accepit. II. diapente symphonia est quae constat ex ratione emiolia et $\lceil$ fit sonitibus quinque $\rceil$. III. diapason symphonia est quae etiam diocto dicitur. constat ex ratione diplasia, hoc est, dupla; fit autem per sonitus octo, unde et nomen 10 accepit sive diocto sive diapason, quia apud veteres cytharae ex octo cordis constabant; diapason ergo dicta est quasi ex omnibus $\lceil$ sonis $\rceil$ constans. IIII. diapason simul et diatessaron symphonia est quae constat ex ratione quam habet xxiiii
15 numerus ad $\lceil$ octonarium $\rceil$ numerum; fit autem per sonitus xi. V. diapason simul et diapente symphonia est quae constat ex ratione triplasia; fit autem per sonitus xii. VI. disdiapason, id est dupla diapason, symphonia est quae constat ex ratione tetraplasia; fit autem per $\lceil$ sonos $\rceil$ xv.

8. Tonus est totius constitutionis armonicae differentia 20 et quantitas, quae in vocis accentu sive tenore consistit. toni vero sunt quindecim: hypodorius hypoiastius hypophrygius hypoeolius hypolydius dorius iastius phrygius aeolius lydius

2. (*Aurel. Reom. c.* vi). 20. (*ibid. c.* viii).

4. et diapason et diapenta (om. simul) M diapason et diapenta simul U
diapenta B 5. disdiapason: diapason Up 8. emilia Ω. (*corr.* U)
11. cithara U 12. constabat BMU 13. constans: constat
BMUp 15. sonitos BM 16-17. symphonia ... disdiapason
om. p 17. tripla B²MU sonitos BM 21. quantitatis KL
accentus Up 23. ypodus BU ypolidus MΣ ludius BMU

1. sive in perc. sive in flatu ΦΔ 5 et seqq. *Numeros* A'-S' pro I-VI
Δ 6. sonitibus ΦΔ 8. fit ex sonitibus quinque, unde etiam
(et Δ) nomen accepit ΦΔ 13. sonitibus ΦΔ constat Δ
15. ad octo numerum Φ ad viii (om. numerum) Δ ex sonitibus xi Δ
19. sonitus ΦΔ 20. armonica Δ 21. accentum ?Φ toni ...
quindecim om. Δ

hyperdorius hyperiastius hyperphrygius hyperaeolius hyper-
 lydius. I. hypodorius tonus est omnium gravissime sonans,
 propter quod et inferior nuncupatur. II. hypoiastius autem
 hypodorium hemitonio praecedens. III. hypophrygius est
 5 hypoiastium hemitonio, hypodorium tono praecedens. IIII.
 hypoeolius est hypophrygium hemitonio, hypoiastium tono,
 hypodorium tono semis praecedens. V. hypolydius est hypo-
 aeolium hemitonio, hypophrygium tono, hypoiastium tono
 semis, hypodorium ditono praecedens. VI. dorius est hypo-
 10 lydium hemitonio, hypoeolium tono, hypophrygium tono
 semis, hypoiastium ditono, hypodorium duobus semis tonis,
 hoc est diatessaron symphonia, praecedens. VII. iastius est
 dorium hemitonio, hypolydium tono, hypoeolium tono
 col. 1211 semis, hypophrygium ditono, hypoiastium duobus semis
 15 $\lceil$ tonis $\rceil$, hoc est diatessaron symphonia, hypodorium tribus
 tonis praecedens. VIII. phrygius est iastium hemitonio,
 dorium tono, hypolydium tono semis, hypoeolium ditono,
 hypophrygium duobus semis tonis, hoc est diatessaron sym-
 phonia, hypoiastium tribus tonis, hypodorium tribus semis
 20 tonis, hoc est diapente symphonia, praecedens. VIIII. aeolius
 phrygium hemitonio, iastium tono, dorium tono semis,
 hypolydium $\lceil$ duobus tonis, hypoeolium $\rceil$ duobus semis $\lceil$ tonis $\rceil$,
 hoc est diatessaron symphonia, hypophrygium tribus tonis,
 hypoiastium tribus semis $\lceil$ tonis $\rceil$, hoc est diapente symphonia,
 25 hypodorium quattuor tonis praecedens. X. lydius est aeolium

(2-p. 148, l. 15 = *Aurel. Reom. c. vi.*)

1. yperludius BM 5. ypodorit mono BMUp (motio) 7.
 ypolidus BMU ypoaelium BMU 8. tono *alt.*: toto Bp 9. ydorius
 BMUp 10. emitoni BMp 13. tono *alt. om.* KL 15. hypodorium
 . . . symphonia (l. 18) *om.* p 17. hypolydium tono *om.* U 20.
 diapentes Ω (*corr.* U)

2 et seqq. Numeros A'-IÉ' pro I-XV Δ 4. praecedit Δ 5. ypodorio
 Φ 6. emitonis Φ 10. emitonis Φ 15. tonis *om.* $\Phi\Delta$
 22. duobus tonis, hypoeolium *om.* $\Phi\Delta$ tonis *om.* $\Phi\Delta$ 23. symphonia
 est Φ 24. tonis *om.* $\Phi\Delta$ 25. est *om.* Δ

hemitonio, phrygium tono, iastium tono semis, dorium duobus
 tonis, hypolydium duobus semis tonis, hoc est diatessaron
 symphonia, hypoeolium tribus tonis, hypophrygium $\lceil$ tribus p. 388
 semis tonis, hoc est diapente symphonia, hypoiastium
 quattuor tonis, hypodorium quattuor semis $\langle$ tonis $\rangle$ praee- 5
 dens. XI. hyperdorius est lydium hemitonio, aeolium tono,
 phrygium tono semis, iastium duobus tonis, dorium duobus
 semis $\lceil$ tonis $\rceil$, hoc est diatessaron symphonia, hypolydium
 tribus tonis, hypoeolium tribus semis tonis, hoc est diapente
 symphonia, hypophrygium quattuor tonis, hypoiastium 10
 quattuor semis, hypodorium quinque $\langle$ tonis praecedens $\rangle$.
 XII. hyperiastius est hyperdorium hemitonio, lydium tono,
 aeolium tono semis, phrygium duobus tonis, iastium duobus
 semis tonis, hoc est diatessaron symphonia, dorium tribus
 tonis, hypolydium tribus semis tonis, hoc est diapente sym- 15
 phonia, hypoeolium quattuor tonis, hypophrygium quattuor
 semis, hypoiastium quinque tonis, hypodorium quinque semis
 $\langle$ praecedens $\rangle$. XIII. hyperphrygius est hyperiastium hemi-
 tonio, hyperdorium tono, lydium tono semis, aeolium duobus,
 phrygium duobus semis, hoc est diatessaron symphonia, 20
 iastium tribus tonis, dorium tribus semis, hoc est diapente
 symphonia, hypolydium quattuor tonis, hypoeolium quattuor
 semis, hypophrygium quinque, $\langle$ hypoiastium quinque $\rangle$ semis,
 hypodorium sex, hoc est diapason symphonia, praecedens.
 XIII. hyperaeolius est hyperphrygium hemitonio, hyperia- 25
 stium tono, hyperdorium tono semis, lydium duobus tonis,
 aeolium duobus semis, hoc est diatessaron symphonia,
 $\langle$ phrygium tribus tonis, iastium tribus semis tonis, hoc est
 5. tonis *alt. om.* Ω 6. ypodorus KL 11. tonis praec. *om. codd.*
 12. yperdorio KL 18. praecedens *om. codd.* 19. duobus: duo Up
 23. hypoiast. quinque *ex* Δ *supplendum* 28-p. 148, l. 1. phrygium . . .
 symphonia *om.* Ω ; *ex* $\Phi\Delta$ *supplendum*

5. tonis *alt. om.* $\Phi\Delta$ (*add.* O; *toni habet* P) 7-8. dorium . . . tonis
om. Φ tonis *om.* Δ 10. tonis *om.* Δ 13. tonis *om.* Δ 18. est
om. Δ 23. hypoiastium quinque *om.* Φ 26. tono *prius*: non Φ

diapente symphonia), dorium quattuor tonis, hypolydium quattuor semis, hypoeolium quinque tonis, hypophrygium quinque semis, hypoiastium sex tonis, hoc est diapason symphonia, hypodorium sex semis tonis (praecedens). XV. hyperlydius est novissimus et acutissimus omnium, hyperaeolium hemitonio, hyperphrygium tono, hyperiastium tono semis, hyperdorium duobus tonis, lydium duobus semis, hoc est diatessaron symphonia, aeolium tribus, phrygium tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia, iastium quattuor tonis, dorium quattuor semis, hypolydium quinque, hypoeolium quinque [semis], hypophrygium sex tonis, | hoc est diapason symphonia, hypoiastium sex semis tonis, hypodorium septem tonis (praecedens). unde claret quoniam hyperlydius tonus omnium acutissimus septem tonis praecedit hypodorium omnium gravissimum. in quibus, ut Varro meminit, tantae utilitatis virtus ostensa est ut excitatos animos sedarent, [ipsas quoque] bestias, necnon et serpentes, volucres atque delfinas ad auditum suae modulationis attraherent.

20 9. Nam ut Orphei lyram, Syrenarum cantus tamquam fabulosa taceamus, quid de David dicimus, qui ab spiritibus immundis Saulem disciplina saluberrimae modulationis eripuit, novoque modo per auditum sanitatem contulit regi, quam medici non poterant herbarum potestatibus operari?

16. (*Isid.* III xvii 3). § 9. cf. *Var.* II 40; *Censorin.* c. 12. 4; (*Isid.* IV xiii 3 et III xvii 1).

4. praecedens *om. codd.* 13. praecedens *om. codd.* 15. gravissimus M 16. excitato KL 17. quoque ipsas Ω (*praeter p*) 20. silenarum BMp 21. fabulos utaceamus BS fabulosum tac. MUp fabulos ut tac. KL

2. tonis *om.* Δ 3. symph. diapason Δ 6. emitonis Φ 6-7. hyperphrygium tono semis, hyperiastium duobus tonis, lydium *etc.* Δ 7. duobus tonis, lydium *om.* Φ tonis *ante hoc add.* Φ 8. tonis *ante phrygium add.* Φ 9. tonis *om.* Δ 11. quinque semis tonis ΦΔ 15. ut: et Δ 16. excitaret Δ 17. sedaret ΦΔ 18. delphinos Δ adtraheret Δ 21. spiritu immundo Δ 23. modo novo (*om. -que*) Δ

Asclepiades quoque, medicus maiorum attestazione doctissimus, freneticum quendam per symphoniam [pristinae sanitati] reddidisse memoratur. multa sunt autem, quae in aegris hominibus per hanc disciplinam [leguntur] facta miracula. caelum ipsum, sicut supra memoravimus, dicitur sub armoriae dulcedine revolvi; et ut breviter cuncta complectar, quicquid in supernis sive terrenis rebus convenienter secundum Auctoris sui dispositionem geritur, ab hac disciplina non refertur exceptum.

10. Gratissima ergo nimis utilisque cognitio, quae et 10 sensum nostrum ad superna erigit et aures [suavi] modulatione permulcet. quam apud Graecos Alypius, Euclides, Ptolomeus et ceteri probabili institutione docuerunt; apud Latinos autem vir magnificus Albinus librum de hac re compendiosa brevitate conscripsit, quem in bibliotheca Romae 15 nos habuisse atque studiose legisse retinemus. qui si forte gentili incursione sublatus est, [habetis Gaudentium], quem si sollicita intentione [relegatis], huius scientiae vobis atria [patefaciet]. fertur etiam Latino sermone et Apuleium Madaurensem instituta huius operis effecisse. scripsit etiam 20 et pater Augustinus *de Musica* sex libros, in quibus humanam vocem rithmicos sonos et armoniam modulabilem in longis syllabis atque brevibus naturaliter habere [posse] monstravit. Censorinus quoque de accentibus qui voci nostrae [valde

1. malorum M 10. gratissimam BM 11. erigit: erit M 15. in *om.* Up romanae M 17. fuerit sublatus U 17-19. habetis . . . patefaciet *om.* K 21. et *om.* Up humana B²Mp 22. voce BMp armonia BM 23. haberi Ω (*corr.* U)

1. Asclepiades Φ 2. prist. sanitati: naturae suae ΦΔ 3. memorantur Φ 4. leguntur *om.* ΦΔ 6. dulcedinem Δ 11. suavi *om.* ΦΔ 12. permulcet Φ 13. instructione Δ 14. compendiosa: compendio sub Φ 17. habetis hic Gaudentium mutianilatum ΦΔ (*Mutiani latinum edd.*) 18. relegitis ΦΔ 19. patefaciet ΦΔ (*fort. recte*) 20. Madurensem Φ 22. rithmiticos Φ 23. posse *om.* ΦΔ 24. decentibus Φ de accedentibus *fort.* Δ valde *om.* ΦΔ

necessarii sunt, suptiliter disputavit, quos pertinere dicit, ad musicam disciplinam; quem vobis inter ceteros transscriptum reliqui.

11. Nunc ad Geometriam veniamus, quae est descriptio
5 contemplativa formarum, documentum etiam visibile philosophorum; quod ut praconiis efferant, Iovem suum in operibus propriis geometrizare testantur. quod nescio utrum laudibus an vituperationibus applicetur, quando quod illi pingunt in pulvere colorato, Iovem facere mentiuntur in
10 caelo. quod si vero Creatori et omnipotenti Domino salubriter applicetur, potest haec sententia forsitan convenire
col. 1213 veritati—geometrizat | enim, si fas est dicere, sancta
Trinitas, quando creaturis suis, quas hodieque fecit, existere, diversas species formulasque concedit; quando
15 cursus stellarum potentia veneranda distribuit, et statutis lineis facit currere quae moventur certa que sede quae sunt fixa constituit. quicquid enim bene disponitur atque completur, potest disciplinae huius qualitatibus applicari.

VI. DE GEOMETRIA

20 1. Geometria latine dicitur terrae dimensio, quoniam per diversas formas ipsius disciplinae, ut nonnulli dicunt, primum
(§ 11 = Rabanus III 23.) (20-p. 151, l. 15 = Rabanus III 23.)
20-p. 151, l. 8. [Boethius] de Geom. (20-p. 151, l. 8 et p. 151, ll. 12-14.
[Boethii] Demonstratio artis geom. (Lachmann I p. 353).)

1-3. quos... reliqui om. p 4. geometria B -ica KL -icam Up est
om. KL 8. applicetur KL quando... applicetur (l. 11) om. pK
13. hodieque: uno die p 19. VI solus M titulum om. Op 20.
geometrica p 21. formulas BMU formulat^o p

1. adnecessarius ΦΔ sunt: aut Φ, om. Δ pertinere dicens (om. quos) ΦΔ
3. relinqui Φ 4. titulum ITEM DE GEOMETRIA ante nunc Δ geometricam Φ
discriptio Φ 5. contemplativam Φ visuale ΦΔ 6. praconiis
celeberrimis ΦΔ (-imus fortasse Δ) 7. geometriare ΦΔ 8. libidibus Φ
9. coloreo ΦΔ fatere Φ 10. Domino: Deo Δ 11. haec: ex ΦΔ
12. geometria at enim ΦΔ 13. divinitas ΦΔ creatoris sui Φ creaturae
suae Δ facit ΦΔ 15. cursis Φ 19. titulum om. hinc Δ 20.
demensio Φ semper

Aegyptus dominis propriis fertur esse partitus; cuius disciplinae magistri mensores ante dicebantur. sed Varro, peritissimus Latinorum, huius nominis causam sic extitisse commemorat, dicens prius quidem dimensiones terrarum terminis positis vagantibus ac discordantibus populis pacis utilia
5 praestitisse; deinde totius anni circulum menstrualium numero fuisse partitum, unde et ipsi menses, quod annum metiantur, edicti sunt. verum postquam ista reperta sunt, provocati studiosi ad illa invisibilia cognoscenda coeperunt quaerere quanto spatio a terra luna, a luna sol ipse distaret, et usque
10 ad verticem caeli quanta se mensura distenderet; quod peritissimos geometras assecutos esse commemorat. tunc et dimensionem universae terrae probabili refert ratione collectam; ideoque factum est ut disciplina ipsa Geometria nomen acciperet, quod per saecula longa custodit. unde Censorinus, p. 589
15 in libro quem scripsit ad Quintum Cerellium, spatia ipsa caeli terraeque ambitum per numerum stadiorum distincta curiositate descripsit; quem si quis recensere voluerit, multa philosophorum mysteria brevi lectione cognoscit.

2. Geometria vero est disciplina magnitudinis immobilis 20 et formarum. geometria dividitur: in planum—in magnitudinem numerabilem—in magnitudinem rationalem et irrationalem—in figuras solidas. planae figurae sunt quae

1. Var. III 52. 8. (Isid. III x 2). 16. de die natali c. 13.
§ 2. (Isid. III xi-xii 1).

1. egyptiis domino U partita p 4. dum mensiones Up 5. positas
O 7. mentiantur BK 11. distenderet B 12. assecutus M
13. ratione refert U 14. est om. O 16. cerillium Σ2 17. terrae
caelique U 18. censere Up 19. cognoscet B²M 20. geometrica
KL est om. O 21-23. geometria... solidas om. O 22. rationabilem M¹

4. quidem homines ΦΔ 5. ac disc. om. ΦΔ 7. partitos ΦΔ
8. ista: ita Δ 11. peritissimus Φ 14. est om. Δ geometriae ΦΔ
16. Cerellium Quintum Δ 19. brevi: urebi (ut vid.) Φ 20. vero om. Δ
21. geometria: quae Δ 22. rationabilem et irrationabilem Δ 23.
solidas: planas Δ 23 et seqq. Numeros A'B'T'Δ' ins. Δ

longitudine et latitudine continentur. numerabilis magnitudo est quae numeris arithmeticae dividi potest. magnitudines rationales <et irrationales sunt—rationales> quorum mensuram scire possumus, irrationales vero quorum
5 mensurae quantitas cognita non habetur. figurae solidae sunt quae longitudine, latitudine et altitudine continentur.

3. His partibus atque divisionibus totius geometriae disciplina tractatur, et numerositas illa formarum, quae sive in terrestribus sive in caelestibus est, tali expositione concluditur. cuius disciplinae apud Graecos Euclides, Apollonius,
10 Archimedes necnon et alii scriptores probabiles extiterunt; ex quibus Euclidem translatum Romanae linguae idem vir magnificus Boethius [edidit]. qui si diligenti cura relegatur,
col. 1214 hoc [quod] [praedictis divisionibus apertum est] [manifestae]
15 intellegentiae claritate cognoscitur.

col. 1216 c 4. Astronomia superest; quam si casta ac moderata mente perquirimus, sensus quoque nostros, ut vetēres dicunt, magna claritate [dilucidat]. quale est enim ad caelos animo subire, totamque illam machinam supernam indagabili ratione dis-
20 cutere, et inspectiva mentis sublimitate ex aliqua parte colligere quod tantae magnitudinis arcana velaverunt! nam

(16-p. 153, l. 4. [Boethii] *Demonstratio artis geom.* (p. 394).) (§4. Rabanus III 25.)

1. longitudinem et latitudinem M 2. arithmeticae Σ 2 3. et irr. sunt rationales om. Ω Isid. 3-4. quarum bis Up 5. quantitatis KL 6. sunt quae om. p latitudine om. Up et lat. M 17. sensos M 18. quales BM ad caelos: angelos BMUp ad: ac S 20. inspectivam . . . sublimitatem Ω

3-4. quarum bis Δ 5. figurae: igitur hae Δ 6. continetur Φ 7. geometricae Δ 12. euclidemas latum Φ euclidem adlatum Δ vir om. Δ 13. dedit $\Phi\Delta$ 14. quod: quae $\Phi\Delta$ manifesta $\Phi\Delta$ 15. intellegentia exclaritate Φ post cognoscitur ins. PRINCIPIA GEOMETRICAE DISCIPLINAE Δ ; v. *Appendicem* (C) 16. titulum DE ASTRONOMIA bic Δ 17. ut et Δ 18. dilucidat: perfundit $\Phi\Delta$ 19. totumque Φ indugabilisatione Φ 20. inspectivu Φ 21. quod: quo Δ

mundus ipse, ut quidam dicunt, spherica fertur rotunditate collectus, ut diversas rerum [formas ambitus] sui circuitione concluderet. unde librum Seneca consentanea philosophis disputatione formavit, cui titulus est *de forma Mundi*; quem vobis idem [reliquimus] perlegendum.

VII. DE ASTRONOMIA

1. Astronomia itaque dicitur, unde nobis sermo est, astrorum lex, quia nesciunt ullo modo quam a suo Creatore disposita sunt vel consistere vel moveri: nisi forte quando aliquo miraculo facto Divinitatis arbitrio commutantur, sicut
10 Hiesus Nave [ut sol in Gabaon staret] legitur [impetrasse], et ostensam magis stellam, quae mundo salutarem adventum Domini [nuntiavit]; in passione quoque Domini Christi tribus horis sol tenebrosus effectus est, et his similia. ideo enim et miracula dicuntur, quoniam contra rerum consuetu-
15 dinem ammiranda contingunt. feruntur enim, sicut dicunt astronomi, quae caelo fixa sunt; moventur vero planetae, id

(7-p. 154, l. 6. Rabanus loc. cit.) 8. (Isid. III xxiv.) 11. Ios. 10, 12. 12. Matt. 2, 2. 14. Luc. 23, 44. 16. (Isid. III lxiii).

1. dicit O 4. de mundi formis p 5. idem: eundem U, om. p 6. VII solus M 8. ullumodo BM 9. consistere: consentire BMUp 11. in Gaba constaret O 12. temporibus . . . fuisse et vix e Δ supplenda quae: quem BM quo p 13. dni. xpi. quoque S quoque xpi. dni. S² xpi. dni. quoque Σ 2 Christi om. p 16. fertur Up dicunt om. p 17. astronomii SO post sunt add. non moventur Up . . .

2. colle collectus Φ formarum bitus Φ formarum ambitus Δ (formas amb. Rabanus) 3. concluderetur delibrum Φ consentaneo Δ 4-5. quem . . . perlegendum om. Δ relinquimus Φ 6. titulum om. binc Δ 8. aliter quam Rabanus 11. tribus horis (tr. h. om. Δ) soli in Gabaon ut staret legitur imperasse $\Phi\Delta$ 12-13. ostensam . . . nuntiavit om. Δ pro quibus habet temporibus Ezechiae regis retrorsum decem gradibus (IV Reg. 20, 11) reversum fuisse et 13. nuntiaret Φ quoque om. Δ 15. et om. Δ consuetudines Φ 17. astronomii Δ

est erraticae, quae cursus suos certa <ta>men definitione conficiunt.

col. 1217 | 2. Astronomia est itaque, sicut iam dictum est, disciplina quae cursus caelestium siderum et figuras contemplatur
5 omnes, et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit. <divisio astronomiae:> spherica positio—sphericus motus—orientalis locus—occidentalis locus—septentrionalis locus—australis locus—hemispherion quod
10 est super terram—hemispherion quod dicitur esse sub terris—numerus [circularis]—praecedentia vel antegradatio stellarum—remotio vel retrogradatio stellarum—status stellarum—augmentum computi—ablatis computi—in magnitudine solis, lunae et terrae—eclipsis et cetera schemata quae in his continentur. spherica positio est per quam cognoscitur
15 [situs] sphaerae qualiter sit. sphericus motus est per quem [sphaera spherice movetur]. orientalis locus est unde aliquae stellae oriuntur. occidentalis locus est ubi nobis occidunt aliquae stellae. septentrionalis locus est ubi sol pervenit in fortioribus diebus. australis locus est ubi sol
20 pervenit in fortioribus noctibus. hemispherion est, quod est super terram, [ea] pars caeli quae tota a nobis videtur. hemispherion sub terra est, ut aiunt, quod videri non potest, quamdiu sub terra fuerit. numerus [circularis]

3. (*Isid.* III xxiv); *supra* pp. 111, 20 et 131, 6; *Comm. Psalt.* 148 sub fin. 16–23. (*cf.* *Isid.* III xlii 1 et xliii). 23. (*ibid.* lxvi 1).

1. suos vagos *Isid.* certamen Ω (*corr.* U²p) 4. contemplantur Σ2
6. div. astr. om. Ω 8–9. quod . . . terram *erasa e p, om.* U 10.
antegraditio KL 11. statutus BM 12. compositi *bis* K 15.
quam Σ2 19–20. diebus . . . fortioribus *om.* p 22–23. potest non
BMUp

6. div. astr. *om.* Δ astronomia Φ 10. circulatoris ΦΔ
13. terrae: cetera Δ 14. *et seqq.* Numeros A'–IS' *ins.* Δ 15.
situs: positio ΦΔ 16. sphaeras ferite monuetur Φ sphaerae rite moventur
Δ 21. ea *om.* ΦΔ 23. quamdiu . . . fuerit *om.* Δ circularum Φ
circulatarum Δ

stellarum est per quem cognosci dicitur, per quantum tempus unaquaeque stella circulum suum implere potest, sive per longitudinem sive per latitudinem. praecedentia vel antegradatio stellarum est | quam Graeci *propodismon* vocant, p. 591
dum stella motum suum consuetum [agere] videtur, et aliquid 5
praeter consuetudinem praecedit. remotio vel retrogradatio stellarum est quam Graeci *ypopodismon* aut *anapodismon* vocant, in quo stella, dum motum suum agat, simul et retrorsum moveri videtur. status stellarum est quod Graeci *stirigmon* vocant, quia dum stella semper moveatur, 10
[tamen] in aliquibus locis stare videtur; nam et Varro, [in] libro quem *de Astrologia* conscripsit, stellam commemorat ab stando dictam. augmentum computi est quotiens astronomi secundum astronomicas regulas computum computo addere videntur. ablatis computi est in qua astronomi 15
secundum | astronomicas regulas computantes computum a col. 1218
computo iudicant auferendum. magnitudo solis, lunae et terrae est quando ostendunt quia sol fortior est terrae, terra fortior lunae, per aliquam quantitatem. eclipsis solis est quotiens in luna tricesima ipsa luna nobis apparet, et per 20
ipsam nobis sol obscuratur; eclipsis lunae est quotiens in umbram terrae luna incurrit.

3. De astronomia vero disciplina in utraque lingua diversorum quidem sunt scripta volumina; inter quos tamen Ptol-

3–11. (*ibid.* lxviii–lxx). 18. (*ibid.* xlviii). 21. (*ibid.* lix).
23. (*ibid.* xxvi).

7. una podismon KL 12. ab: a Up 18. est *alt. om.* O
terrae *alt.*: terra p 19. fortior est p luna p 20. trecensima B
21. luna BM 22. umbra pO

4. ΠΡΟΠΟΔΙΣΜΟΝ Δ 5. cogere ΦΔ 7. est stellarum Δ
ΥΠΟΔΙΣΜΟΝ (*sic*) vel ΑΝΑΠΟΔΙΣΜΟΝ Δ 9. retro submoveri Δ 10.
ΣΤΕΡΙΓΜΟΝ Δ 11. attamen ΦΔ in *om.* ΦΔ 13. et 15.
astronomii Δ 19. fortior est ΦΔ lineae Φ 21–22. eclipsis lunae
. . . incurrit *om.* Δ 22. umbra Φ

meus apud Graecos praecipuus habetur, qui de hac re duos
 codices edidit, quorum unum *minorem*, alterum *maiores*
 vocavit *Astronomum*. is ^{etiam} canones, quibus cursus astro-
 rum inveniantur, instituit; ex quibus, ut mihi videtur,
 5 climata forsitan nosse, horarum spatia comprehendere, lunae
 cursum pro inquisitione paschali, solis eclipsin, ne simplices
 aliqua confusione turbentur, qua ratione fiant advertere non
 videtur absurdum. sunt enim, ut dictum est, climata quasi
 septem lineae ab oriente in occidentem directae, in quibus et
 10 mores hominum dispares et quaedam animalia specialiter
 diversa nascuntur; quae vocitata sunt a locis quibusdam
 famosis, quorum primum est Merohis, secundum Sohinis,
 tertium Catochoras, id est Africa, quartum Rodus, quin-
 tum Hellespontus, sextum ^{Mesopontum}, septimum Bory-
 15 sthenus. horologia quoque, quae ^{tamen} solis claritate
 monstrantur, distinctis quibusdam regulis per singulos tractus
 climatum veraciter aptata consistunt; quod utiliter priorum
 et maxime Ptolomei constat diligentia perquisitum.

4. Est alia quoque de talibus non despicienda commoditas,
 20 si oportunitatem navigationis, si tempus arantium, si aestatis
 caniculam, si autumnus suspectos imbres inde discamus. dedit
 enim Dominus unicuique creaturae suae aliquam virtutem,
^{quam} tamen innoxie de propria qualitate ^{noscamus}. cetera
 vero quae se ad cognitionem siderum coniungunt, id est ad

8-15. (*Isid.* III xlii 4). 23-p. 157, l. 2. (*ibid.* lxxi 38).

1. duo BM 3. astronomium BMUp 4. institui BM 9.
 occidente Σ2 12. Meroe et Syene edd. 13. africanas BMU -cus p
 quartum . . . Borysthenus om. p 21. caniculum Σ2 si ãu (sc.
 autem) isuspectus B (n *suprascr.* B²) si ãu insuspectus M si aut ins. Up
 23. innoxia BMU -iam p 24. vera B (*corr.* B²) ad prius: a BM

2. maiorum Φ 3. etiam et ΦΔ 6. solis om. Δ eglysin
 Φ 12-14. *Numeros A'-Z' ins.* Δ 13. rhodus Δ 14. sextus
 Φ mesontu Φ mesopontus Δ 15. tamen om. ΦΔ 17. climat
 om. Δ 20. asantium Φ 21. suspectus Φ 23. quam: ut
 ΦΔ noscatur ΦΔ 24. cognitione Φ

notitiam factorum, et fidei nostrae sine dubitatione contraria
 sunt, sic ignorari ^{debent}, ut nec scripta esse videantur. unde
 doctissimus quoque pater Basilius, in libro sexto ^{eorum},
 quos appellavit *Exameron*, cautissime diligenterque tractavit,
 ab animis hominum huiusmodi curas sanctissima discepta- 5
 tione detruncans; quem prima fronte ⁽ⁱⁿ⁾ Octateucho dixi-
 mus legi. hinc et pater Augustinus in secundo libro *de*
Doctrina Christiana meminit, dicens 'quia familiaris est pern-
 ciosissimo errori ^{fatue} fata cantantium'; unde 'commodius
 honestiusque contemnitur', si talis persuasio nesciatur.— 10
 mundi quoque figuram curiosissimus Varro sublongae rotun-
 ditati in *Geometriae* volumine comparavit, formam ipsius ad
 ovi similitudinem trahens, quod in latitudine quidem rotun-
 dum sed in longitudine probatur ^{oblongum}.—^{nobis autem}
 sufficit, quantum in Scripturis sacris legitur, tantum de hac 15
^{parte} sentire, quia nimis ^{absurdum} est hinc humanam
 sequi sententiam, unde, quantum nobis expedit, divinam
 noscitur habere doctrinam.

^{His igitur breviter de doctrinis saecularibus comprehensis,}
 ostenditur quia non parvam utilitatem ad intellegentiam 20
 divinae legis afferre noscuntur, sicut etiam a quibusdam
 sanctis Patribus indicatur.

6. *supra* p. 11.

8. II xxix 46.

1. notitia BM 5. huiusmodi om. O 6. detruncatis BMU in
 om. Ω optateucho BM eptatheuco U 9. fatue pS fatuae *cett.* (famae
 U¹) facta MUpO 10. tali persuasione sciatur M²U 12. geo-
 metricae Up 20. humilitatem p intellegentias KL 21. sicut om. p

2. debentur ΦΔ (*fort. recte*) 3. eorum om. ΦΔ 5. curas om. Δ
 6. in *servant* ΦΔ 9. fatua ΦΔ (*fort. recte*) facta ΦΔ 11.
 sulongae Φ? subl. rotund. om. Δ rutunditatio Φ 13. iula-
 titudine (om. in) Φ 14. in om. Δ *post* oblongum *add.* compara-
 vit Δ, comparavit ipsius ovo consimilans Φ sed nobis ΦΔ 15.
 tantum om. Δ 16. arte ΦΔ sentire EXPLICIT. AMEN (om. *reliqua*) Δ
 absurdum: indecorum Φ 18. doctrinam: *bactenus* Φ (om. *reliqua*)

Conclusio

1. Promissionibus ergo nostris, ut opinor, pro modulo ingenii Domino praestante completis, consideremus ordo iste disciplinarum cur fuerit usque ad astra perductus; scilicet ut
5 animos vel saeculari sapientiae deditos disciplinarum exercitatione defecatos a terrenis rebus abduceret, et in superna fabrica laudabiliter collocaret.

2. Sed nonnulli siderum pulchritudine et splendoris claritate pellecti, perditionis suae causas studiosissime perquirentes,
10 in lapsus stellarum caecatis mentibus corruerunt, ita ut per supputationes noxias, quae *mathesis* dicitur, eventus rerum se praescire posse confiderent. quos, ut de nostris taceam, Plato, Aristoteles atque alii viri meliores ingenio, rerum ipsarum veritate commoti, concordi sententia damnaverunt, dicentes
15 confusionem rerum potius de tali persuasione generari; nam si genus humanum ad varios actus nascendi necessitate premeretur, cur aut boni mores mererentur laudem, aut mali legum incurrerent ultionem? et quamvis ipsi non fuerint caelesti sapientiae dediti, veritatis tamen testimonio errores
20 eorum merito perculerunt, de quibus dicit Apostolus: *Dies observatis et menses; timeo ne sine causa laboraverim in vobis.* unde et in Deuteronomio Dominus plenius iubet: *Non inveniatur in te qui lustrat filium vel filiam suam, per ignem divinans divinationem et auspicans et augurans veneficus et*
25 *incantans incantationem ventriloquus et prodigiorum inspector*

4. (*Isid.* III lxxi 41). (8–20 = *Isid.* III lxxi 39–40.) 12. cf. *Comm.*
Psalt. 70 sub *fn.* 20. *Gal.* 4, 10–11. 22. *Deut.* 18, 10–12.

1. *Titulum* hic M; in *mg.* S—post ut (l. 2) KL 3. consideramus et p
3–4. ergo iste disc. numerus K² 4. cur *om.* p usque *om.* Σ 5.
animus BM animo p 6. adduceret KL 9. causas SKL
causa *ceit.* 10. per *om.* K 12. presire B 15. effusionem p
16. hominum p 18. incurrunt Σ2 incurrunt p 21. post menses
add. et annos p 22. et *om.* BMUp incide uteronio BS (*corr.* B²)
23. lustret Up 24. veneficiis U 25. mactans incunctationem O
venerilocus M

et interrogans mortuos; est autem abominatio Domino Deo tuo omnis faciens haec.

3. Sed nos, qui mentis intentione veraciter subire desideramus ad caelos, omnia Deum credamus pro sua voluntate disponere, et vanitates saeculi respuentes atque damnantes 5
Scripturarum divinarum libros, sicut in primo volumine dictum est, servato ordine sedulo perscrutemur, quatenus quod illi propter humanas laudes inaniter appetere visi sunt, nos ad Creatoris gloriam cuncta referentes utiliter ad superna mysteria perducamus. et ideo, sicut beatus Augustinus ait et 10
alii doctissimi Patres, scripturae saeculares non debent respui. *legem* vero divinam convenit, sicut scriptum est, *die noctuque meditari*, quia illinc interdum aliquarum rerum honesta notitia comparatur, hinc autem aeterna vita percipitur.

4. Si quis vero, caelesti amore flammatus et terrenis desi- 15
deriis exutus, supernas virtutes desiderat intueri, sancti Iohannis Apocalypsin legat, et in illa contemplatione defixus cognoscit Dominum Christum, qui tanta tamque mirifica opera providentia excogitavit, ratione disposuit, virtute per-
fecit, nunc Spiritu divino sustentare, potestate terrere, pietate 20
moderari—inexcogitabilis, ineffabilis, et nulli alii plenissime notus quam ipse sibi. cognoscet etiam in throno maiestatis suae residentem per angelos sanctos ecclesias commonere, ultiones malis minari, bonis praemia polliceri, et a cunctis senioribus, archangelis ac totius militiae caelestis exercitu cum 25
tremore maximo suppliciter adorari; et hoc illis esse praecipuum ac singulare negotium, gloriam sanctae Trinitatis infatigabili semper devotione concinere. intellegit quoque

12. *Ps.* 1, 2; cf. *Ios.* 1, 8.

4. caelum somnia Up deo BMUp 5. vanitate BKL -tem M
6. sicut *om.* O 7. quatenus: ut U 8. inianter U 10. ait:
dicit U 11. scripturas Σ 12. noctu (*om.* -que) B 13. inter U
interim p aliqua U 14. comparatur *om.* p 17. in *om.* UpΣ
22. cognoscit p (*fort. recte*) etiam: et p 23. ecclesiam Σ2 25.
exercitus Ω (*corr.* U²) 28. intelliget U

mundum istum eius imperio gubernari, et in fine saeculi quando voluerit in melius immutandum. tunc angelis tuba canentibus mortui resurgent, et in novitate vitae reparabitur genus humanum, quod longa vetustate fuerat consepultum. 5 ipse quoque terribilis ac metuendus, tonitruis fulminibusque praemissis, destructo iniquitatis filio mundum iudicaturus adveniet, patefactis virtutibus suis, quas in primo adventu provida dispensatione passim non decrevit ostendere. post intelletget quantis laboribus et calamitatibus absoluta in 10 aeternum cum Domino laetetur ecclesia, qua iustitia cum diabolo pereant qui eius iussionibus obsecundant; et tunc re vera magna exultatione saginatur, quando rerum ipsarum fuerit inspectione completus. erit etiam post haec, sicut scriptum est, *caelum novum et terra nova*; quod si modo fixe 15 atque inviolabiliter credimus, ad illam gloriam contuendam Christi munere pervenimus.

5. Sed si adhuc volumus maiore illuminatione compleri, ut etiam hic nobis constitutis futura possit vita dulcescere, cum timore maximo et ammiratione, in quantum tamen sobrie 20 mens humana pertingit, consideremus quemammodum sancta Trinitas personis distincta, natura vero inseparabiliter conexas atque consubstantialis, creaturas suas commeans atque replens, ubique sit tota; deinde quemammodum malis absens reddatur, cum tamen praesens esse non desinat; tertio cum 25 substantia ipsius supra omne lumen sit et claritas singularis, a nulla tamen creaturarum modo sicut est possit plenissime contueri, sicut dicit Apostolus: *Videbimus eum sicuti est*;

14. *Apoc.* 21, 1.27. *I Iob.* 3, 2.

1. et om. p finem M 2. commutandum Mp 3. novitatem S
seperabitur U 5. terribilis quoque U metuendis BMU 7.
quos BΣ 9. an intellegit? (cf. p. 159, l. 28) obsoluta B et
in p 10. qua: quia Σ2 11. re om. Up 16. pervenimus U
-iamus p 17. maiore om. p 22. substantialis M 24.
desinit M

quarto qualis sit in Christo rege pietas, ut Dominus angelorum humanam condicionem non fuerit dedignatus assumere, et Vita omnium crucis elegerit sustinere patibulum. nam ut mors ab humano genere vinceretur, in assumpta carne pertulit, qui non potest mori:—et cetera quae de hac re diversi 5 Patres, repleti divino Spiritu, veraciter ediderunt.

6. In istis quidem ac talibus omnis ammiratio deficit, perscrutatio humana succumbit; verumtamen haec sunt deliciae Christianorum, haec consolatio magna lugentium, quoniam 10 dum talia reverenter et fixa mente revolvimus, praestante Christo a nobis diabolum cum suis operibus effugamus. tamen ista sic ammiranda sunt, ut constanter indubieque credantur; sic supra nos confitenda, ut omnimodo fixa nostris mentibus perseverent. licet enim talibus considerationibus sensus 15 nostros cedere; fidem vero nostram non licet hesitatione aliqua titubare. sed tamen quod hic consequi non possumus, cum eum ipsius indulgentia viderimus, in quantum donaverit pro modulo nostro sine dubitatione cognoscimus, sicut dicit Apostolus: *Nunc videmus per speculum in enigmate, tunc autem facie ad faciem.* 20

7. Sed quid est hoc, quod beatis facies Dei promittitur, cum ille membrorum nulla distinctione formetur? sine dubio facies Dei virtutis eius adoranda cognitio est, divini luminis sancta declaratio, omnipotentiae ipsius praecipua magnitudo, iustitiae tanta puritas ut omnis illi aequitas compa- 25 rata sordescat, veritatis incommutabilis fortitudo, patientiae librata moderatio, pietatis indeficiens plenitudo, consilii

19. *I Cor.* 13, 12.

4. carne: cruce O 5. poterit moveri O 7. ac talibus: actibus
Up 8. huma B haec: hae pΣ 9. haec: hae O solatia p
10. revertenter Σ2 13. omni modum BMU 14. enim: etiam U
17. eum: enim KL indulgentiam M 18. cognoscemus U 19.
per speculum om. U 21. quid est: quidem O 25. illis p
26. varietatis U veritas p 27. liberata O

stupenda dispositio, gloria mirabilis, clementia singularis. O felicitas magna fidelium, quibus promittitur *sicuti est* Dominum videre, cui devotissime credentes iam beatitudinis spe magna repleti sunt! quid, rogo, praestabit aspectus, quando talia iam largitus est creditus? inaestimabile quippe donum est conspiciere Creatorem, unde vivunt quaecumque vitalia sunt, unde sapiunt quaecumque subsistunt, unde amministrantur quaecumque creata sunt, unde reparantur quaecumque in melius instaurata consurgunt, unde veniunt quaecumque salutariter appetuntur, unde virtutes manant per quas ipse vincitur mundus. sed licet omnia sustentet, omnia inenarrabiliter pius arbiter amministret, illa tamen nimis suavissima dona sunt, quando nostro conspectui clementissimus Redemptor apparere dignabitur. haec et his similia quae possunt de illa maiestate cogitari, ut arbitror, faciem Dei vocat Apostolus.

8. Praesta, quaesumus, Domine, visionis huius gloriosissimam sanctitatem, ut eos, quibus tam magnum desiderium concitasti, non patiaris de illa bonitate fraudari. videamus te in aeternum viventem, qui pro nobis mori dignatus es; videamus gloriam maiestatis tuae, qui in carne nostra voluisti humilis apparere. nam ut servos tuos benigne respicias, habet et istud saeculum; ut ipsi vero tuam faciem plenissime atque evidenter inspiciant, iste non recipit mundus. praesta, Domine, ut illa credentibus tibi conferas, in quibus praemia cuncta concludas.

9. Hinc itaque, dilectissimi fratres, pater Augustinus, ut

2. I Iob. 3, 2.

2. Deum p 3. cui devotissime: evidentissime p 4. rogo: ergo B (corr. B²) 9. restaurata p 10. salubriter p 11. qua M liceat B sustinet Σ 13. nimis: nisi BU, om. p nostro: meo O 15. quae om. p 17. quaesumus: q̄s Ω visionibus BMP his p 21. gloria BΣ (praeter O) carnem nostram B 22. ut: et Ω (corr. p) 23. tuam: tā sic B 24. aspiciant p

fidelibus solet esse proficiuus, in libro quem ad Paulinam scripsit *de videndo Deo* copiose nimis et mirabiliter disputavit; in cuius fine quomodo Deus videatur distincte breviterque complexus est. quapropter non de nostris meritis sed de gratia Domini praesumentes, illum conspectum concedi nobis iugiter postulemus, quando ipse trina promissione munificus pauperes suos commonens dicit: *Petite et accipietis, quaerite et invenietis, pulsate et aperietur vobis.* unde, karissimi fratres, hinc potius evenit ut largiente Domino veraciter ad caelum subire mereamur, quam illinc unde se gentiles ad supernam fabricam fallaciter extollere putaverunt. modum fortasse librorum excessisse videamur; sed si Genesis atque Exodi aliorumque librorum consideres quantitatem, incipiunt esse breves quos prius aestimavimus longiores.]

7. Matt. 7, 7: Luc. 11, 9.

1. paulinanam B paulinum Σ (corr. S²) 4. de alt. om. U 5. Domini: Dei Σ 6. ipsa Up 11. potaverunt B (corr. B²) 12. videmur p 14. aestimabimus M

CASSIODORI SENATORIS INSTITUTIONUM DIVINARUM ET HUMANARUM RERUM LIBRI DUO EXPLICUERUNT FELICITER (*bactenus* U). CODEX ARCHETYPUS AD CUIUS EXEMPLARIA SUNT RELIQUI CORRIGENDI B

EXPLICIT LIBER C. S. (*ut supra*) INSTITUTIONIS LITTERARUM SAECULARIUM FELICITER. M C.S. LIBER SECULARIUM DISCIPLINARUM FINITUR p C.S. LIBER INSTITUTIONUM HUMANARUM RERUM EXPLICIT Σ

Sequitur in B Complexis, quantum ego arbitror, diligenterque tractatis institutionum duobus libris qui breviter divinas et humanas litteras comprehendunt, tempus est ut nunc edificatrices veterum regulas, id est codicem introductorium, legere debemus, qui ad sacras litteras nobiliter ac salubriter introducunt. Ceterum hoc excipit liber Mallii Theodori de metris.

APPENDIX

(A.) *Topica quae in ΦΔ inveniuntur (supra pp. xxv, xxxvii); verba quae Topicis Cassiodorianis (pp. 125-7) addita sunt, karacteribus inclinatis imprimenda curavimus.*

Topica sunt argumentorum sedes, fontes sensuum, origines dictionum. itaque licet definire locum esse argumenti sedem, argumentum autem rationem quae rei dubiae faciat fidem. et sunt argumenta aut in ipso negotio de quo agitur, aut ducuntur
 5 ex his rebus, quae quodammodo affectae sunt ad id, de quo quaeritur, et ex rebus aliis tracta noscuntur, aut certe adsumuntur extrinsecus. ergo haerent loca argumentorum in eo ipso negotio tria, id est, a toto—a partibus—a nota. a toto est argumentum etiam cum definitio adhibetur ad id quod
 10 quaeritur, sicut ait Cicero: 'Gloria est laus certe factorum magnorumque in republica fama meritum.' ecce, quia
 p. 578 gloria totum est, per definitionem ostendit quid sit gloria. | argumentum a partibus sicut, puta, 'Si oculus videt, non ideo totum corpus videt.' a nota autem sic ducitur argumentum,
 15 quod Graece etymologia dicitur: 'Si consul est qui consulit reipublicae, quid aliud Tullius fecit, cum affectit supplicio coniuratos?' nunc ducuntur argumenta et ex his rebus, quae quodammodo affectae sunt, de quo quaeritur, et ex rebus aliis tracta noscuntur; et sunt loca tredecim, id est: alia coniugata
 20 —alia a genere—alia a forma generis, id est, specie—alia a similitudine—alia | a differentia—alia ex contrario—alia a coniunctis—alia ab antecedentibus—alia a consequentibus—alia a repugnantibus—alia a causis—alia ab effectis—alia

2. Boetius de diff. top. I. (Migne 64, 1174) et (1180c): Mart. Cap. V § 474. 13. Mart. § 481. 14. ibid. § 483. 19. cf. Mart. § 474.

5. quae: quare Δ (contuli αβξθπ) 6. ex: ex his Δ 11. fama om. Δ
 14. sicut ΦΔ dicitur Δ 15. aetiologia Δ consul est qui om. Δ
 18. ad id de quo edd. 20. species Δ

a conparatione minorum, maiorum aut parium. primo ergo a coniugatis argumentum ducatur. A'. coniugata dicuntur, cum declinatur a nomine et fit verbum, ut Cicero Verrem dicit 'everrisse' provinciam, vel nomen a verbo, cum latrocinari dicitur latro, aut nomen a nomine, ut Terentius: 'Inceptio
 5 est amentium, <h>aut amantium.' B'. a genere argumentum est, quando a re generali ad speciem aliquam descendit, ut illud Vergilii 'Varium et mutabile semper femina'—potuit et Dido, quod est species, varia et mutabilis esse,—vel illud Ciceronis, quod fecit argumentum descendens a genere ad speciem:
 10 'Nam cum omnium provinciarum sociorumque rationem diligenter habere debeatis, tum praecipue Siciliae, iudices.' Γ'. ab specie argumentum ducitur, cum generali quaestioni fidem species facit, ut illud Vergilii: 'Annon sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor?' quia 'Phrygius pastor' species est, et
 15 si istud ille unus fecit, et alii hoc Troiani generaliter facere possunt. Δ'. a simili argumentum est, quando rebus aliquibus similia proferuntur, ut Vergilius: 'Suggere tela mihi: non ullum dextera frustra torserit in Rutulos, steterunt quae in corpore Graium Iliacis campis.' Ε'. a differentia argumentum
 20 ducitur, quando per differentiam aliquae res separantur, ut Vergilius: 'Non Diomedis equos, non currum cernis Achillis.' S'. a contrariis argumentum sumitur, quando res discrepantes sibimet opponuntur, ut Terentius: 'Nam si illum obiurges, vitae qui auxilium tulit, quid facies illi, qui dederit damnum aut
 25 malum?' Ζ'. a coniunctis autem fides petitur argumenti, cum quae singula infirma sunt, si coniugantur, vim veritatis adsumunt, ut 'Quid accedit ut tenuis ante fueris? quid si ut avarus? quid si ut audax? quid si ut eius, qui occisus est, inimicus?'

7. ibid. § 485: Cic. Verr. II 1. 2. 24. Mart. § 488: Ter. Andr. 142. 26-29. Mart. § 489: Cic. pro S. Rosc. 31. 86.

2 et seqq. Numeros om. Φ 4. everrisse Δ 6. aut ΦΔ
 8. Vergilii om. Δ 18. nonnullum Φ? 19. steteruntque ΦΔ
 21. ut om. Φ? 25. qui vitae Δ 28. quid prius: quid si Mart.

singula haec quia non sufficiunt, idcirco congregata ponuntur, ut ex multis iunctis res aliqua confirmetur. H'. ab antecedentibus argumentum est, quando aliqua ex his quae prius gesta sunt comprobantur, ut Cicero pro Milone: 'Cum non dubitaverit aperire quid cogitaverit, vos potestis dubitare quid fecerit?' praecessit enim praedictio, ubi est argumentum, et secutum est factum. Θ'. a consequentibus vero argumentum est, quando positam rem aliquid inevitabiliter consequitur, ut: 'Si mulier peperit, cum viro concubuit.' I'. a repugnantibus argumentum est, quando illud, quod obicitur, aliqua contrarietate destruitur, ut Cicero dicit: 'Is igitur non modo a te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ditatus, arguitur domi suae te interficere voluisse.' IA'. a causis argumentum est, quando ex consuetudine communi res quae tractatur fieri potuisse convincitur, ut in Terentio: | 'Ego nonnihil veritus sum dudum abs te, Dave, ne faceres quod vulgus servorum solet, dolis ut me deluderet.' IB'. ab effectis ducitur argumentum, cum ex his quae facta sunt aliquid adprobatur, ut in Vergilio: 'Degeneres animos timor arguit.' 20 nam timor est causa, ut degener sit animus, quod timoris effectum est. II'. a comparatione argumentum dicitur, quando per collationem personarum sive causarum sententiae ratio confirmatur. et a maiori comparatione hoc modo, ut in Vergilio: 'Tu potes unanimes armare in proelia fratres'—ergo, qui hoc in 25 fratribus potest, quanto magis in aliis! a minorum comparatione sicut 'Publius Scipio pontificem maximum Tiberium Gracchum mediocriter labefactantem statum reipublicae privatus interfecit.' a parium comparatione sicut Cicero in Pisone 'nihil

4-6. Mart. § 490. 9. ibid. § 491, ex Cic. de Inv. I 44. 11. Mart. § 492. 20. Mart. § 494. 23. Aen. 7. 335: Mart. § 495. 26. Cic. Cat. I 1. 3: Mart. § 496. 28. Pis. 5. 10: Mart. § 497.

3. aliqua om. Δ 7. vero om. Δ 16. da benefaceris Φ? dabe benefaceres Δ 19. probatur Δ 27. privatos ΦΔ 28. sicut om. Δ sic Φ? Pirone Δ

interesse, utrum ipse consul improbis contionibus, perniciosius legibus rem publicam vexet, an alios vexare patiatur.' extrinsecus vero adsumuntur argumenta haec, quas Graeci atechnos vocant, id est, inartificiales, quod per testimonium ab aliqua externa re sumitur ad faciendam fidem. et prius a persona, ut non qualiscumque sit [sed] illa quae testimonii pondus habet ad faciendam fidem, sed et morum probitate debet esse laudabilis. a natura auctoritas est, quae maxima virtute consistit. et a tempore sunt, quae afferant auctoritatem, id est, ingenium, opes, aetas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio rerum fortuitarum. et a dictis factisque maiorum petitur fides, cum priscorum dicta factaque memorantur. et a tormentis fides praebetur, post quae nemo creditur velle mentiri.

Sequitur rursus in Φ §17 (supra p. 127)—Memoriae quoque . . . cadat ingenium. 15

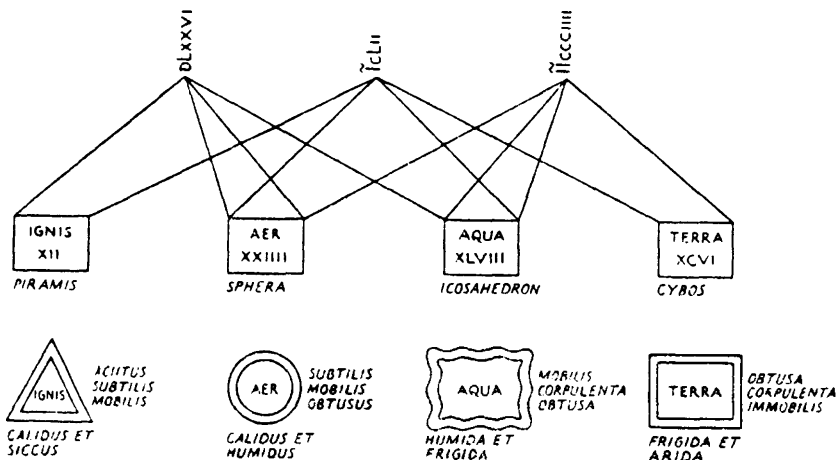
(B.) Excerptum de quattuor Elementis, quod nostro textui sine titulo subiungit Δ (supra p. xxx). Quod unde ductum sit, pudet me nescire; videant tamen harum rerum peritiores.

Nunc cerne ut media mundi corpora, id est aqua et aer, ut docuimus, in numeris vigorem et ingenium sumpseri(n)t. 20 a supremis namque ut illic media duo binas laterum summas ex vicin(i)a capiunt extimorum et tertias singulas a stantibus, ita etiam in hoc mundo ignis et cetera permixtis pro numero qualitibus medias pariunt naturas. ipsa igitur unde loquimur elementa sumamus, ignem videlicet et terram, rime- 25 murque diligentius quid haec habeant proprium singulariter, quod cum communione abnuat promisci. (Hic ponitur figura.) terram certe videmus immobilem, corpulentam et optusam. at enim ignis utique testabile est, tam sistendi impos quam subtilis et acutus. haec ingenia sic controversa porro et 30

4. ibid. § 474.

3. ATEXNA Δ

dimicantia ut substantia vicinis arrogent qualitatibus et cognationem veritati lineis nanciscantur. aqua nempe vicinum terris elementum est, dehinc aer superfertur. hic ergo flammis illa conterminat, quia haec media mundi membra, quae diximus, binis ex proximo virtutibus constant et tertiis ab intervallo petitis. nam si terram recte diximus corpulentam, obtusam et immobilem, recte aquam dicemus mobi-

lem, corpulentam et optusam; si ignem diligens arbitratio acutum, subtilem, mobilem repperit, aer bene aestimabitur subtilis, mobilis et obtusus. ita quod mobilis aqua, id porro ignis est; quod corpulenta et obtusa, id utrumque ex globo statariae vicinitatis adscitum est. vicissim quod aer obtusus, id ab infimis habet; tertium quod subtilis et mobilis, id ex aethera, cui proxime adnatus est, traxit. quod ab exemplo virgularum quae subsunt facilius contemplabimur. earum a summo dispar obliquitas paribus conserta dispendiis sic in adversorum plenitudinem deficit, ut per obvios coetus vicissim et alterni generis substantias pariant et insertis in se diversitatibus congregentur. hoc illud nexibile mundani foederis vinculum, haec elementorum colligativa cognatio.

(C.) *Excerptum de Geometria, quod in textu cap. VI (supra p. 152) adiecit Δ.*

PRINCIPIA GEOMETRICÆ DISCIPLINÆ

[*Euclidis lib. I, Definitiones*] (I.) Punctum est cuius pars col. 1214A nulla est. (2.) linea vero praeter latitudinem longitudo. (3.) lineae vero fines puncta sunt. (4.) recta linea est quae ex aequo in suis punctis iacet. (5.) superficies vero quod longitudo ac latitudinem solas habet. (6.) superficiei fines lineae sunt. (7.) plana superficies est quae ex aequo in suis rectis lineis iacet. (8.) planus angulus est duarum linearum in plano invicem sese tangentium et non in directo iacentium ad alterutram conclusio. (9.) quando autem quae angulum continent lineae rectae sunt, tunc rectilineus angulus nominatur. (10.) quando recta linea super rectam lineam stans circum se angulos aequos sibi invicem fecerit, rectus est uterque aequalium angulorum et quae super stat linea super eam quam insistit perpendicularis vocatur. (11.) optusus angulus est maior recto. (12.) acutus autem minor recto.

(14.) Figura est quae sub aliquo vel aliquibus terminis continetur. (13.) terminus porro est quod cuiusque est finis. (15.) circulus est figura plana quae sub una linea continetur, ad quam ab uno puncto eorum quae intra figuram sunt posita, omnes quae incidunt rectae lineae aequae sibi invicem sunt. (16.) hoc vero punctum centrum circuli nominatur. (17.) diametrus circuli est recta quaedam linea per centrum ducta et ab utraque parte ad circumferentiam circuli terminata, quae in duas aequas partes circulum dividit. (18.) semi-

p. 169 l. 2-p. 171 l. 9 = [Boethii] *Euclides* (Lachmann, Gromatici veteres, Berol. 1848, pp. 377-379): cf. [Boethii] *Geometria* (ed. Friedlein, Lips. 1867) pp. 374-378: aliter reddunt Mart. Cap. lib. VI et Cassiodorus (ed. Hultsch, Lips. 1867) pp. 60-63. 2-7. cf. *Isid. Etym.* III xii. 7. 2. (punctum)—cf. Cassiod. in Ps. 96. 4. 20. cf. Cassiod. loc. cit.

3. nulla: nihil Cassiod. et Mart. Cap. VI § 708 7. finis Δ (contuli δεξι)

24. circulus Δ

circulus est figura plana quae sub diametro et ea quam diametrus apprehendit *circumferentia* continetur. (19.) rectilineae figurae sunt quae sub rectis lineis continentur: trilatera quidem figura quae sub tribus rectis lineis continetur, quadrilatera vero quae sub quattuor lateribus, multilatera vero quae sub pluribus quam quattuor lateribus continetur. (20.) aequilaterum igitur triangulum est quod tribus aequis lateribus clauditur, isosceles quod duo tantummodo habet aequalia, scalenon quod tria latera inaequalia possidebit. (21.) amplius, trilaterum figurarum orthogonium, id est rectiangulum quidem triangulum est quod habet angulum rectum; ambliogonium vero, quod est obtusum angulum, in quo obtusus angulus fuerit; oxigonium vero, id est acutum angulum, in quo tres anguli sunt acuti. (22.) quadrilaterarum vero figurarum quadratum vocatur quod est aequilaterum atque rectiangulum; parte | vero altera longius quod rectiangulum quidem est si aequilaterum non est; rhombos vero quod aequilaterum quidem est sed rectiangulum non est; rhomboides autem quod in contrarium conlocatas lineas atque angulos habet aequales—id autem nec rectis angulis nec aequis lateribus continetur. *praeter* haec autem omnes quadrilaterum figurae trapezia, id est mensulae, nominantur. (23.) parallelae, id est alternae, rectae lineae nominantur quae in eadem plana superficie conlocatae atque utrimque productae in neutra parte concurrent.

[*Petitiones 1-5.*] Petitiones sunt quinque. petuntur: ab omni puncto in omne punctum rectam lineam ducere. item definitam lineam in continuum rectumque producere. item omni centro et omni spatio circulum designare. et omnes rectos angulos aequos sibi invicem esse. et si in duas rectas lineas linea incidens interiores et ad *easdem* partes duos angulos

1. quam: quae Δ 2. differentia Δ 3. continetur Δ 5. lateribus
om. $\delta\alpha\lambda$ 19. conlocatus Δ 21. propter Δ 22. mensurae Δ
31. ad eiusdem partis Δ

duobus rectis fecerit minores, productas in infinitum rectas lineas concurrere ad eas partes, quibus duobus rectis anguli sunt minores.

[*Comm. animi concept.*] Communes animi conceptiones sunt hae. (1.) quae *eidem* sunt aequalia, et sibi invicem sunt aequalia. (3.) et, si ab aequalibus aequalia auferantur, quae relinquuntur aequalia sunt. (2.) et, si aequalibus addantur aequalia, tota quoque aequalia sunt. (7.) et, quae sibimet conveniunt, aequalia sunt.

[*Lib. II, def. 2.*] Gnomon autem parallelogrammi spatii, eorum quae circa eandem sunt diametrum quodlibet unum V cum supplementis duobus.

[*Lib. V, Definitiones.*] (1.) Magnitudo minor maioris magnitudinis pars est, quando minor maiorem magnitudinem permittitur. (2.) maior vero magnitudo minoris magnitudinis multiplex est, quotiens a minore maior integra dimensione suppletur. (3.) proportio est duarum magnitudinum cognatarum ad se invicem ex conparatione veniens habitudo. (4.) proportionem vero ad se invicem magnitudines habere dicuntur, quae possunt sese invicem multiplicatae transcendere. (5.) eandem vero proportionem prima magnitudo ad secundam magnitudinem tertiaque ad quartam tenere perhibentur, quando primae ac tertiae magnitudinum aequae multiplices eas, quae sunt secundae atque quartae aequae multiplices, vel pariter transcendunt vel ab his pariter transcendantur vel his pariter exaequantur, cum scilicet in alterna conparatione sumantur. (6.) quae vero eandem retinent proportionem, proportionaliter esse dicantur. (7.) quando vero, earum quae sunt aequae multiplices, primae quidem magnitudinis multiplex secundae magnitudinis multiplicem superat, tertiae vero magnitudinis multiplex quartae magnitudinis

10-12. cf. *Lachmann p. 385; Friedlein p. 378.*

5. idem Δ 10. parallelogrammi Δ

multiplicem minime transcendit, tunc prima magnitudo ad secundam magnitudinem maiorem proportionem quam tertia ad quartam tenere perhibetur. (8.) proportionalitas vero in tribus ut minimum terminis invenitur. (11.) cum proportionales idem eiusdem magnitudines † proportiones esse dicuntur praecedentes praecedentibus et consequentibus col. 1216 consequentes. | (9.) quando autem tres magnitudines proportionaliter fuerint constitutae, tunc prima ad tertiam duplicem *proportionem* quam ad secundam dicitur possidere. 10 (10.) quando autem quattuor magnitudines proportionaliter fuerint constitutae, tunc prima ad quartam triplicem proportionem quam ad secundam dicitur obtinere. (13.) conversim sumere est sic se habere consequens ad praecedens sicuti est consequens ad praecedens. (12.) alternatim sumere 15 est, ut se habet praecedens ad praecedens, sic se habeat consequens ad consequens. (14.) componentem sumere est, ut sese habet praecedens cum consequente velut unum ad id ipsum quod consequitur. (15.) dividendum vero sumere est, ut sese habet *eminentia praecedentis*, qua eminet ab eo quod consequitur, ad id ipsum quod consequitur, ita se habere eminentiam praecedentis, qua eminet ab eo quod consequitur, ad id ipsum quod consequitur. (16.) retrorsum vero sumere est, ut se habet praecedens ad eminentiam, qua praecedens eminet *ab* eo quod est consequens, ita se habere praecedens ad 25 eminentiam, qua praecedens eminet ab eo quod consequens. (18.) confusa proportionalitas appellatur, quando fuerit ut praecedens ad consequens, sic consequens ad praecedens, et ut consequens ad aliud aliquid, sic aliud aliquid ad praecedens. (17.) ex aequo est sumptio extremorum mediis intermissis. 30 EXPLICIT. DEO GRATIAS.

4-5. cum *et* proportiones *secludendum videtur*. 9. portionem Δ 19. emin. praecedentis: eminentis Δ 24. ab om. Δ ab eminentia Δ

I. INDEX RERUM

- abba 10.9,10; 11.2; 61.22: abbas 30.10; 79.9,16.
 absoluta qualitas 100.14.
 abstracta quantitas 92.14; 111.11; 130.21.
 accentus 95.5; 149.24.
 accidens 112.23.
 achresimi repudiatio 15.1.
 achriston 33.17.
 acitabula 144.13.
 actualis philosophia 112.1.
 adverbium 95.15: (*definitio*) 121.25.
 aeolius tonus 146.20.
 aequales numeri 136.5.
 aequivoca 113.9.
 affecta (effecta) 125.3.
 affirmatio 115.9.
 agrammati 69.21.
 ad aliquid (*categoria*) 114.6: (*definitio*) 124.11: (*numerus*) 136.1.
 ambiguitas 101.14.
 amici auctoris 8.7; 22.13; 24.12; 27.19; 33.3; 34.2; 55.20.
 ammirabile causae genus 102.19.
 anachoritae 74.20.
 anceps causae genus 103.2.
 anethum 14.16.
 annotationes 18.15,18; 21.2; 26.14; 28.18; 29.8; 30.6,25.
 annotatus codex 18.17.
 anonymus (auctor) 26.16; 79.4: (codex) 29.6.
 ab antecedentibus argumentum 126.15.
 antegradatio stellarum 155.4.
 antiquarii 46.23; 47.13; 50.15; 75.6, 14.
 antiqui 35.26; 68.20; 91.7; 143.1.
 antiqui codices 8.26; 23.12: declinationes 76.17: expositores 65.4: magistri 5.25, cf. 6.5: orthographi 76.10: tituli 18.9: translatio 39.11.
 antistes 24.9; 33.11,24; 40.19.
 archetypus 49.7; 163 *not. crit.*
 argumentatio 105.1.
 argumentum 125-7 *passim*.
 arithmetica disciplina 68.6; 89.24; 92.4; 111.16; 131.2; 132.1,12-21; 133.11,14; 140.16.
 armarium 32.11; 41.8.
 ars *unde dicta* 91.13: *cum disciplina collata* 108.15; 130.2: hominum 78.3: humana 44.4: medicorum 78.15: pronuntiationis 108.9: artis peritiam 109.7: cf. dialectica, grammatica, rethorica.
 ars artium 110.17.
 artes liberales 129.12: ac disciplinae 6.14; 22.19; 60.21; 68.9; 104.2: artium principia 91.12.
 artis expertes (ἀτέχνοι) 127.11.
 artigraphi 47.8; 96.3; 97.17; 105.16.
 arundo 75.24.
 assumptio 105.8.
 assumptiva qualitas 100.15.
 astronomia 92.5(ΦΔ); 111.20; 131.6; 132 *passim*; 152.16; 153.7; 154.3, 6; 155.23.
 astronomica (sc. disciplina) 68.8; 92.5: -icae regulae 155.14,16.
 astronomi 153.17; 155.13,15.
 atramentum 75.13.
 attentus 15.23: attonitus 26.18; 78.15.
 auctores 3.6; 64.26; 79.5; 93.1; 94.3,6; 96.7; 128.13; 129.24: veritatis auctor 130.11.
 auctoritas (i.q. Scriptura) 11.15; 43.5; 46.20; 49.12,16; 64.19: caelestis 41.21; 50.27: divina 4.15,26; 8.6; 13.26; 36.14; 38.1;

54.16: Hebraica 37.6: sacra 46.14; 50.8: sancta 36.3; 42.26. auctoritas legis divinae 96.8: librorum 129.5: veterum 35.24. aurum in stercore 14.24. australis locus 154.19.

balnea 73.17.

bibliotheca 22.2,28; 32.3; 62.8; 79.7; 103.22; 129.10; 149.15. botrionum formulae 18.18.

calamus (cf. arundo) 13.16; 75.13; 114.21.

calculus 39.6; 89.9,21; 141.7. cancellos egisse 56.22.

capitula (cf. tituli) 25.13; 62.6: capita 48.14.

carpo 9.7; 48.7: carpio 45.21; 60.27. cartarum inventio 91.7.

categoriae 113.5,8,18.

categorici syllogismi 115.21; 128.21.

causarum genera 98.9; 102.17: a causis argumentum 126.25.

cenobia 74.17.

chresimon (cf. *Isid. Etym.* I. xxi. 22) 33.16.

chronica 56.17,27.

circularis numerus 139.18: circuitus 139.15; 140.8.

civilis philosophia 112.5: civiles quaestiones 91.18; 97.9-16.

climata 156.8.

codex 7.9; 18.3; 22.3; 23.1; 31.11; 62.7; 96.18; 119.23. cod. chartacius 29.2: membranacius 29.25: grandior 40.6: non parvus 55.3: pugillaris 104.10; cf. 21.24, 104.6: annotatus 18.17: subnotatus 29.6; 30.21.

codex Basilii *et sim.* 11.22; 15.17; 16.21; 17.10,12; 29.27; 30.5; 36.1,3; 66.22; 67.6 *et v. infra.*

codice sub uno 24.14: in uno 77.13; 96 *not. crit.*: in unius cod. corpore

18.1: in una congestione cod. 129.7: in unum cod. 129.6: in duobus codd. 33.4: in tribus 14.2; 21.21: sequestratim in codd. 129.9.

codices 50.11; 104.14; 156.2: codd. adunati 34.12: inter alios 30.17; 72.4; 115.17: antiqui 8.26; 23.12: cooperiendi 77.7: diversi 57.9: divisi 28.3: emendati 4.15; 44.24; 46.22; cf. 47.21: Graeci 32.11: plurimi 68.21: prisci 8.7; 44.24; 45.8: reliqui 8.23.

codices novem auctoritatis divinae 8.6; 36.6; 39.5; 50.22—cf. 11.7; 15.26; 20.14; 22.7; 18.14; 25.17; 27.24; 28.17; 32.26.

codicum auctoritas 44.5,24; 45.8: collatio 8.7: emendatio 8.26: indices 67.7: obscuritas 76.16: primordia 67.13.

collectio 101.15: collectivum genus enthymematis 106.11.

collegentiarum regula 119.16.

cola et commata 8.16,20; 38.2; 48.12.

comparatio (*status*) 101.4: ex comp. controversia 102.12: a comp. argumentum 127.5.

complexiones 22.10.

compositus numerus 134.13: syllogismus 119.22.

computus 155.13-17.

concessio 100.17.

conclusio 103.16: concl. inductionis 105.10.

confirmatio 103.12.

coniecturalis status 100.1.

a coniugatis argumentum 125.19; cf. 126.22.

coniunctio 95.20.

a consequentibus argumentum 126.12.

constitutio generalis 100.6: translativa 100.10.

continens numerus 139.5.

continua quantitas 114.3.

contradictio 115.11.

a contrariis argumentum 126.9.

contropabilis 75.22: -biliter 126.23.

controversia 102.5.

conversationis ordo secundus 80.4.

convincibile genus 106.1.

corpus psalmorum 21.20: corporis grandioris pandectes 23.6: in unius codicis corpore 18.1: in uno c. 34.12; 56.8; 57.9; 62.5,7; 104.15: sub uno c. 16.3.

cymbala 143.21.

cythara 143.20; 144.17; 145.11.

decacordus 143.20.

definitiones 91.3; 119.24; 120-4 *passim*; 129.1: definitio legalis 101.18: definitivus status 100.2.

deliberativum genus causae 98.13.

demonstrativum genus 98.12.

denominativa 113.14.

deprecatio 101.8.

descriptio 120.7: descriptioalis 121.16.

dialectica 62.18; 68.6; 91.19; 108.14; 109 *et seq.*; 129.7: d. ars 26.4; 119.17: d. syllogismi 105.22; 107.9: dialectici (cum rethoribus comparati) 105.21; 114.17; 121.22; 127.28; 128.3 (ΦΔ).

diapason, diapente, diatessaron 145 *passim*.

a dictis maiorum argumentum 127.22; cf. 93.4.

differentia 112.17: per differentiam 122.3: a diff. argumentum 126.7.

diecto 145.9.

disciplina unde dicta 109.2: *quid sint* dd. 131.11: 23.2; 108.22; 109.8; 129.14; 130.12; 132.4; 140-1; 149-51 *passim*; 158.4,5: ecclesiastica 54.8: modulationis

148.22: cf. ars, arithmetica, astronomica, geometrica, mathematica, musica.

disciplina disciplinarum 110.17.

discreta quantitas 114.1: numerus 139.4.

disdiapason 145.17.

dispensativa philosophia 112.4.

dispositio 98.4.

distinctiones 8.14-23; 38.3; 49.7; 95.6.

divina philosophia 110.12: divinalis 111.14.

doctores saeculares *et sim.* 13.6; 6.20; 21.6; 45.16; cf. 3.11: prisci 32.23.

doctrinalis 92.5; 130.19: philosophia 111.10.

dorius tonus 146.9.

eclipsis 155.19; 156.6.

effecta (affecta) 125.13: ab effectis (-tibus) argumentum 125.17; 127.3.

elemosinae 52.20; 79.19; 82.9.

elocutio 98.5.

emendatio 8.26; 42.5; 76.21.

emendator 49.19; 76.9.

emendatus 4.16; 40.15; 44.24; 46.22; emendandus 8.24; 29.3; 47.9; cf. 9.6; 42.4; 47.22; 49.11, 17; 50.13,26.

encycliis 36.1; 64.12.

enthymema 104.19; 105.14; 106.17.

enuntiatio 114.24, cf. 115.7; 121.1.

epichirema 104.19; 107.6: epichirematicus syllogismus 107.10.

etymologia *quid sit* 96.12; 20.3; 91.2; 96.18 *not. crit.*

etymologiae propositae—ars 91.13: disciplina 109.2: liber 91.5: menses 151.7: Musae 142.21: stella 155.12; cf. 76.7.

euphonia 46.27; 47.7.

exemplabile genus 106.8.

exordium 103.8.
 facere (*categoria*) 114.10.
 figura mundi 157.11: ff. planae 151.23: solidae 152.5.
 finis (definitivus status) 99.6: locutionis 94.5: oratoris 97.11.
 formulae syllogismorum 115-18.
 genus 112.11: genera causarum 98.9; 102.17: a genere argumentum 125.24.
 geometria 131.5 (?); 132.13, 16, 20; 150-2 *passim*: -ica disciplina 68.7; 92.4; 111.19; 131.5(?); geometres 151.12: geometrizare 150.7, 12.
 grammatica ars 46.9; 49.23; 68.5; 91.4; 93-4 *passim*; 96.18; 108.21: grammatici 13.4; 96.8.
 habere (*categoria*) 114.13.
 (h)armonia 143.11; 149.5, 22: (h)armonica 144.6; cf. 145.20.
 hemispherion 154.20, 22.
 herbae 78.18, 19, 26; 148.24.
 heroicus versus 45.11.
 honestum causae genus 102.18.
 horologium 77.23; 156.15.
 horti 71.26; 72.12; 73.5, 8.
 humile causae genus 103.1.
 hyperaeolius *etc.* toni 147 *passim*.
 hypoeolius *etc.* toni 146 *passim*.
 hypothetici syllogismi 118-19; 129.1.
 iastius tonus 146.12.
 idiomata legis divinae 42.8, 11; 45.23; 67.22.
 illatio 105.8.
 imaginatio (ὑπόστασις) 123.7.
 impar, impariter par numeri 133-4.
 imperfectus syllogismus 104.20; 105.15.
 inaequales numeri 136.7.

indigens numerus 135.8.
 per indigentiam pleni (*definitio*) 123.21.
 inductio 105.3.
 inspectiva philosophia 111.3; cf. 131.19; 152.20.
 instrumenta categoriarum 113.8.
 interiectio 95.23.
 inventio 98.2.
 irrationalis magnitudo 152.4.
 iubeleus annus 21.22; 37.17.
 iudiciale genus causae 98.14.
 iuncta controversia 102.9.
 iuridicalis status 100.11.
 iurisperiti 127.28; 128.2.
 per laudem (*definitio*) 123.24.
 legales status 99.10, 13; 101.20.
 legis contrariae status 101.12.
 liber 3.18; 4.27; 5.5; 8.10; 13.20; 108.13; 109.11; 114.17; 163.12 *et passim*: unde dictus 91.5-11.
 liberales artes 129.12: litterae 6.14; 45.16; 91.5.
 libra Domini 76.7; cf. 39.8.
 librarii 46.8; 76.7: librorum notitiam 47.14: vitia 4.17; 41.17; 46.6.
 linealis descriptio 92.20: numerus 139.9.
 littera *quid sit* 95.2; cf. 22.20; 40.7; 76.8; 93.14.
 litterae 69.17, 19, 20: divinae 65.26; 130.9: d. et humanae 69.1; 71.18: d. et saeculares 41.22: Graecae 78.25: mundanae 60.24: nobiles 104.2: sacrae 36.6; 68.3, 15; 77.8; cf. 52.6, 9: tales 70.20; 130.12: v. liberales, saeculares.
 locutio 94.5; 97.7: ll. generales 13.3: propriae 12.28; 42.12.
 logica 91.19; 108.14; cf. 69.6.
 lucernae mechanicae 77.15.
 luci (paganorum) 80.2.
 lydius tonus 146.25.

magister 3.17; 4.4; 12.23; 13.3; 61.9; 151.2: magistri antiqui et novelli 5.25: antiqui saeculi 6.5: catholici 34.19: humani 7.4: opinabiles 130.5: publici 3.5: v. saeculares.
 magnificus vir (Albinus) 149.14: (Boethius) 115.17; 128.15; 140.18; 152.13.
 magnitudo solis *etc.* 155.17.
 maior numerus 136.11.
 maiores nostri 15.21; 49.3; 50.25; 93.4 (cf. 127.22); 110.3; 144.1; 149.1.
 manu minutiore 37.21.
 martyrium 58.14, 15; 82.9; cf. 80.22.
 mathematica 92.3, 5, 13; 130.19: -icae disciplinae 61.9; 132.12.
 mathesis 143.4; 158.11.
 medicina 78.20: medici 6.11; 78.9; 148.24; 149.1.
 mediocris numerus 134.15.
 meditatio 5.4; 6.25; 7.9; 18.21; 131.17; 143.6; cf. 4.16; 110.18.
 memoria *quid sit* 98.6: 4.18, 20, 24; 22.28; 108.4, 7; 127.27.
 mensores 151.2.
 meotacismi 45.14.
 metrica 144.9: m. dictio 94.4.
 minium 67.6.
 minor numerus 136.15.
 mixti syllogismi 119.22.
 moderni expositores 32.20.
 modi syllogismorum 115-19 *passim*.
 monachus 62.12; 108.5: monachi 22.16; 59.14; 66.25; 71.22; 74.2, 13; 79.10.
 monasterium 32.3; 73-4; 79.11, 22; 80.5: cf. cenobium.
 monoptota 46.11.
 moralis philosophia 112.2.
 multiplex numerus 136.16; 137.22; 138.9.
 mundani auctores 3.6: litterae 60.24; cf. 130.9.

Musae 142.18-20.
 musica 68.7; 92.4; 111.17; 131.3; 132.13, 16, 20; 142-50 *passim*: musica instrumenta 143.22; 144.11: rithmi 143.11.
 narratio *quid sit* 103.10; cf. p. lv.
 naturae auctoritas 127.19.
 naturalis philosophia 111.6.
 negatio 115.10.
 negotialis status 100.12.
 nomen 95.9; 115.1.
 notae 9.2; 67.1, 6, 9: a nota argumentum 125.10.
 notarii 8.23.
 notio 120.6; 121.1 *not. crit.*
 novelli 5.26; 97.17; 104.8; cf. 15.12.
 numerabilis magnitudo 152.1.
 numerus *quid sit* 133.12: *divisiones eius* 133-40: *virtus eius* 141 *passim*, cf. 90.1, 4.
 numerorum virtutes: I-VII 141.15-142.8; VII 89.7-23; XXII 37.10; XXXIII 89.4; L 37.16; LXX 40.11; LXXII 39.6; LXXV 41.11; CL 21.22; CLIII 13.27.
 obscurum causae genus 103.4.
 occidentalis locus 154.17.
 officium grammaticae 94.4: oratoris 97.11.
 opinabile aliquid 108.18: -iles magistri 130.4.
 oratio *quid sit* 115.6: *partes eius* 95.8; 103.7: cf. 119.25; 120.2.
 orator *quid sit* 97.9: *eius finis* 97.11: *memoria* 108.4: *officium* 97.11: *orator* 92.10; 128.14: *oratores* 92.12; 96.8; 105.21; 121.21; 127.27.
 organa categoriarum 113.8.
 orientalis locus 154.16.
 orthographia 8.25; 9.5, 10; 46.17; 47.15 (cf. 96.18 *not. crit.*); 75.4; 96.11, 13.

orthographi antiqui 76.10: prisci 9.8; 47.12.
 ostentabile genus 106.4.
 paganitas 54.6: pagana tempora 56.11.
 pagina 55.5; 67.16.
 panaretus 25.8.
 pandectes Graecus 41.6; 47.24: Latinus 23.5; 37.20.
 pandoria 144.20.
 papa 14.6: p. urbis Romae 3.7; 28.20.
 par, pariter par, pariter impar numeri 133-5.
 paragrammata 49.20.
 a partibus argumentum 125.8.
 participium 95.17.
 partitio 103.11.
 paschalis inquisitio 156.6.
 pater *usurpatur de Augustino saepissime, de Hieronymo quater, de Basilio semel.*
 Patres 18.7; 21.5: copiosi et antiqui 60.19: diversi 36.10; 57.5; 69.12; 161.6: doctissimi 159.11: nostri 48.2; 68.14; 70.20; 132.4: sancti 132.4; 157.22: sanctissimi 35.19; 69.12; 70.8.
 Patrum auctoritas 14.5: chorus 57.20: codices 67.6: epistulae 34.22; 49.24: expositiones 4.8: labor 64.20: regulae 15.1; 64.24; 79.12: sententia 14.2: vitae 80.21.
 pati (*categoria*) 114.11.
 patricius Boethius 128.19 (*et not. crit.*).
 per se numerus 135.21.
 perfectus numerus 135.11.
 perscriptio (praescriptio) 99.12.
 persona (*argumentum*) 127.17.
 pes 95.4.
 philosophia *quid sit* 110.15, 17, 18; 111.2 (*not. crit.*): *eius divisio* 110.6, 9; 112.7: doctores 110.5; cf. 54.14.

philosophus 79.3; 114.23: philosophi 70.15; 109.6; 115.20; 119.14; 128.3; 133.5; 150.5; 151.19; 153.3.
 phrygius tonus 146.16.
 planetae 153.17.
 planae figurae 151.23.
 poeta 92.9: poetae 92.12; 94.3; 127.28; 128.2.
 pontifex 14.7, 12; 61.16.
 positura *quid sit* 95.6: 48.10, 23.
 posterius 4.1; 9.7.
 praecedentia stellarum 155.3.
 praeceptor (monachorum) 79.12.
 praedicamenta 113.5, 8, 18; 114.16.
 praedicativus syllogismus 115.21.
 praefectus 81.13.
 praepositio 95.21.
 praescrutatio (*lectio dubia*) 141.13: perscrutatio 161.7.
 praesumere 44.26; 49.12; 50.13; 61.20; 67.17; 130.9; 163.5: praesumpta 5.29; 46.23; 47.18; 50.27.
 praesumptio (emendantium *et sim.*) 6.1; 8.10, 22; 9.7; 42.9; 48.7; 60.26; 67.24.
 primus et simplex numerus 134.10.
 priores nostri 67.20.
 prisci 3.25; 4.2; 5.29; 49.18: explanationes 15.12: expositores 34.2: cf. codices, doctores, orthographi.
 per privationem (privantiam) contrarii (*definitio*) 120.9; 122.14.
 pronomen 95.12.
 pronuntiatio 98.7; 108.4, 10.
 propositio inductionis 105.6.
 proprium 112.20.
 prosalis dictio 94.4.
 pseudographus 24.21.
 pugillaris codex 104.10.
 puncta 48.11, 23.
 purgatio 101.6.
 pyramides 140.5.
 pythonissa 16.11.

quadratus numerus 139.17.
 quadriangulum 132.17.
 quadripartitus syllogismus 107.12.
 quaestiones v. civiles.
 qualitas (*categoria*) 114.9: (*status*) 100.4.
 qualitativa definitio 121.10.
 quando (*categoria*) 114.12.
 quantitas abstracta 92.14; 111.11; 130.21: continua aut discreta 114.1.
 quaterniones 18.3; 40.7; 41.8.
 quinquepartitus syllogismus 107.14.
 quinquangulus numerus 139.17.
 iuxta rationem (*definitio*) 124.7: rei rationem 124.16.
 ratiocinatio (*status*) 101.16; 105.13.
 rationalis magnitudo 152.3: status 99.3; 101.20; 102.1.
 refectio 6.11; 21.11.
 relatio criminis 101.2.
 remotio criminis 100.19: stellarum 155.6.
 reprehensio 103.14.
 a repugnantibus argumentum 126.18.
 rethores 13.4; 105.5; 107.9; 114.17; 128.2.
 rethorica *unde dicta* 97.6: *eius* causae 98.9: partes 98.1: *collata cum* grammatica 108.22: *cum* dialectica 109.15-23: rethorica argumentatio 104.16: ars 68.5; 91.17; 97.2, 7: oratio 103.7: pars operis 130.2: syllogismus 104.21; 107.7.
 retrogradatio stellarum 155.6.
 rithmi musici 143.11: rithmica 144.7: rithmici soni 149.22.
 rudimentorum labor 129.16.
 rudes (fratres) 94.16; 129.12.
 rustici 79.22; 80.1.
 saeculares doctores 13.6: doctrinae

157.19: eruditio 3.24: lectiones 89.8: libri 108.13: magistri 68.9; 92.1: sapientia 158.5: scripturae 159.11: cf. 63.14.
 saecularibus litteris eruditus 60.8; 62.1: litterarum artes et disciplinae 60.22: cognitio 41.22: distinctiones 38.3: doctores 6.20; 21.6: magistri 8.15; 49.20; 97.8; 130.5: notitia 3.20: schemata 12.27: scriptores 132.11: studia 3.2; 70.9.
 schemata *quid sint* 96.1: 12.27; 13.4; 68.1, 4; 96.18 *not. crit.*; 154.13.
 schola 3.11; 5.13; 7.9; 109.11, 22.
 scribere tribus digitis 75.22.
 scriptores (*i. q.* antiquarii) 42.3; 76.8: (*i. q.* auctores) 5.21; 57.7; 97.3; 132.11; 152.11.
 scriptum et voluntas 101.11.
 scriptura elimata 94.5: scripturae densitas 37.23: scr. logicae 69.5: scr. saeculares 159.11: scriptura caelestis, divina *et sim. passim.*
 secundus et compositus numerus 134.13.
 seniores 37.21.
 seniores peritissimi 35.4.
 sententiale genus 106.6.
 septentrionalis locus 154.18.
 septiformis Spiritus 142.8.
 septimanae 89.9.
 sermo Atticus 94.1 *not. crit.*: Latinus 22.14; 92.5; 140.19; 149.19: v. Graecus.
 a simili argumentum 126.3.
 simplex controversia 102.7.
 situs (*categoria*) 114.11.
 solidus numerus 140.4: figurae 152.5.
 species *quid sit* 112.15: definitionum 119.24; 124.18: syllogisticae 115.19: ab specie argumentum 126.1: cf. 150.14.

sphera 21.15; 140.7,11.
 sphericus motus 154.15: numerus
 140.8: positio 154.14: rotunditas
 153.1: spherice 154.16.
 status 99-101 *passim*: *quot sint*
 101.19: s. stellarum 155.9.
 stellae 150.15; 154-5 *passim*;
 158.10.
 studium 3.2; 7.19; 8.3; 9.13; 20.9;
 21.6; 28.21; 60.21.
 submultiplices numeri 136.19;
 138.4,18.
 subreptio 64.11; 75.12: subripiencia
 vitia 58.18.
 substantia (*categoria*) 113.20.
 substantialis definitio 120.15.
 subsuperparticularis numerus 137.7.
 subsuperpartiens numerus 137.17.
 superficialis numerus 139.13.
 superfluous numerus 135.4.
 superparticulares numeri 136.23;
 137.22; 138.5.
 superpartientes numeri 137.10; cf.
 135.20: superpartionales 138.9,18.
 suspecti auctores 64.26.
 syllaba 47.6; 76.13; 95.3; 149.23.
 syllogismus rethoricus 104-7: dia-
 lecticus 115-19; 128.21 *not. crit.*:
 syllogisticus 12.23; 115.19.
 symbolum 61.11.
 symphonia 144.21; 145 *passim*;
 149.2.
 synodus 35.14; 36.1; 40.20; 64.12.
 tegumentum (*codicis*) 77.14.
 ex temporis auctoritate argumen-
 tum 127.13; cf. 127.25.
 testimonium 127.11,15.
 thesis 48.11.
 titulus (*nomen operis*) 12.14; 47.15;
 109.2; 153.4: (*summarium*) 15.21;
 18.9; 27.1: (*materia*) 94.14:
 (*capitulum*) 13.27; 17.24; 47.13;
 89.4,7; 132.1.
 tonus 145.20.

topica 124.18,20; 125.1; 127.27.
 a tormentis argumentum 127.24.
 a toto argumentum 125.6.
 transferre 19.7; 25.20; 27.14; 30.2;
 33.4; 55.19; 56.9; 109.13; 128.14,
 16; 152.12: ex Hebreo 47.23: de
 Graeca lingua 34.3: in Latinum
 11.10; 14.4; 22.14; 24.13; 29.14,
 21; 31.4; 56.19; 63.6; 128.18;
 129.3; 140.19; 142.16.
 transfundere de Hebreo fonte 37.9.
 translatio 18.24; 24.5; 55.23:
 (*Bibliorum*) 8.16; 37.6; 38.1;
 39.11; 40.8,13; 48.1,12; 59.3.
 translatio (*status*) 99.10; 102.1,3:
 translative constitutio 100.9.
 per translationem (*definitio*) 122.8.
 transscribere 32.1; 150.2.
 trigonus numerus 139.16.
 triperitus syllogismus 107.9.
 tyrones 4.14; 18.15; 25.15; 94.10.
 ubi (*categoria*) 114.12.
 veluti (*definitio*) 123.13.
 verbum 95.14; 115.3.
 veteres (cf. antiqui, maiores, prisci)
 35.24; 145.11; 152.17.
 virtus artis *et sim.* 97.15; 110.2;
 131.10; 140.16; 141.14; 142.10;
 148.16: Dei 161.23: virtutes 94.1;
 132.14; 143.11,23; cf. 160.7;
 162.10.
 univoca 113.12.
 volumen—in primo vol. *et sim.* 6.5
 (. . . in secundo vero libro 6.14);
 7.1; 17.10 (in secundo vol. codicis
 . . . in tertio libro antefati codi-
 cis); 60.22; 68.22; 91.1; 159.6;
 cf. 12.19 (in libris Confessionum
 posterioribus tribus vol.); 16.4;
 22.9; 33.14,21; 92.17.
 volumine uno *et sim.* 13.13,21;
 24.10; 56.3 (decem voluminibus
 . . . undecim libris); 104.9;
 119.20.

24.16 (praedicti libri exposi-
 tores sub uno codice comprehend
 . . . qui tractatores unius volu-
 minis extiterunt); 24.23 (cuius
 voluminis expositionem . . . octo
 libris); 28.2 (in uno volumine . . .
 divisus codicibus); 157.12.
 volumina 12.4,21; 50.5; 54.2;
 103.20; 155.24.
 vox articulata 95.1: oratoris 108.4.

ἄλφα 139.11.
 ἀναποδισμόν 155.7.
 ἀπὸ τῆς ἀρετῆς 91.15.
 ἀπὸ τοῦ ῥητορεύειν 97.6.
 ἀπὸ τοῦ πασο (μαστεύειν) 142.21.
 ἀτέχνους 127.10.
 ἄτομα 123.9.
 ἐννοηματική 120.5,20.
 θέσεις 48.11.

κατὰ αἰτιολογίαν 120.14; 124.15.
 κατὰ ἀναλογίαν 120.13; 124.6.
 κατὰ ἀντίληξιν 120.7; 121.24.
 κατὰ ἀφαίρεσιν τοῦ ἐναντίου 120.9;
 122.14.
 κατὰ διαφορὰν 120.7; 122.3.
 κατὰ ἑλλιπὲς ὁλοκλήρου ὁμογενοῦς
 120.11; 123.20.
 κατὰ ἔπαινον 120.12; 123.24.
 κατὰ μεταφορὰν 120.8; 122.7.
 κατὰ τὸ πρὸς τι 120.14; 124.11.
 κατὰ τύπωσιν 120.10; 123.7.
 ὄντα 122.24.
 οὐσιώδης 120.5,15.
 ποιώδης 120.6; 121.9.
 προποδισμόν 155.4.
 στηριγμόν 155.10.
 ὑπογραφική 120.6; 121.15.
 ὑποποδισμόν 155.7.
 ψόγον 124.3.
 ὡς τύπῳ 120.11; 123.13.

II. INDEX NOMINUM

Abessalon 16.19.
 Abraham 41.14; 132.2.
 Abundantius 17.1.
 Achab 16.17.
 Achaz 17.19.
 Achis 17.3.
 Adam 56.27; 83.20.
 Aegyptus 70.24; 151.1: Aegyptius
 41.13; 71.2; 132.2.
 Afer 33.11; 74.10: Africa 74.12;
 156.13: Africanus 30.17; 33.24.
 Agapitus papa 3.7.
 Alexandria 3.8: Alexandrinus 5.17;
 14.7; 21.9; 29.16; 142.17.
 Allophyli 17.3.
 Anna 17.25.
 Antonius 22.16.
 Aquileiensis 40.20.
 Asclepiades 149.1.

Asia 22.22; 114.13.
 Attico sermone 11.9; 19.6; 29.13;
 19; 32.10; 63.9.
 Augustus 56.24.
 Babylonia 54.19.
 Bethleem 59.20.
 Cadmus 93.15.
 Caesariensis 28.11.
 Calchedonensis 35.16; 36.1; 40.21;
 64.12.
 Calchedonius abbas 79.16.
 Carthago 102.11: Carthaginiensis
 102.11; 119.13.
 Castellensis 73.2.
 Castelli mons 74.19.
 Catochoras 156.13.
 Cerellius, Quintus 143.3; 151.16.

Chanaan 41.12.
 Christus, Christianus *passim*: C.
 largiente 18.22; 30.7: prae-
 stante C. 161.11.
 Chromatium 80.23.
 Constantinopolitanus 29.12; 33.2;
 35.15; 66.16.
 Corinthii 102.9.
 Cyprus 40.20: Cyprius 14.9; 24.10.

David 7.20; 16.19,23; 17.3,5,8;
 89.14; 148.21.

Deus *passim*: Deo auxiliante 56.9;
 79.8: D. iuvante 74.14; 80.28:
 praestante D. 58.5.

Divinitate iuvante 30.2.

Dominus *passim*: Domino comi-
 tante 70.5: inspirante D. 44.6:
 D. iuvante 5.21; 8.9; 19.10; 21.7;
 22.14; 24.13; 27.20; 36.8; 56.24;
 74.10; 92.19: iuvante D. 25.13;
 32.3; 33.4; 50.24; 73.14: D.
 largiente 4.20; 12.10; 20.6,21;
 29.9; 30.1; 32.16; 60.5; 71.11;
 131.20: Christo D. largiente
 18.22: largiente D. 163.9: D.
 praestante 3.18; 4.17; 18.2,17;
 20.19; 27.10; 49.9; 50.3; 58.16;
 59.7; 62.19; 72.14; 80.10; 81.3;
 89.2; 129.10; 158.3: praestante
 D. 15.7; 22.1; 57.18; 64.3; 67.4;
 72.3; 74.20; 79.18; 118.23; 132.7:
 protegente D. 35.18.

Dominicus 20.4; 77.9; 89.5.

Donatista 33.14; 34.9.

Ephesenus 35.15; 64.12.

Epiphanius 61.16.

Europa 114.13.

Eusebius 22.23.

Faustus 12.11.

Gabaon 153.11.

Gehenna 84.20.
 Gensiricus 56.27.
 Gerontius abbas 79.16.
 Glaucio 79.3.
 Golias 16.23.
 Graece 56.18; 94.1; 120.20; 121.9,
 15,24: graecitas 63.7.
 Graeci 41.9; 48.11; 70.28; 91.14;
 92.9,11; 93.16; 109.11; 122-4
passim; 127.10; 155.4,7,10: apud
 Graecos 9.10; 56.6; 139.12; 140.
 17; 149.12; 152.10; 156.1.
 Graeci auctores 93.2: codices 32.11:
 exemplaria 62.27: explanatores
 5.11: libri 63.8: lingua 22.12;
 34.2; cf. 5.11: litterae 78.25:
 pandectes 41.6; 47.24: sermone
 5.16; 24.10; 27.12; 31.2; 33.3;
 36.5; 56.3: stilo 29.27: ex Graeco
 63.5.
 Graecia 129.20: G. facunda 5.20;
 56.10; 92 *not. crit.*
 Gratianus princeps 53.21; 54.3.

Hannibal 102.15.

Hebraicus 13.14; 37.7.

Hebri 3.10; 19.15; 37.10; 40.12;
 131.21.

Hebreus 13.19; 37.9; 43.7; 47.26;
 59.4: in Hebreo 19.12: ex Hebreo
 47.22.

Helias 16.14,24.

Helim 40.12.

Heliiodorus 80.24.

Heliseus 16.25.

Hellespontus 156.14.

Hezechias rex 153.12 *not. crit.*

Hierusalem 54.20: Hierosolimorum
 urbs 66.17.

Honoratus presbyter 54.22.

Iacob 4.8,10; 41.13.

Illyricianus 56.21.

Ioab 17.7.

Ioseph 27.15.

Isaac 24.17.
 Italia 102.15: Itali 5.22: Italicum
 regnum 3.14.
 Iudaeus 24.21.
 (Iuppiter) Iovem 150.6,9.
 Iustinianus 56.21,24.

Latini 45.7; 122-4 *passim*; 129.4;
 151.3: apud Latinos 92.10,11;
 149.14: inter L. 9.11.

Latini auctores 93.2: commenta
 32.12: eloquentia 103.19: elo-
 quium 128.12: expositores 5.9;
 36.7: libri 63.9: lingua 20.2; 24.4,
 11; 25.20; 46.24; 59.2; 79.2; 92
not. crit.; 129.21: pandectes 23.5:
 scriptores 5.21: sermo 22.14;
 23.19; 25.1; 26.24; 37.9; 92.5;
 140.19; 149.19.

in Latinum (transferre *et sim.*)
 11.11; 13.21; 14.4; 29.14,21;
 31.4; 36.5; 55.22; 56.19; 63.6;
 128.18; 129.3; 142.16.

Latine 63.9; 94.1; 105.14; 121
passim; 130.19; 150.20: latinitas
 25.10; 63.7.

Lucinus Betticus 55.18.

Lybia 114.13.

Macedonia 102.14.

Madaurensis 128.20; 140.18;
 149.20.

Manicheus 11.17; 12.10.

Mantuanus vates 20.22.

Marcellinus 21.10.

Massiliensis 57.7.

Mattaritanus 74.9.

Mediolanensis 16.6; 17.13; 31.9.

Merohis 156.12.

Mesopotum 156.14.

Moyses 71.1; 89.18.

Nicaenus 35.14; 40.21.

Nisibis 3.9.

Novatiana pravitas 23.14.

Orpheus 148.20.

Paulina 163.1.

Paulinus 25.26; 59.23.

Paulus apostolus 4.28.

Pelagianus 28.25.

Pellena amnis 73.5.

Philippus 102.14.

Pictaviensis 40.19; 58.2.

Proba 62.3.

Rhodus 156.13.

Roma 3.8; 28.21.

Romani 140.19.

Romanus 62.13: ecclesia 63.3:
 eloquentia 109.13: expositores
 5.22: lingua 152.12: urbs 3.11.

Salamina ecclesia 14.10.

Salomon 17.6,13,19.

Salonitanus 62.27.

Samuhel 16.11.

Sareptena 16.24.

Satanas 43.21; 75.14.

Saul 16.12; 17.3,4; 148.22.

Scythia 62.12.

Semei 17.7.

Simplicianus 16.5; 31.9.

Socrates 112.17.

Sohinis 156.12.

Stephanus episcopus 62.27.

Stoici 119.20.

Stromateus 5.17; 29.17.

Syrenae 148.20.

Syri 3.9.

Theodosius princeps 56.23; 60.9.

Tranquillinus 14.13.

Tripolitana provincia 30.10.

Vigilius papa 14.6.

Vitalis episcopus 17.19.

Vivariensis 73.2,3; 74.16.

III. INDEX AUCTORUM

[In order that this list may serve as a provisional indication of the contents of the library at Vivarium, more accessible than the catalogue of A. Franz, *M. Aur. Cassiod. Sen.*, Breslau 1872, a few references have been added, in square brackets, to other works compiled in the monastery. Books whose presence there is certain, or virtually so, are marked with †.

EPP = the revision by Cassiod. and others of Pelagius, *Comm. in epp. Paulinas* (*supra* 29.1-3)—cf. A. Souter, *Pelagius's Expositions of 13 Epistles of St. Paul* (*Texts and Studies* ix.1), Cambridge 1922, pp. 322-3.

ORTH = Cassiodorus, *de Orthographia*.

PS = his *Commenta Psalterii* (Migne, *Patrol. lat.* vol. lxx); ed. M. Adriaen, in *Corpus Christianorum* xcvi-xcviii 1958, with Index Scripturum.

BIBLIA

pandectes Graecus 41.6; 47.24.
pandectes Latinus corporis grandioris 23.5; cf. 40.6.
pandectes Latinus minutiore manu conscriptus 37.20.
translatio antiqua 39.11.
lxx interpretum translatio ab Hieronymo emendata 40.6; 47.21.
translatio Hieronymica 36-8 *passim*; 40.14; 47.22; 48.12; 59.3.
Moysi libri 38.10; 43.3; 142.4.
Pentateuchus 141.15.
Octateuchus 11.7; 14.1; 15.17, 19; 67.8; 157.6.
Genesis 11.9, 18, 23; 12.12, 19; 13.7, 14; 15.8; 36.16; 39.13; 163.12. 1.26 quoted 142.6.
Exodus 15.9; 36.16; 39.13; 163.12. 25.37 quoted 89.18.
Leviticus 15.9; 36.16; 39.13.
Numeri 15.9; 36.17; 39.13.
4.14 quoted 44.13; 5.12 44.12; 5.27 44.11; 6.9 44.10; 13.19 44.15; 13.33 44.16.
Deuteron. 15.9; 36.17; 39.14.
6.4 quoted 141.16; 6.16 7.16; 18.10-12 158.22; 19.15 44.25.

BIBLIA (cont.)

Hiesu Nave 15.11; 36.17; 38.10; 39.14; 43.3; cf. 153.11.
Iudicum 15.11; 36.18; 38.11; 39.14; 43.4.
Ruth 15.11; 36.18; 38.11; 39.14.
Samuhel 36.18.
Regum libri 15.26; 16 *passim*; 38.11; 39.14; 50.5; 67.9.
I Reg. 15.11 quoted 16.9; 16.14 16.7.
II Reg. 7.18 16.13.
III Reg. 6.23 141.17; 17.20 16.15.
Paralip. 17.27; 18.6; 36.21; 38.12; 39.15.
Psalmi, Psalterium, David 4.15; 6.22; 8.2; 20-1 *passim*; 36.19; 38.14; 39.15; 40.14; 49.7; 67.9; 143.22.
1.2 quoted 81.6; 159.12; 9.9 51.26; 9.10 51.24; 16.2 42.15; 17.21, 25 42.14; 21.21 44.18; 21.32 45.1; 33.2 89.15; 38.13 42.16; 43.18 44.7; 54.24 44.8; 61.9 42.17; 62.9 42.18; 64.10 42.19; 65.6 42.20; 74.9 42.21; 75.8 51.25; 77.2 51.17; 93.12 70.2; 95.12 44.20; 95.13 51.26;

BIBLIA (cont.)

97.8 44.19; 104.26 42.22; 118.73 7.21; 118.82 42.23; 118.164 89.14; 118.173 42.24; 126.1 70.6; 127.2 71.24; 134.6 51.23; 138.7-8 52.2; 143.15 45.5.
Salomon 22.7; 23.18; 24.20; 36.19; 38.14; 39.15; 67.10; 89.17; 90.2, 11.
Proverbia 22.8; 36.20; 39.16. 8.28 quoted 90.10; 9.1 89.17.
Ecclesiastes 23.18, 22; 25.2, 3; 39.16.
1.2 quoted 23.25.
Cant. Cant. 24.3; 36.20; 39.16. 2.15 quoted 24.8.
Iesus filius Sirac 25.1; 38.15.
Sapientiae liber 24.19; 39.16; 71.7. 11.21 quoted 90.3; 133.7; 11.22 51.25.
Ecclesiasticus 24.28; 25.2, 4; 36.20; 39.16.
1.1 quoted 71.8.
Prophetiae 8.2, 14; 18.14, 23; 19.19; 20.7; 30.27; 38.14, 15; 39.17; 67.10.
Esaias 19.1; 36.18; 38.15; 39.17. 40.12 quoted 90.8; 59.8: cf. 5.24 90.20.
Hieremias 19.5; 36.18; 38.16; 39.17.
Ezechiel 19.12; 36.18; 38.16; 39.17. 1.5 quoted 142.2.
Daniehel 19.14; 38.16; 39.18.
Osee *et ceteri* 19.22-5; 38.16-18; 39.18-19.
Zach. 8.9 quoted 44.9.
Agiographa 19.16; 25.17; 36.19; 67.11.
Iob 25.18; 26.19; 36.19; 38.12; 39.20.
19.25-7 quoted 26.9.
Tobi, Hester, Iudith, Hesdras 26.23; 38.12-13; 39.20.

BIBLIA (cont.)

Hester 36.21.
Hesdras 27.12; 36.21.
Machab. 26.24; 27.16, 18; 38.13; 39.20.
Mattheus, Marcus, Lucas, Iohannes 37.1-2; 38.19-20; 39.21; 40.1.
Matt. 28.4.
3.16 quoted 54.4; 6.27 90.7; 7.7 163.7; 10.30 90.5; 10.42 72.19; 11.30 79.24; 12.39 7.17; 28.19 45.2.
Marc. 9.22 quoted 7.11.
Luc. 28.6.
Ioh. 28.7.
Act. 32.26; 33.1; 37.3; 39.2; 40.1; 67.12.
7.22 quoted 71.1.
Epistulae 8.2; 28-32 *passim*; 37.2; 38.21 *seqq.*; 40.1-5; 67.12.
1 Cor. 12.11 quoted 69.18; 13.12 161.19; 14.19 142.5; 15.28 53.1.
2 Cor. 10.3 111.1.
Gal. 4.10-11 158.20.
Eph. 2.14 23.23.
Phil. 3.20 111.2.
Col. 3.17 78.22.
1 Thess. 5.21 65.2.
Hebr. 5.1.
Iac. 1.17 quoted 70.14; 5.16 85.4.
Petri ad gentes 40.1.
1 Pet. 5.8 quoted 84.4.
Iohannis ad Parthos 40.2.
1 Ioh. 3.2 quoted 53.2; 160.27; 5.8 141.23.
Apoc. 32-3 *passim*; 37.4; 39.3; 40.5; 67.13; 89.20; 159.17.
21.1 quoted 160.14.
CASSIODORUS SENATOR
[liber Animae, qui in Variarum opere tertius decimus continetur PS 274D; 919A; 1029D.]

CASSIODORUS SENATOR (*cont.*)
 expositio Psalterii 6.22; 20.21;
 100.18; cf. 21 *passim*.
 annotationes in ep. ad Rom.
 purgatae 29.1.
 codex de Orthographia 47.15;
 76.20; cf. 9.5.
 codex de arte grammatica 96.18
cum not. crit.
 codex introductorius 34.11; 163
not. crit.
 codicum tegumenta depingit
 77.13.
 libros corrigit, distinguit *et sim*
 8.6; 8.17; 49.7.
 notas libris affigit 14.25; 67.6, 23.
 titulos vel prologos colligit, de
 novo scribit 15.21; 18.11; 22.9;
 25.13; 27.1.
 tabernaculum depingendum cu-
 rat 23.5.
 legentium commoditati consulit
 21.21; 104.10.
 in uno volumine coniungit auc-
 tores in Gen. 11.22; in Oct.
 15.16; in Reg. 16.2; 18.1; 50.5;
 in Cant. 24.14; in Evang. 28.3;
 de modis locutionum 34.11; de
 Trinitate 54.3; de viris illustri-
 bus 57.9; de rethorica 104.6,
 15 ('cum prefatione sua'); de
 dialectica 129.6.
 commenta per amicos vel trans-
 ferri vel nova cudi facit (34.1)
 15.14; 24.13; 29.14, 21; 33.4;
 36.5; 55.21; 56.8.

ADRIANUS, Isagoge in Scripturas†
 34.10; quoted 43.22-6.
 ALBINUS de musica (cf. Boeth. *inst.*
mus. I 12 and 26) 149.14.
 ALYPIUS, auctor musicus 149.12:
 possible source of names of *toni*
 145.22 ff.: § 1 perhaps quoted
 144.5.
 Ambrosiaster perhaps meant in

29.6; cf. 30.21.
 AMBROSIIUS praised 58.22-5; 70.26.
 Hexameron† 11.25; 12.7.
 De patriarchis ll. vii† 13.10: l. iii
 de Isaac et anima 24.17: de
 Iacob et vita beata cc. x-xii
 27.15.
 De psalmis quibusdam† 20.17.
 In Lucam† 28.7; [VII § 6 re-
 ferred to, PS 59B].
 De officiis ll. iii† 54.9.
 De iudicio Salomonis (? de Vir-
 ginitate c. i)† 17.12.
 De Trinitate ad Gratianum prin-
 cipem (de Fide)† 53.20; 54.3;
 [PS 367D].
 [De incarnatione Domini† § 36
 quoted PS 153D; § 49 PS 781C.]
 [Hymni† IV quoted PS 79A;
 509C: V PS 539A: VI PS 707A,
 cf. 895C.]
 Captivitatis Iudaicae ll. vii†
 (transl. ascribed to A.) 55.24.
 Prophetarum commenta 20.7.
 Omeliae de libro Sap. 24.26.
 In epistulas Pauli 30.21.
 AMMONIUS In Isag.† source of 110.
 9-18; 130. 4-8.
 Anonymus in librum Iob† 26.16.
 In epistulas Pauli (Ambrosia-
 ster?)† 29.6.
 auctor medicus† 79.4.
 'quidam' 14.16; 70.18; 153.1.
 APULEIUS de Interpretatione†
 118.20; 128.20: source of
 115-18.
 Translatio Nicomachi de arith-
 metica 140.18.
 De musica 149.19.
 ARISTOTELES 130.4; 158.13; auctor
 de dialectica 109.8; 119.17;
 [PS 69A].
 In categorias† 113.5, 18; 114.14.
 De interpretatione† 46.2; 96
 (*not. crit.*); 114.19 ff.
 Topica† 129.3 (cf. *not. crit.*).

ATHANASIUS ad Marcellinum de
 libro Psalmodum† 21.9; [cf. PS
 22C, 1054D].
 AUGUSTINUS praised 61.2-21; 70.27.
 Codex de eius opusculis† (cf.
 Eugippius, Petrus Tripoli-
 tanus, Possidius) 55.3.
 Annotationes in Iob† 26.14.
 Confessiones† IV.16 61.8; XI-
 XIII 12.18; [I.4 PS 464B].
 [Contra Academicos† EPP.]
 [Contra duas epistolas Pelagianor-
 um† EPP.]
 Contra Faustum Manicheum†
 12.11; [XXII.87 PS 358B].
 Contra inimicum legis et pro-
 phetarum† 12.14.
 [Contra Iulianum PS 756D].
 [Contra sermonem Arianorum
 PS 201C].
 De agone Christiano† 54.12.
 De civitate Dei† 54.17; XVII.4
 17.23; [XVII.14 PS 14D];
 XX.7 ff. 33.21; cf. 89.14.
 De concordia evangelistarum†
 28.9; [PS 567A].
 De diversis quaestionibus lxxxiii†
 54.23; [q. 51 quoted, 'titulo
 secundo' PS 283B; EPP].
 De doctrina Christiana† 34.10;
 54.11; cf. 159.10; Prologus 7.6;
 II viii.13 38.8, 39.5, cf. 32.15;
 II xv.22 41.1, 47.24; II xxix.46
 157.7; II xl.61 70.22; [III
 xxix.40 PS 20D; IV iv.6 PS
 32B].
 De fide et symbolo(?) 61.11.
 De Genesi ad litteram† 12.3;
 l. iv 90.24; [EPP].
 De Genesi contra Manicheos†
 11.17.
 De grammatica† 94.13.
 De heresibus† 61.15.
 De musica† 149.21.
 [De natura et gratia† EPP.]

AUGUSTINUS (*cont.*)
 De ordine II xii.37 perhaps meant
 in 108.21.
 [De peccatorum meritis et remis-
 sione† EPP.]
 [De penitentia l. i (sermo 352—
 Franz) PS 66A.]
 [De perfectione iustitiae homi-
 nis† EPP.]
 [De praedestinatione sanctorum†
 EPP.]
 [De praesentia Dei ad Dardanum
 (ep. 187) PS 1009A.]
 [De sermone Domini in monte†
 I § 12 PS 59B; II §§ 59-62
 PS 406A.]
 [De spiritu et littera† EPP.]
 De Trinitate† 53.22; [XV.3
 PS 429A; XV.17 PS 398B;
 cf. PS 367D].
 De vera religionē† 54.10.
 De videndo Deo ad Paulinam (ep.
 147)† 162.27; [EPP].
 Enarrationes in Psalmos† 20.18;
 [PS].
 [Enchiridion† cc. xxx-xxxii PS
 44C; xxxiii PS 272B; xli PS
 480A; lxxxiv ff. PS 241A.]
 Expositio incohata in Rom.† 31.5.
 Expositio in Gal.† 31.14.
 [Liber Testimoniorum PS 772A.]
 Locutiones in Heptateuchum†
 12.26; 43.2.
 Quaestiones in Heptateuchum†
 12.21.
 Quaest. v de novo Testamento ad
 Honoratum (ep. 140)† 54.22;
 [§ 66 quoted PS 165C; EPP].
 Quaest. vi ad Simplicianum† l. i
 31.9; l. ii 16.5; [EPP].
 Retractationes† 54.25; I 24(25)
 31.7; cf. 108.21.
 Speculum† 54.16.
 Tractatus in Iohannem† 28.8;
 [tr. 78 PS 35D].

AUGUSTINUS (*cont.*)

- Tract. in epist. Iacobi† 29.23.
 Tract. in epist. Iohannis† 30.3;
 [tr. 7 PS 398c].
 Sermones†: de iudicio Salomonis
 (x) 17.15.
 de Elia et vidua Sareptena (xi)
 16.24.
 de David et Golia (xxxii) 16.23.
 de Eliseo (App. xli) 16.25.
 [de caritate cccl PS 160B.]
 [? de penitentia cccli PS 66A.]
 de Abessalon 16.19.
 in Sapientiam 24.25.
 Sermones vii de septem diebus
 Genesis 13.7.

BASILIIUS, Hom. in Hexaëmeron†
 11.9,22; 12.7; 157.3; cf. 5.19.

BELLATOR in laudem Ruth† 15.13.
 Expositio libri Sapientiae 24.23.
 Exp. librorum Tobii, Hester,
 Iudith† 26.23.

Exp. librorum Machabaeorum†
 26.24; 27.19.

Origenes in Hesdram latine red-
 ditus† 27.14.

Benedictus, Regula monasteriorum
 perhaps quoted 82.6.

BOETHIUS, Aristotelis *Categoriae*
 latine redditae 128(ΦΔ).

Comm. in Arist. *Categorias*, ll. iii
 (*sic*) *ibidem*.

Arist. *de Interpretatione* latinet†
 128(ΦΔ); source of 115.1–12.

Comm. in Arist. *de Interpr.*, ed.
 alterat ll. vi 115.16; 128.19;
 edd. ambae 128(ΦΔ).

Porphirii *Isagoge* latine 128(ΦΔ);
 ? source of 112.11–19.

Comm. in Porph. *Isagogen*, ed.
 alterat ll. v 128.15; edd. ambae
 128(ΦΔ).

Arist. *Topica* latine 129(ΦΔ).

BOETHIUS (*cont.*)

Comm. in Ciceronis *Topica* ll.
 viii *ibidem*.

Nicomachus latine redditus† (cf.
Var. I 45.4) 140.19; source of
 c. iv §§ 3–6; [I 3 quoted PS 34c].

Euclides latine redditus† (cf.
Var. ibid.: PS 685A) 152.13;
 169 ff.

Var. ibid.: PS 685A) 152.13;
 169 ff.

De syllogismis hypoth. 128(ΦΔ).

CÆLIUS AURELIUS de medicinat†
 79.5.

[CÆSELLIUS orthographus, Caecilius
 Vindex† ORTH.]

CAPELLA, Felix, de vii disciplinis
 109.1; 130.11.

CASSIANUS de Institutis cenobio-
 rum† 74.1–15; V 33 ('in quinto
 Collationum volumine') 6.26;
 [X PS 846B].

[Collationes† IX–X PS 1009B;
 X.10 PS. 492D; cf. 6.26.]

CENSORINUS auctor grammaticus
 94.9; de accentibus† 149.24.

Ad Q. Caerellium de natali eius
 die† 143.2; 151.15.

CHRYSOSTOMUS, Iohannes 5.19.

Omeliae lv in Act. App. latinet†
 33.2.

Om. in Cor., Col., Thess., Tim.
 graecet† 32.9.

Om. xxxiv in Hebr. latinet† 29.11.

[Om. in natalem Christi(?)
 PS 127B.]

[Om. in crucem† PS 50D.]

[Om. de Ascensione Domini†
 PS 523A.]

[De compunctione PS 63c.]

CICERO 92.11; 112.17; 113.25;
 Tullius 101.21; 124.1: Huvii
 Tulliani 103.24.

De oratore (ad Herenn. I xi.19)
 99.10; cf. 102.2.

De arte rhetorica, libri rhetorici

CICERO (*cont.*)

(de Inventione)† 101.21;
 103.19; 104.4: I 6 97.11; I 8

97(Δ); I 9 98.1–8; I 10 100.4–
 11; I 12 107.17; I 14–15

100.11–101.10; I 17 102.5–16,
 101.11–19; I 19 103.7; I 20

102.17, 103.8; I 27 103.10;
 I 31 103.11; I 34 103.12; I 42

124.13; I 51 104.16, 105.3; I 54
 105.8; I 78 103.14; I 98 103.16.

Topica 122.9; 129.3.

Orationes: *Cat.* I 1.2 106.5;
Cluent. 53.146 124.1: *Deiot.*

5.15 126.20: *Marc.* 8.26 125.7;
Mil. 15.41 106.13; 16.44

126.17; 18.47 123.11; 29.79
 106.2: *Phil.* II 1.1 106.10;

II 44.113 124.2,4: *Pis.* 9.19
 125.11: *Verr.* I 42.109 124.9;

II 7.19 125.20.

[CLAUDIUS MAMERTUS de statu
 animae EPP.]

CLEMENS ALEXANDRINUS Stromat-
 eus 5.17.

Comm. in epp. 1 Pet., 1–2 Joh.,
 Iac.† 29.16.

Contra paganos (Protrepticus)
 142.17.

COLUMELLA† 72.6,7.

Concilia† 35.14; 40.21; 64.12;
 [PS 410A].

[CORNUTUS, L. Annaeus, de enun-
 tiatione† ORTH.]

CURTIUS VALERIANUS† 76.11;
 [ORTH].

CYPRIANUS† praised 58.8–20; 70.24;
 cf. 84.12.

De oratione dominica 58.18;
 [PS 512D].

CYRILLUS ALEXANDRINUS 5.18.
 [Adversus Nestorium† quoted
 PS 122D, 153C.]

Demosthenes 92.11.

DIDYMUS Vicens 22.15; 23.11.

Comm. in Proverbia† 22.12.

Comm. in Epp. canonicas† 29.27.
 [Liber de Spiritu sancto PS

202B.]

DIOMEDES Orthographus 76.22.

DIONISIUS EXIGUUS praised 62.12 ff.
 Canones ecclesiasticos† 63.1.

Translationes aliae multae† 63.5.

DIONISIUS Periegeta
 Penax mundi† 66.19.

DIOSCORIDES, Herbarium latinet†
 78.26.

DONATUS† 49.5; 94.10; 96.5; 96
 (ΦΔ): source of 94.18–95.5;
 95.7–96.1.

Gemina commenta eius† (cf.
 91.12) 94.11

EMILIANUS (Palladius),† libris xii
 (xv *Svennung*) 72.7,11.

Encyclicus codex† 36.1; 64.12.

Ennius 14.23.

EPIPHANIUS Cyprius 40.20.

Epistula de Origene 14.9.

Comm. in Cantica (Philo Carpa-
 sius?)† 24.9.

EPIPHANIUS Scholasticus† transtulit
 Codicem Encyclicum 36.4: Histori-
 am tripartitam 56.8: Didymi

comm. in Prov. 22.13, in epp.
 canon. 30.1: Epiphanius comm. in

Cant. 24.12.

EUCHERIUS, Formulae† 34.10;
 source of 141.15–142.7.

[Instructiones† EPP.]

EUCLIDES de Geometria† (cf. *Var.*
 VII 5.3) 152.10,12.

de Musica 149.12.

EUGIPIUS, Excerpta ex opp. S.
 Augustini†, cc. cccxxviii (*sic*)
 61.23–62.9.

EUSEBIUS, Canones evangelicos†
 28.11.

Chronica 56.18.

Historia ecclesiastica† 56.3,6.

- EUSTATHIUS transtulit Basilii Hexaëmeron† 11.10.
 EUTYCHES de aspiratione† 76.14; [ORTH].
 [FACUNDUS Hermianensis de ii naturis Christi† PS 99A].
 [Faustus Reiensis, Comm. in Psalmos perhaps in EPP].
 FOCAS de differentia generis† 76.14; 94.9; [ORTH p. 146].
 FORTUNATIUS† 97.16; 99.11; 104.8,22; 108.3; source of 97.7-10, 11-13; 98.9-15; 99.1, 11,13; 100.1,2; 105.1,3.
 GALIENUS, Tharapeutica latine† 79.2,3.
 GARGILIUS MARTIALIS de hortis† 72.1.
 GAUDENTIUS de musica, a Mutiano translatus† 142.13 ff., 149.17: *Isagoge* § 3 cf. 145.20; § 9 cf. 145.3-5.
 Gelasius papa, Pelagian Comm. in epp. ascribed to† 28.20.
 GENNADIUS de scriptoribus legis divinae† 57.6.
 GREGORIUS 5.19.
 Hegesippus cf. 55.22.
 HELENUS grammaticus graecus (cf. *Var.* VIII 12.5) 94.1.
 HIERONYMUS praised 59.2 ff.; 70.27. Quæst. Hebraicae in Genesin† 13.14.
 De Hebreis nominibus et locis† 13.19.
 De viris illustribus† 57.4.
 De psalmis quibusdam† 20.17; [Hom. in Ps.† PS 300D] [cf. PS 367D].
 Annotationes breves in omnes Proph.† 18.15.
 Expositiones Prophetarum† 18.22: Esai. 19.3; [EPP]: Hierem. 19.8: Ezech. 19.13; [PS 13A]: Dan. 19.17: (Minores Proph.) 19.21 ff.

HIERONYMUS (cont.)

- Expositio libri Iob† 25.19.
 Expositio in Ecclesiasten† 23.19; [PS 59B].
 Comm. in iv evangelia† 28.1: in Mattheum ll. iv 28.4: [in Marcum PS 13A].
 Annotationes in epp. Pauli† (ascribed to) 30.6.
 Comm. in ep. ad Gal.† 31.15; [EPP].
 Comm. in Eph., Tit., Philem.† 31.16-18.
 Comm. in Cor., Col., Thess., Tim. (ascribed to) 31.20 ff.
 Comm. in Apoc.† 33.8.
 Epistulae† [ad Marcellam (xxv) PS 742A]; [ad Marcellam (xxviii) PS 17A]; [apol. ad Pammachium (xlix/xlviii) EPP]; ad Paulinum (liii) 25.26, 59.23; ad Tranquillinum (lxii) 14.13; [ad Fabiolam (lxiv) PS 956c, cf. 23.9]; [ad Principiam (lxv) PS 323D]; ad Lucinum Betticum (lxxi) 55.17; ad Vitalem (lxxii) 17.18; ad Rufinum (lxxiv) perhaps meant in 17.14; ad Rusticum (cxxv) 81.8.
 Ep. ad Chromatium et Heliodorum† (Martyrologium spurium) 80.23.
 Quaestiones de novo Testamento (cf. Lupus of Ferrières, ep. 62) 13.22.
 Quaestiones iii ad Abundantium† 17.1.
 Chronicon† 56.19.
 Prologus galeatus† 37.10: praef. in libros Salomonis 24.19,28; 25.8: in Esaiam 8.13; 19.2; 48.12: in Hierem. 19.5: in Ezech. 19.12.
 Captivitatis Iudaicae ll. vii

HIERONYMUS (cont.)

- (translation ascribed to H.) 55.24.
 Origenes latine redditus 14.3; 24.4.
 HILARIUS Pictaviensis praised 58.2 ff.; cf. 40.19; 70.26.
 Tractatus super Psalmos† 20.16; [PS e.g. 17c, 59B, 799D].
 Comm. in Mattheum† 28.5.
 De Trinitate†, ll. xiii (fort. adiecto de Synodis libro) 53.18; [PS 367D].
 Tract. in librum Iob† (perhaps by H.) 26.16.
 HIPPOCRATES de herbis et curis latine† 79.2,6.
 Homerus 92.10.
 IOSEPPUS, Antiquitates Iudaicae†, ll. xxii (sc. adiectis contra Apionem ll. duobus) 55.16; I ix 131.21; [III vi (vii) PS 109A, cf. 618D; III vii (viii) PS 956B, cf. 23.9; VIII iii PS 618C].
 Captivitas Iudaica†, ll. vii 55.22; [PS 527B].
 IUNILIUS de partibus divinae legis ad Primasium† 34.11; cf. 3.8.
 Lactantius 70.25.
 [LEO†, ep. 28 ad Flavianum, § 2 quoted PS 509c; ep. 124 ad monachos § 4 PS 393c].
 Livius 55.16.
 [MACROBIUS, Sat. V.iii.16 PS 9B; V xxi.18 PS 95B; cf. 110.17].
 MARCELLINUS (COMES), Chronicon† 56.21.
 De temporum qualitatibus et positionibus locorum ll. iv† 56.13; 66.15.

- MARIUS VICTORINUS de definitionibus† 129.2; source of 120-4.
 De syllogismis hypotheticis† 119.11; 128.21; source of 118-119.
 Aristotelis *Categoriae* latine† 128.16 [cf. PS 69A]; possibly source of 113-14.
 Comm. in Arist. *Categoriae*† ll. viii 128.17.
 Aristotelis *de Interpretatione* latine† 128.18.
 Porphyrii *Isagoge* latine† 128.14.
 Comm. in Cic. *de Inventione*† 103.22.
 Comm. in Cic. *Topica*† 129.4; probably source of 106.17 ff., 125-7.
 MARTYRIUS, Adamantius,† de V et B, de primis mediis et ultimis syllabis, de B littera 76.11; [ORTH].
 MESSIUS, Quadriga 45.8.
 MUTIANUS transtulit Chrysostomum 29.13; Gaudentium 142.16, 149.17 (ΦΔ).
 NICETAS episcopus, de fide† 53.26.
 NICOMACHUS de arithmetica 140.17; [II xxvi. 2 quoted PS 79B]; cf. Boethius.
 Optatus 70.26.
 ORATOR, Julius, de cosmographia† 66.11.
 ORIGENES 14-15 *passim*; cf. 23.9.
 Omeliae in Octateuchum† 14.1; 15.8,16.
 Om. in I Reg.† 16.4; in II Reg.† 17.10; in II Paralip.† 17.28.
 Om. in Hieremiam† 19.7.
 Om. in Cantica† 24.4.
 Om. in Esdras† 27.13.
 Comm. in ep. ad Rom. viginti libris (xv *Klostermann*), latine per Rufinum† 31.2.

OROSIUS† 56.11.
 Palemon (grammaticus) 94.8.
 Palladius v. Emilianus.
 PAPIRIANUS† 76.11; cf. 47.2-7; [ORTH].
 Paulinus, liber de Theodosio principe 60.9; cf. 25.26, 59.23.
 PELAGIUS, Comm. in epp. ascribed to† 28.18 ff.
 PETRUS, abbas Tripolitanus, Comm. in epp. ex Augustino 30.10.
 Philo Carpasius v. Epiphanius Cyprius.
 Philo Iudaeus, possibly author of Sap. 24.20.
 [Philolaus Pythagoricus PS 79B].
 Phocas v. Focas.
 [Physiologus nescioquis (?)]—cf. PS 709C, 1037B *et alibi*.
 Plato 112.17; 130.4; 158.12.
 PORPHYRIUS, Isagoge† 112.8,9; 113.2; cf. 110.6: v. Boethius, Marius Victorinus.
 Possidius, Indiculus librorum S. Augustini perhaps meant in 55.3.
 PRIMASIUS de Apocalypsi l. v† 33.24. Quid faciat hereticum† 33.26; [PS 836D].
 PRISCIANUS† 94.2; [ORTH].
 Probus grammaticus 94.9.
 PROSPER, Chronicon† 56.27. Liber contra Collatorem 74.7; [cf. PS 363C].
 Liber de promissionibus† 13.25; [II 2.§ 4 quoted PS 100B].
 [Prudentius, Apotheosis 918-19 quoted EPP].
 PTOLOMEUS, Cosmographia† 66.22. Astronomi maior et minor 156.2. Canones† 156.3,18.
 De musica 149.13.
 [a Boethio latine redditus—cf. Var. I. 45.4.; source of 154-6?]

Pythagoras 133.1; 142.13; 143.17; [cf. Var. loc. cit.; PS 657A].
 QUINTILIANUS† 103.23; 104.5; cf. 97.7,11.
 RUFINUS, Historia ecclesiastica† (Eusebii) 56.4.
 In Canticat† (Origenis) 24.6.
 Captivitatis Iudaicae ll. vii (translation ascribed to R.) 55.24.
 Mentioned 31.3; 40.19.
 SACERDOS de Schematibus† 96.3 (cf. *not. crit.*).
 SEDULIUS, Carmen paschale [I 268-9 quoted PS 814B; I 325 PS 595C; I 349 PS 271A]; I 349-50 69.1.
 SENECA de Forma mundi† 153.3.
 SOCRATES, Historia ecclesiastica† 56.6.
 SOZOMENUS, Hist. eccl.† *ibid.*
 [Stattius, Theb. III 661 = Petron. frag. 661 quoted PS 153B].
 Terentius, Andria 68 quoted 106.7; 218 125.22; 582-3 127.1.
 THEOCTISTUS orthographus 76.22.
 THEODORITUS, Hist. eccl.† 56.7.
 Theophilus, Alexandrinae ecclesiae pontifex 14.7.
 TICONIUS, Exp. in Apocalypsin† 33.14.
 Liber regularum† 34.9; [PS 18A; EPP].
 Tullius v. Cicero.
 TULLIUS MARCELLUS de syllogismis ll. vii† 119.13.
 VARRO, Disciplinarum libri ix 109.15; cf. 108.22; 91.12: de Geometria 151.2; 157.11: de Astrologia 155.11 (cf. H. Erdbruegger, Cassiodorus unde Etym. in Psalt. Comm. prolatus petisse putandus sit, Diss., Jenae 1912).

VELIUS LONGUS† 76.10; [ORTH].
 VERGILIUS, Mantuanus vates 14.23; 92.10.
 Ecl. [II 59 PS 707A]; IX 36 20.23; Georg. II 484-5 71.17, 21; [II 43-4 = Aen. VI 625-6 PS 755C]; Aen. I 529 126.14; IV 13 127.4; IV 569 126.1; VII 363 126.2; VIII 147-8 126.24; IX 95-6 126.11; X 81,84 127.7; X 333-5 126.5; X 581 126.8.
 VICTOR Mattaritanus, purgatus Cassianus 74.9.
 VICTORINUS (Petavionensis), de libro Ecclesiastes† 24.1.
 In Mattheum† 28.6.
 In Apocalypsin† 33.9; cf. 70.26.
 VIGILIUS, Afer antistes, de annorum intellegentia† 33.10.
 Vitae patrum† 80.21.

ISIDORUS, Etymologiae

I i. 1 109.2.
 2 (= I.v.2) 91.13-16.
 3 130.4-8; 108.16-19.
 ii. 1 94.3; 91.16-92.3.
 3 153.8.
 iii. 10 139.12.
 v. 1 91.5; 93.14.
 xi cf. 95.18.
 II i. 1 97.8.6.
 iii. 1 97.9; 98.1.
 v. 1 99.1-2.
 2-10 99.3-102.4.
 vi 102.5-16.
 viii 102.17-103.6.
 ix. 1 105.1-3.
 4-18 104.17-108.1.
 xxii. 2 109.6-10.
 xxiii. 1-2 109.15-23.
 3 110.5.
 xxiv. 9-16 110.9-112.6.
 xxv. 1 112.8.

ISIDORUS, Etymologiae (cont.)

5 112.10.
 9 128.14-16.
 xxvi. 1-2 113.5-9.
 4 113.15.
 6 113.20-5.
 15 114.14-18.
 xxvii. 1 114.19-22.
 4-7 114.23-115.16.
 xxviii. 2-25 115.21-119.12.
 26 119.24.
 xxix. 1-16 120.2-124.22.
 xxx 125.1-128.10.
 III praef. 130.19-131.10.
 i. 1 132.11 ff.
 ii 140.17 ff.
 iv. 3-4 141.1-7.
 v. 1-2 133.17-21.
 8 134.15-23.
 vi-vii 135.16-140.11.
 x. 2 151.8-11,16.
 xi-xii. 1 151.21-152.6.
 xv. 1 142.20 ff.
 xvi. 1 142.13.
 xvii. 1 149.5.
 3 148.16-18; 143.10-12.
 xviii 144.5-11.
 xx. 7 145.20 ff.
 xxi. 1 144.18-20.
 xxii. 1 144.13-15,17.
 xxiv 153.8; 154.4.
 xxvi 155.23-156.4.
 xlii. 1 154.16-19.
 4 156.8-15.
 xliii 154.20-3.
 xlviii 155.18.
 lix 155.21.
 lxiii 153.16 ff.
 lxvi. 1 154.23-155.3.
 lxviii-lxx 155.3-11.
 lxxi. 3 cf. 155.12.
 38 156.24-157.2.
 39-40 158.8-20.
 41 158.3-7.
 IV xiii. 3 148.21-149.4.